

ВИЩИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ
ПРОЕКТ "РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ"

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

РЕКОМЕНДОВАНО ВИЩИМ СПЕЦІАЛІЗОВАНИМ СУДОМ УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

**ВИЩИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ
ПРОЕКТ “РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ”**

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**РЕКОМЕНДОВАНО ВИЩИМ СПЕЦІАЛІЗОВАНИМ СУДОМ УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ**

М. КИЇВ – 2017

ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ:

Щепоткіної Валентини Володимирівни, судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, секретаря судової палати у кримінальних справах, кандидата юридичних наук;

Слуцької Тетяни Іванівни, начальника відділу забезпечення діяльності заступника Голови та секретаря судової палати Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, кандидата юридичних наук, заслуженого юриста України

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИДАННЯ:

Агаян Ашот Казаросович, радник з юридичних питань проекту *«Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»*

Валентина Павлівна Кузьменко — заступник начальника відділу науково-методичного забезпечення підготовки суддівського корпусу Національної школи суддів України, суддя Верховного Суду України у відставці

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол № 5 від 20 грудня 2016 року.)

ЗМІСТ

Скорочення.....	4
Підготовка та видання.....	5
ЧАСТИНА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ (ТРЕНЕРІВ)	6
Принципи навчання дорослих.....	7
Цілі, очікувані результати навчального курсу «особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх».....	9
Інструкція та нотатки для фасилітатора.....	10
Використання навчально-методичного посібника.....	11
ЧАСТИНА 2. СТРУКТУРА ТРЕНІНГУ «ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»	12
Програма тренінгу.....	13
Модуль 1. Міжнародні стандарти у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.....	17
Цілі, структура модуля, процедура проведення.....	17
Практичне завдання.....	24
Додаткові матеріали до теми.....	26
Модуль 2. Огляд вітчизняного законодавства. Загальні засади здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.....	40
Цілі, структура модуля, процедура проведення.....	40
Додаткові матеріали до теми.....	47
Модуль 3. Особливості судового контролю слідчим суддею на стадії досудового розслідування та судового провадження щодо неповнолітніх в суді першої інстанції.....	59
Цілі, структура модуля, процедура проведення.....	59
Практичні завдання.....	77
Додаткові матеріали до теми.....	84
Модуль 4. Особливості призначення покарання. Звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо неповнолітніх.....	112
Цілі, структура модуля, процедура проведення.....	112
Практичне завдання.....	126
Додаткові матеріали до теми.....	130
Модуль 5. Звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.....	143
Цілі, структура модуля, процедура проведення.....	143
Практичні завдання.....	151
Додаткові матеріали до теми.....	154
Модуль 6. Застосування примусових заходів виховного характеру.....	159
Цілі, структура модуля, процедура проведення.....	159
Практичні завдання.....	169
Додаткові матеріали до теми.....	171
ДОДАТКОВІ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗАКРІПЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ	178
ОЦІНКА ЗМІСТУ ТА РІВНЯ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ (АНКЕТА ОПИТУВАННЯ)	183
СЛАЙДИ	186

СКОРОЧЕННЯ

КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
Пекінські правила	Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила»)
Конвенція про права дитини	Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року.
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
постанова Пленуму ВСУ №5	постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року №5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»
постанова Пленуму ВСУ №2	постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року №2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру»
постанова Пленуму ВССУ № 13	постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»
лист ВССУ	лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх»
ЗУ	закон України
ст.	стаття

ПІДГОТОВКА ТА ВИДАННЯ

Цей навчально-методичний посібник для викладачів, тренерів з навчального курсу *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»* розроблений в рамках спільної ініціативи Національної школи суддів України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, проекту технічної допомоги *«Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»*, який реалізовується Агрітім Канада Консалтинг за фінансової підтримки Міністерства міжнародних справ Канади.

Посібник призначений для практичного використання в навчанні (тренінгах, семінарах) суддів, уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. У ньому розкрито усі особливості здійснення кримінальних проваджень за участю неповнолітньої особи із урахуванням норм кримінального та кримінального процесуального законодавства України, а також загальновизнаних міжнародних норм та стандартів у сфері юстиції щодо неповнолітніх.

Підготовка матеріалів посібника здійснювалась робочою групою суддів та експертів під керівництвом Національної школи суддів України.

Склад робочої групи з розробки навчального курсу:

- **Кузьменко Валентина Павлівна** – заступник начальника відділу науково-методичного забезпечення підготовки суддівського корпусу Національної школи суддів України, суддя Верховного Суду України у відставці;
- **Бахарєва Ганна Миколаївна** – старший науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення підготовки суддівського корпусу Національної школи суддів України;
- **Мищенко Станіслав Миколайович** – суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у відставці;
- **Щепоткіна Валентина Володимирівна** – суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, секретар судової палати у кримінальних справах;
- **Слуцька Тетяна Іванівна** – начальник відділу забезпечення діяльності заступника Голови та секретаря судової палати Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- **Стефанів Надія Степанівна** – суддя Апеляційного суду Івано-Франківської області;
- **Кишакевич Лев Юрійович** – суддя Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області;
- **Станковська Галина Адольфівна** – суддя Апеляційного суду Чернівецької області;
- **Роберт Лютс**, прокурор, радник проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»
- **Ашот Агаян**, радник з юридичних питань проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

ЧАСТИНА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ (ТРЕНЕРІВ)

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ

«Non scholae, sed vitae discimus – Вчимося не для школи, а для життя»

Сенека Анней Луцій

Представлений курс навчання структуровано за частинами і модулями, виходячи з логіки даної тематики та враховуючи, що у рамках андрагогічної моделі навчання (навчання для дорослих) слухачі прагнуть до негайного застосування отриманих знань і вмінь, щоб стати більш компетентними при вирішенні будь-яких професійних питань (проблем) під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Курс навчання побудовано на основі розвитку певних аспектів компетенції тих, хто навчається (суддів), й орієнтовано на вирішення їхніх конкретних професійних завдань. Завдання тренера (викладача) зводиться до надання допомоги практикуючому слухачеві (професійному судді) у придбанні, підтвердженні та оновленні необхідних для нього знань, вмінь, навичок і особистісних якостей.

Основною метою тренінгу для дорослих є надання допомоги учневі у виявленні, систематизації, формалізації особистого досвіду, корегуванні і доповненні його знань

У зв'язку з цим під час проведення тренінгу (навчання) тренеру (викладачеві) слід враховувати, що для того, щоб успішно навчати вже підготовлених фахівців, необхідно не просто добре володіти матеріалом, а й важливо мати внутрішню харизму, бути безумовним авторитетом і лідером у групі, генерувати нові ідеї, що привертають і утримують увагу аудиторії. Слід враховувати, що вони, будучи особистостями, які сформувалися та реалізувалися, ставлять перед собою конкретні цілі навчання. У зв'язку з цим вони потребують зміни пріоритетності методів навчання. А тому замість традиційної академічної лекційної методології навчання впроваджується інтерактивна методологія у форматі тренінгів, яка передбачає застосування сучасних засобів передачі знань шляхом використання міні-лекцій, роботи в малих групах, обговорень, дискусій, роботи з фліп-чартами та клікерами, моделюванням судових засідань, аналізом типових судових справ (кейсів), з використанням відеофільмів, розробка сценаріїв до яких та виконання ролей досить часто здійснюється самими розробниками навчальних курсів. Отже, використовуються такі форми навчання, коли суддя є не просто слухачем, а дійовою особою, залученою в навчальний процес.

Доросла людина володіє професійним та життєвим досвідом, знаннями, уміннями, навичками, які мають бути використані в процесі навчання. В даному випадку мова йде також про принцип оновлення досвіду і особистих установок.

Особливості планування процесу навчання дорослих. Планування здійснюється у процесі навчання кожного, хто навчається, і за активної участі того, хто навчається. Важливим аспектом у системі навчання дорослих є створення умов для реалізації процесу навчання, зокрема фізичних, психологічних і навчально-методичних. Так, створення фізичних умов передбачає наявність приміщень, що відповідають цілям навчання і кількості учасників навчального процесу, для організації самого процесу навчання та відпочинку. Саме виходячи з цих міркувань, у даному курсі запропонована програма тренінгу. При навчанні дорослих необхідно, аби розміщення робочих місць було таким, щоб ті, хто навчається, могли вільно спілкуватися як із тренером (викладачем), так і між собою.

Крім того, суттєву роль для навчання дорослих відіграють науково-методичні матеріали. Їх розробка базується на принципах науковості, доступності, системності та послідовності. Ключовою особливістю навчально-методичних матеріалів для навчання дорослих є їх зорієнтованість на самостійну діяльність тих, хто навчається, що ставить певні вимоги до змісту та оформлення цих матеріалів. Матеріали представленого курсу не є сталими та потребують постійного, з огляду на зміни в законодавстві, судовій практиці, в тому числі й практиці ЄСПЛ, корегування.

Особливості навчання дорослих. Працюючи з дорослою аудиторією, слід враховувати особливості протікання психічних процесів у цієї категорії учнів:

УВАГА:

- у дорослих людей об'єм об'єктів, що запам'ятовується, становить у середньому від 6 до 11, про що слід пам'ятати, підбираючи матеріал;
- переключення з одного виду діяльності на інший відбувається більш продуктивно, якщо нове завдання цікаве для аудиторії. Практичні завдання мають зацікавлювати аудиторію, тоді підсвідомо виникатиме новий інтерес до наступної теми та, відповідно, нового завдання;
- концентрація уваги відбувається успішніше, якщо застосовуються прийоми підтримання емоційного фону (гумор, афоризми, крилаті вислови), інформація, яка носить актуальний характер, а також використовуються різні канали сприйняття.

ПАМ'ЯТЬ:

- при подачі матеріалу слід враховувати «ефект краю» або «ефект першого враження», коли інформація, яка прозвучала на початку і в кінці пояснення, запам'ятовується краще, ніж та, яка надається в середині викладу;
- варто пам'ятати і про такі властивості психіки дорослої людини: запам'ятовується краще та інформація, яка не має закінченої дії, так званий «ефект Зейгарник». Вченими був проведений експеримент, у ході якого випробуваним давали виконувати завдання, і в певний момент експериментатор роботу переривав, нібито відбувалися випадкові накладки. Після закінчення експерименту випробуваного просили назвати ті завдання, які він виконував. У результаті виявилось, що робота, яка була перервана, запам'ятовувалася вдвічі краще, ніж та, яку вдалося завершити.

ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ:

- ефективність засвоєння матеріалу підвищується, якщо його поділено на кілька занять, кожне з яких триває не більше 1,5 год.;
- слід враховувати етапи працездатності дорослої людини: на початку тренінгу до 20 хв. відбувається «включання» в роботу, тому матеріал повинен бути досить полегшений для сприйняття. Далі слідує фаза максимальної працездатності, яка триває 30–40 хв. Наступні 30 хв. відбувається спад активності, увага слабшає, запам'ятовування відбувається менш продуктивно. На цій стадії доцільно враховувати вищенаведені приписи щодо концентрації уваги. Останні 10 хв. характеризуються виснаженням психічних процесів, однак, пам'ятаючи про «ефект краю», на цьому відрізку роботи слід повторити все викладене на тренінгу, що допоможе краще засвоїти матеріал.

ЦІЛІ, ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

В попередньому підрозділі вже зазначалось, що **основною метою даного навчального курсу** є надання допомоги слухачеві (професійному судді та працівникові апарату суду) у виявленні, систематизації, формалізації особистого досвіду, корегуванні та доповненні його знань із питань здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

З огляду на основну мету можна виділити навчальні цілі курсу – надання практичних порад та рекомендацій щодо особливостей кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх з метою забезпечення:

- ефективною участі останніх у кримінальних провадженнях як на стадії досудового розслідування, так і судового провадження кримінальних проваджень щодо неповнолітніх;
- врахування їх психологічних та інтелектуальних відмінностей;
- правильного розуміння та застосування національного законодавства та норм міжнародного права, які спрямовані на досягнення найкращих інтересів неповнолітніх з урахуванням принципу їх реабілітації та перевиховання в подальшому;
- здійснення належного вибору, застосування чи звільнення від застосування заходів примусу як на етапі досудового і судового провадження, так і після завершення останнього, з урахуванням вікових особливостей правопорушника.

Очікувані результати полягають у тому, що учасники тренінгу удосконалять навички:

- визначення і пошуку джерел інформації;
- правильного використання під час розгляду кримінальних проваджень зазначеної категорії принципів міжнародного права та практики ЄСПЛ як джерел права в Україні;
- врахування факторів, які мають забезпечити розгляд провадження протягом розумного строку;
- забезпечення:
 1. ефективною участі неповнолітніх у кримінальних провадженнях;
 2. розуміння неповнолітнім своїх прав та обов'язків у кримінальному провадженні;
 3. реального права на захист;
- усвідомлення того, що покарання за вчинений злочин неповнолітній особі:
 1. має поступатися меті реабілітації та відновного правосуддя у відносинах з неповнолітнім правопорушником;
 2. призначається виключно у випадку неможливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності та покарання;
 3. має бути необхідним і достатнім для виправлення і перевиховання неповнолітнього правопорушника тощо.

ІНСТРУКЦІЯ ТА НОТАТКИ ДЛЯ ФАСИЛІТАТОРА¹

1. Під час керування роботою фасилітатор має впевнитись, що слухачі чітко розуміють мету і завдання роботи в малих групах, регламент роботи. Якщо необхідно, слід повторити вказівки, перефразувати чи повторно сформулювати запитання.
2. Роль фасилітатора – сприяння навчанню шляхом стимулювання обговорення між слухачами, а не надання готових відповідей на запитання чи виступ в ролі експерта.
3. Необхідно скеровувати роботу так, щоб надати можливість висловитись кожному з учасників малої групи.
4. Перш ніж розпочати роботу в малих групах, фасилітатору необхідно переглянути фабулу справи та підготувати нотатки у вигляді запитань (нотатки розроблені до кожного із завдань навчального курсу та розміщені після відповідей на завдання).
5. Перед початком роботи фасилітатору слід упевнитись, що всі учасники знайомі між собою. Це зніме напруження та полегшить спілкування між слухачами.
6. Фасилітатор стежить за часом та спрямовує дискусію групи в русло фабули справи.
7. Фасилітатор повинен уникати відповідей на запитання учасників малої групи для того, щоб не стримувати процес навчання. Краще переадресувати запитання іншим учасникам малої групи.
8. Завдання фасилітатора – спрямувати роботу групи на жваве обговорення кількох можливих варіантів відповідей на поставлене запитання, а не на пошук правильної відповіді чи вирішення завдання. Не обов'язково, щоб кожен із учасників погодився з позицією іншого. Мета роботи в малих групах – надати можливість кожному учаснику висловити та обґрунтувати своє бачення.
9. У разі якщо фасилітатор помітив, що група пропускає важливий момент, необхідно звернути на це увагу запитанням до слухачів.
10. Для динамічної роботи всієї групи фасилітатор ставить відкриті запитання. Відкриті запитання (наприклад: Що ви думаєте? Що це нам дає? Як ви можете аргументувати своє твердження? Як це стосується фабули справи?) потребують узагальнення та обґрунтування відповіді.
11. Під час робочого процесу фасилітатор не повинен дозволяти одній особі домінувати, а надати можливість висловитися кожному учаснику групи.
12. Потрібно визначити особу, яка доповідатиме в якості спікера під час обговорення результатів роботи малої групи.
13. За кілька хвилин до завершення фасилітатор просить групу зосередитись на висновках обговорення.

¹ Фасилітатором є фахівець, який не зацікавлений у підсумках обговорення, не представляє інтереси жодної з груп-учасників і не бере участі в обговоренні, але несе відповідальність за якісне виконання завдань

ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА

Цей навчально-методичний посібник розроблений відповідно до навчального курсу *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»* для викладачів (тренерів), з урахуванням специфіки слухача – професійного судді, уповноваженого зборами суддів конкретного суду для розгляду даної категорії проваджень. Специфіка слухача, наявність професійного досвіду, ґрунтовних знань є основою змістовного навантаження посібника. Саме з урахуванням його особливостей здійснено підбір матеріалів для практичних занять; систематизовано джерела права із обраної теми; на основі узагальнення судової практики, виявлених під час її аналізу помилок та недоліків розроблено лекційний матеріал.

Структурно посібник складається з **3 (трьох) частин**.

Частина 1 присвячена загальним положенням курсу. У ній проаналізовано: принципи навчання дорослих, пізнання яких допоможе викладачеві розуміти аудиторію, ефективно працювати з нею, максимально досягаючи бажаних результатів для кожної зі сторін; основна мета та цілі, а також очікувані результати навчального курсу; останній розділ цієї частини присвячений використанню навчально-методичного посібника, що допоможе викладачеві швидко орієнтуватися в його змісті.

В **частині 2** посібника запропонована вже апробована програма тренінгу, яка й стала основою для розробки посібника. Також ця частина навчально-методичного посібника містить конспект занять. Конспект занять складається з 6 (шести) окремих тем, які послідовно розкривають навчальний курс *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»*. Змістовно теми містять вказівки на особливості, акцентуючи увагу на проблемах, які наявні в судовій практиці, та передбачаючи шляхи їх вирішення. З огляду на те, що теми за своїм змістом пересікаються між собою, викладачеві однієї теми слід володіти матеріалом з інших тем для повного розуміння курсу та з метою недопущення повторів під час викладу матеріалу.

В змісті матеріалів занять є посилання на номер слайду, який відповідає тій чи іншій озвученій тезі.

Крім того, до кожного з модулів додані матеріали для практичних завдань. Поряд із завданнями містяться правильні відповіді на них, а також нотатки для фасилітаторів, що допомагають роботі в малих групах. До кожного модуля надані додаткові матеріали з означеної теми (витяги з рішень ЄСПЛ, міжнародних документів, національного законодавства, постанов пленумів ВСУ та ВССУ, правових позицій ВСУ та ВССУ тощо). Даний підрозділ потребує систематичної перевірки щодо чинності посилань, а тому обов'язково ревізується викладачем (тренером).

Для здійснення оцінки змісту, рівня проведення тренінгу на тему *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»* та з метою його удосконалення слухачами заповнюється анкета-опитування анонімного характеру (**частина 3** посібника).

**ЧАСТИНА 2. СТРУКТУРА ТРЕНІНГУ
«ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»**

ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

ДЕНЬ 1

09:30 – 10:00 Реєстрація учасників

- 10:00 – 10:30
- Привітання
 - **Знайомство** (представлення тренерів-розробників тренінгу та учасників (кожен особисто)
 - **Очікування учасників** (з фіксацією на фліпчарті)

ТЕМА 1 «МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

10:30 – 10:50
Міні-лекція з використанням презентації
Тренер: _____

10:50 – 11:05
Робота в малих групах. Виконання практичного завдання
До уваги тренера: виконання практичного завдання 1. (загальне для всіх груп).
Фасилітатори: _____

11:05 – 11:25 **Доповіді малих груп**

11:25 – 11:35
Коментарі тренера. Підведення підсумків роботи в малих групах
Тренер: _____
До уваги тренера: попередити учасників про своєчасне повернення з перерви у зв'язку з показом відеофільму.

11:35 – 11:45 **Перерва**
До уваги тренера: проконтролювати технічні налаштування для показу відео.

ТЕМА 2 «ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

11:45 – 12:30
Показ відео (30 хв.). Обговорення проблемних питань.
Тренер: _____
До уваги тренера: організацію обговорення проблемних питань необхідно почати зі з'ясування досвіду аудиторії щодо заданої тематики.

12:30 – 12:45
Міні-лекція з використанням презентації.
Тренер: _____

12:45 – 13:00
Робота в малих групах. Виконання практичного завдання
До уваги тренера: виконання практичного завдання 1. (загальне для всіх груп).
Результати обговорення в малих групах доповідаються спікером групи в усній формі.
Фасилітатори: _____

13:00 – 14:00 Обід

ТЕМА 3 «ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ТА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

14:00 – 14:20 Міні-лекція з використанням презентації

Тренер: _____

Робота в малих групах.

Виконання практичного завдання 1.1. (загальне для всіх груп; тема: «Облаштування зали судового засідання і особливості розгляду справ»)

14:20 – 14:30

До уваги тренера: виконання практичного завдання здійснюється за допомогою фліпчарту та стікерів (роздається заздалегідь фасилітаторами кожній із груп)

Фасилітатори:

14:45 – 15:00

Доповіді малих груп

15:00 – 15:10

Коментарі тренера

Тренер: _____

Робота в малих групах. Виконання практичного завдання

До уваги тренера: виконання практичних завдань відбувається відповідно до поділу на групи (4). Кожній групі даються окремі практичні завдання.

15:10 – 15:30

Завдання 1.2 – для виконання в групі 1;

Завдання 1.3 – для виконання в групі 2;

Завдання 1.4 – для виконання в групі 3;

Завдання 1.5 – для виконання в групі 4;

Фасилітатори:

15:30 – 15:40

Перерва

15:40 – 16:00

Доповіді малих груп

16:00 – 16:10

Коментарі тренера. Підведення підсумків роботи в малих групах

Тренер: _____

16:10 – 16:20

Планування роботи другого дня тренінгу

Модератор: _____

ДЕНЬ 2

ТЕМА 4 «ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ»

9:30 – 9:50 Міні-лекція з використанням презентації
Тренер: _____

9:50 – 10:10 Робота в малих групах. Виконання практичного завдання (1)
Фасилітатори: _____

10:10 – 10:30 Доповіді малих груп

10:30 – 10:45 Коментарі тренера. Підведення підсумків роботи в малих групах
Тренер: _____

ТЕМА 5 «ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ»

10:45 – 11:05 Міні-лекція з використанням презентації
Тренер: _____

11:05 – 11:20 Робота в малих групах. Виконання практичних завдань (2)
Фасилітатори: _____

11:20 – 11:30 Доповіді малих груп

11:30 – 11:40 Коментарі тренера. Підведення підсумків роботи в малих групах
Тренер: _____

11:40 – 11:50 Перерва

ТЕМА 6 «ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ»

11:50 – 12:10 Міні-лекція з використанням презентації
Тренер: _____

12:10 – 12:30 Робота в малих групах. Виконання практичних завдань
Фасилітатори: _____

12:30 – 12:45 Доповіді малих груп

12:45 – 13:00 Коментарі тренера
Тренер: _____

13:00 – 14:00 Обід

Виконання практичних завдань для закріплення матеріалу

14:00 – 14:45 Тренер: _____

Фасилітатори: _____

14:45 – 15:10 Доповіді малих груп

Коментарі тренера. Підведення підсумків роботи в малих групах

15:10 – 15:30 Тренер: _____

15:30 – 16:00 Підведення підсумків тренінгу. Анкетування учасників

МОДУЛЬ 1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ЦІЛІ, СТРУКТУРА МОДУЛЯ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

ЦІЛІ:

- зрозуміти місце міжнародних договорів та угод у системі кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні;
- ознайомити слухачів з міжнародними стандартами та принципами кримінальних проваджень щодо неповнолітніх;
- засвоїти на практиці особливості застосування міжнародних принципів під час здійснення кримінального провадження в Україні.

СТРУКТУРА МОДУЛЯ

№ П/П	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1.	Міні-лекція з використанням презентації.	20 хв.
2.	Виконання практичного завдання в групах.	15 хв.
3.	Доповіді груп. Обговорення.	20 хв.
4.	Підведення підсумків виконання практичного завдання.	10 хв.

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

Тренер звертається до слухачів:

«Відповідно до ч. 4 ст. 9 КПК у разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Крім того, згідно з ч. 5 ст. 9 КПК кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Відтак, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, про які йтиметься у цьому розділі, а також міжнародні принципи здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, визначені у судовій практиці ЄСПЛ, є частиною українського законодавства».

 Тренер демонструє слайд 1:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 1

МІЖНАРОДНІ АКТИ,
які є частиною національного законодавства

КОНВЕНЦІЯ
про права дитини
від 20 листопада 1989 року
(ратифікована Україною від 27.02.1991)

КОНВЕНЦІЯ
про захист прав людини і основоположних свобод
(ратифікована Україною 17.07.1997)

 Тренер коментує слайд 1:

«Конвенція про права дитини та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є невід'ємною частиною українського законодавства. Під час здійснення кримінальних проваджень судді України повинні застосовувати вищезгадані конвенції на рівні з національним законодавством.»

 Тренер демонструє слайд 2:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 2

МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЩО МАЮТЬ РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР, ПРИЙНЯТІ ООН

- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»);
- Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»);
- Керівні принципи ООН стосовно попередження злочинності серед неповнолітніх осіб («Ер-Рядські керівні принципи»);
- Правила ООН стосовно захисту неповнолітніх осіб, яких позбавлено волі («Гаванські правила»);
- Зауваження загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей»;
- Зауваження загального порядку №14 (2013) Комітету ООН з прав дитини «Про право дитини на забезпечення пріоритету її найкращих інтересів».

 Тренер коментує слайд 2:

«Міжнародні акти рекомендаційного характеру не обов'язкові для застосування, однак активно використовуються з метою тлумачення та застосування положень міжнародних договорів, які є обов'язковими для виконання.»

 Тренер демонструє слайд 3:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 3

МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЩО МАЮТЬ РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР, ПРИЙНЯТІ РАДОЮ ЄВРОПИ

- Методичні рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини (2010 р.);
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про правила Ради Європи щодо пробації»;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи»;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові способи роботи зі злочинністю серед неповнолітніх та значення юстиції щодо дітей».

 Тренер коментує слайд 3:

«Наведені міжнародні акти є джерелом міжнародного права та містять міжнародні принципи юстиції щодо неповнолітніх. ЄСПЛ у своїх рішеннях у справах щодо неповнолітніх посилається на Пекінські правила під час визначення змісту та тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.»

 Тренер демонструє слайд 4:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 4

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

- Найкращі інтереси дитини;
- Ефективна участь неповнолітнього у провадженні;
- Верховенство права;
- Реабілітація та перевиховання неповнолітнього;
- Невідкладність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього.

 Тренер коментує слайд 4:

«КПК не містить спеціальних принципів, якими слід керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення у документах міжнародного

характеру. Незважаючи на те, що перелік і зміст таких стандартів не є сталим та у різних джерелах викладений по-різному, **принцип найкращих інтересів дитини**, закріплений у ст. 3 Конвенції про права дитини, є основоположним міжнародно-правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами. Запровадження повною мірою цього стандарту у вітчизняну практику, зокрема в частині тлумачення норм права (тобто застосовування такого її тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини), означає реалізацію суб'єктивного права дитини, яке є нормою прямої дії, що не потребує імплементації у національне законодавство та підлягає судовому захисту.

Найкращі інтереси дитини як засіб тлумачення полягає у тому, що якщо певна правова норма може по-різному тлумачитися, застосовуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини.

Як процесуальна норма принцип найкращих інтересів дитини означає, що процес прийняття рішення має включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) на відповідну дитину або групу дітей. У зв'язку з цим правозастосовним органам слід пояснювати, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію цього права, тобто що саме було визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, зокрема мотивами загального порядку або обставинами конкретної справи.

Принцип найкращих інтересів дитини на етапі обрання покарання або застосування інших заходів тісно пов'язаний з принципом реабілітації та перевиховання неповнолітнього, однак не обмежується ним. Відповідно до Методичних рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, найкращі інтереси дитини повинні враховуватися у якості головного критерію під час вирішення усіх процесуальних питань, що впливають на дитину. При цьому під час визначення конкретних найкращих інтересів дитини слід враховувати широке коло інтересів, включаючи психологічне та фізичне благополуччя, а також юридичні, соціальні та економічні інтереси дитини.»

Тренер звертає увагу слухачів на таке:

«У Конвенції про права дитини йдеться про найкращі інтереси дитини у статтях: 3(1), 9, 10, 18, 21, 37(с) та 40(2)(b)(iii). Зокрема, ст. 37(с) стосується **відокремлення від дорослого під час затримання**, а ст. 40(2)(b)(iii) стосується **процесуальних гарантій**, в тому числі права на присутність батьків.»

Тренер роз'яснює суть принципу ефективної участі:

«Принцип ефективної участі неповнолітнього у провадженні є важливим не тільки тому, що він забезпечує дотримання права дитини бути почутою та відсутність дискримінації за віковою ознакою, але й тому, що він забезпечує дотримання принципу верховенства права в судовому процесі та сприяє розкриттю істини у справі. Принцип ефективної участі дитини у провадженні має істотне практичне наповнення, оскільки незабезпечення такої участі може порушити право дитини на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, відсутність ефективної участі неповнолітнього обвинуваченого у судовому розгляді та, відповідно, порушення ст. 6 Конвенції було встановлено ЄСПЛ у справах «Т. проти Великобританії» та «V. проти Великобританії» (обидва рішення датовані 16 грудня 1999 року). У зазначених справах висновок про незабезпечення ефективної участі неповнолітнього у судовому процесі ґрунтувався на тому, що присутність значної аудиторії (надмірна публічність) та певні елементи облаштування зали судового засідання завадили дитині повною мірою користуватися правовою допомогою захисника, слідувати його вказівкам та розважливо підходити до прийняття рішень щодо свого захисту.

Ефективна участь неповнолітнього у кримінальному провадженні забезпечується багатьма факторами, серед яких:

- право на відмову давати показання або пояснення;
- право на правову допомогу;
- право викликати та допитувати свідків;
- спеціальна процедура провадження у справі;
- пришвидшений розгляд кримінального провадження;
- спеціальне облаштування зали судового засідання, яке обмежує негативні впливи на неповнолітнього та створює оточення, дружнє до дитини;
- використання мови/термінології, зрозумілої для вільного сприйняття неповнолітнім. Спеціальні терміни, які зазвичай вживаються у кримінальному провадженні, повинні мати замітники, легкі для сприйняття неповнолітнім;
- забезпечення належної участі захисника, законного представника, педагога, психолога та лікаря у встановлених випадках;
- заслуховування та врахування думки неповнолітнього під час прийняття будь-яких рішень у провадженні.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Невиконання вимог щодо ефективної участі може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод».

 Тренер наводить приклад порушення принципу та наслідків такого порушення:

ПРИКЛАД ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ ЕФЕКТИВНОЇ УЧАСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У ПРОВАДЖЕННІ:

Справа ЄСПЛ «Т. проти Великобританії» стосувалася вбивства дворічної дитини двома десятирічними. Судове засідання відбувалося публічно під пильною увагою ЗМІ. Судове провадження було частково адаптоване до потреб дитини наступним чином: тривалість засідань була скороченою, батьки підсудного сиділи поруч із ним, під час перерв підсудні мали змогу гратися у спеціальних місцях тощо. Тим не менше, судові засідання щодо обох неповнолітніх обвинувачених відбувалося у суді для дорослих, а тому більшість ознак кримінального провадження були дотримані. ЄСПЛ постановив, що неповнолітній підсудний не мав змоги ефективно брати участь у провадженні через надмірну публічність судового засідання у поєднанні з пильною увагою ЗМІ до даного процесу, а також через обмежену здатність спілкуватися із захисниками та давати достовірні показання. Тому ЄСПЛ визнав порушення права на справедливий суд неповнолітніх підсудних.

 Тренер роз'яснює суть принципу верховенства права:

«Чільне місце поряд із таким основоположним міжнародним принципом, як принцип найкращих інтересів дитини, посідає принцип верховенства права. Принцип верховенства права стисло можна охарактеризувати таким чином: 1) ніхто не перебуває поза законом; 2) кожен зобов'язаний діяти відповідно до закону; 3) свавілля є запереченням верховенства права; 4) закони повинні бути передбачені (юридична визначеність) та відомі громадськості.»

Тренер роз'яснює суть принципу реабілітації та перевиховання неповнолітнього:

«Принцип реабілітації та перевиховання неповнолітнього тісно пов'язаний з принципом найкращих інтересів дитини та у контексті кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх, серед іншого, означає, що мета покарання за вчинений злочин поступається меті реабілітації та відновного правосуддя у відносинах із неповнолітніми правопорушниками (п. 10 Загального коментаря №10 Комітету з прав дитини (2007); п. 28 Загального коментаря №14 Комітету з прав дитини). Під час обрання найбільш оптимального підходу до неповнолітнього у кримінальному провадженні підлягають врахуванню такі фактори:

- у всіх випадках можливість звільнення від кримінальної відповідальності або покарання має бути розглянута та врахована судом;
- надання можливості примирення з потерпілим сприятиме появі відчуття відповідальності та відшкодуванню шкоди, завданої потерпілому;
- особливу увагу слід звернути на мету перевиховання та реінтеграції, а не покарання.

Застосування згаданого принципу у контексті української системи кримінального права означатиме зміну підходу до покарання, відображеного у ч. 2 ст. 50 КК. Ця стаття містить цілі покарання, не вказуючи при цьому на пріоритетність будь-якої з них. Водночас такий пріоритет з'являється у випадку провадження щодо неповнолітніх, оскільки принцип реабілітації та перевиховання, а також принцип найкращих інтересів дитини вимагає обрання такого покарання, головною метою якого буде саме виправлення засуджених.

Принцип реабілітації також відображений у ч. 2 ст. 65 КК, відповідно до якої особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

При цьому варто зважати, що врахування найкращих інтересів дитини та принцип реабілітації і перевиховання неповнолітнього, як правило, не є єдиними критеріями для прийняття рішення та не виключають врахування інших цілей, наприклад, цілі забезпечення громадської безпеки.

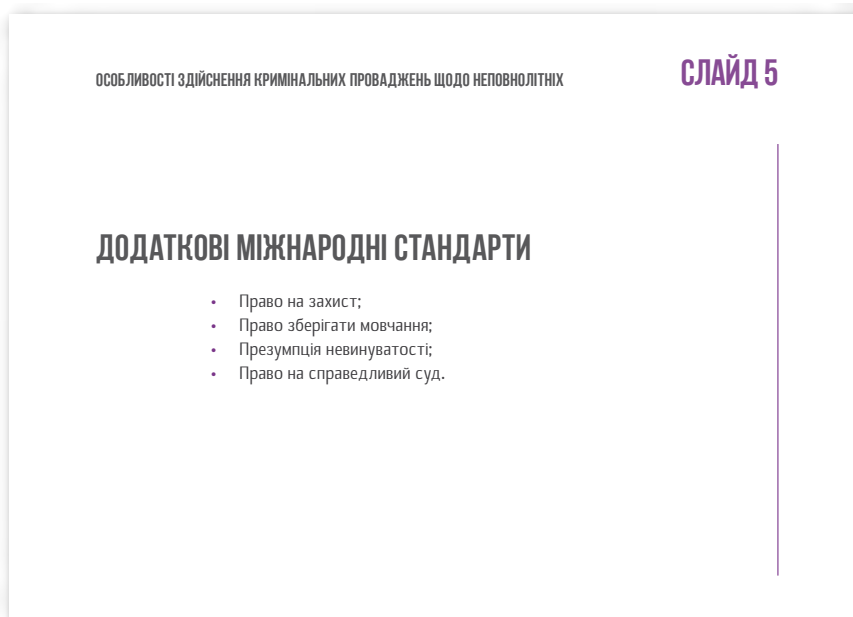
Обрання ефективного та доречного підходу до неповнолітнього правопорушника може варіюватися в залежності від тяжкості, виду вчиненого злочину (на відміну від злочинів проти власності, злочини із застосуванням насилля потребуватимуть більшого акценту на захисті інтересів громадської безпеки), особистості правопорушника та його життєвої ситуації тощо. Крім того, варто мати на увазі, що реабілітація неповнолітнього правопорушника у кінцевому результаті забезпечує громадську безпеку, і досить часто ці дві мети доповнюють одна одну.»

Тренер роз'яснює суть принципу невідкладності здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього:

«Кожна особа (незалежно від віку) відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має право на розгляд її справи протягом розумного строку. Водночас у випадку кримінального провадження щодо неповнолітнього застосуванню підлягає більш суворі вимога – невідкладний розгляд.»

На міжнародному рівні існує консенсус із приводу того, що для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, період часу між вчиненням злочину й остаточним реагуванням на цей вчинок має бути якомога коротшим. Чим триваліший є цей період, тим більшою є ймовірність того, що захід реагування втратить свій позитивний і виховний вплив, і тим більше шкоди буде завдано репутації дитини. З часом неповнолітній особі все важче, а іноді й неможливо, логічно і психологічно пов'язати процедуру судового розгляду і винесення рішення із самим правопорушенням.»

 Тренер демонструє слайд 5:

 Тренер коментує слайд 5:

«Право на захист – право бути представленим **захисником (адвокатом)**, право спілкуватися з адвокатом та батьками (законними представниками) перш ніж давати пояснення/показання; захисник повинен мати достатньо **часу для підготовки свого захисту** (аргументів) до винесення судового рішення; право перебувати поруч із захисником таким чином, аби мати змогу спілкуватися, право на законного представника (Правило 15.1 Пекінських правил).

Право зберігати мовчання – свобода від самовикриття (самозвинувачення) як **право зберігати мовчання** закріплені у ст. 40(2)(b)(iv) Конвенції про права дитини.

Презумпція невинності закріплена у ст. 40(2)(b)(i) Конвенції про права дитини та Правилі 7.1. Пекінських правил).

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Незабезпечення права на захист може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод».

 Тренер наводить приклад порушення права на захист та наслідків такого порушення:

ПРИКЛАД ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ:

Справа ЄСПЛ *«Пановіц проти Кіпру»* стосувалася 17-річного юнака, якого було обвинувачено у вбивстві та пограбуванні. Його було доставлено до відділку поліції у супроводі батька. Після того неповнолітнього було заарештовано та переведено до окремої кімнати для проведення допиту без присутності батька чи адвоката. Поки проводився допит, батькові підозрюваного було повідомлено про право його сина на зустріч із захисником. Через кілька хвилин після цього батькові було повідомлено, що його син зізнався у вчиненні злочину. ЄСПЛ постановив, що зважаючи на вік підозрюваного, він не міг вважатися таким, кому відомо про

право на захист до дачі будь-яких показань. Також викликає сумнів те, що він міг отримати користь від такого розвитку подій, а саме бути допитаним без адвоката у кримінальній справі щодо вбивства. Хоча допускається, що відповідні правоохоронні органи запитали про бажання неповнолітнього підозрюваного отримати правову допомогу адвоката, але вони не роз'яснили права підозрюваного отримати допомогу адвоката безоплатно, якщо це необхідно. Суд не побачив жодних доказів того, що підозрюваний чи його батько явно і безсумнівно відмовилися від права на захист. Відповідно, ЄСПЛ констатував порушення ст. 6(3) у поєднанні зі ст. 6(1) Європейської Конвенції з прав людини.

Право на справедливий суд. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі.

Ключовими принципами статті 6 є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд. Право на суд покриває надзвичайно широке поле різноманітних категорій – воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур. Своєрідним механізмом, який дозволяє розуміти, тлумачити та застосовувати Конвенцію є практика Європейського суду з прав людини (далі – Суд), яку він викладає у своїх рішеннях.

Враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає основне місце у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Європейський суд у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення. Так, у справі *Delcourt v. Belgium* Суд зазначив, що «у демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення». У справі *Bellet v. France* Суд зазначив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права».

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

 Тренер ділить аудиторію на чотири групи та пояснює суть практичного завдання:

«Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою та оцінити рішення суду першої інстанції на предмет його відповідності міжнародним принципам, з якими ви сьогодні ознайомились. Кожна група повинна пояснити, яке рішення учасники цієї групи прийняли б на місці судді першої інстанції, та обґрунтувати чому. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених питань. Після завершення доповіді представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює учасникам, у чому полягало порушення міжнародних принципів у цій справі.

ФАБУЛА

Двоє 15-річних гімназистів-юнаків на пропозицію дівчини, якій вони обидва симпатизували, щодо визначення в двобої хто з них сильніший фізично, і до того вона буде мати прихильність, вчинили бійку. За її наслідками обом неповнолітнім були нанесені легкі тілесні ушкодження. Батьки одного із хлопців звернулися до органів досудового розслідування із заявою про вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК. В подальшому прокурор звернувся до суду із клопотанням про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. На початку судового засідання заявники (законний представник, неповнолітній та його захисник) звернулися до суду з клопотанням закрити кримінальне провадження у зв'язку з тим, що вони, як потерпіла сторона, відмовляються від обвинувачення.

Суд відмовив у задоволенні клопотання потерпілої сторони, мотивуючи своє рішення тим, що процесуальний закон не передбачає закриття кримінального провадження, що розпочинається виключно за заявою потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення), щодо особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, тобто обвинувачення їй не пред'являлося, а тому, відповідно, відмовлятися від нього потерпілий не може. Суд застосував примусові заходи виховного характеру. Апеляційний суд залишив рішення суду першої інстанції без зміни.

ВІДПОВІДЬ

Зазначене судове рішення не відповідає основоположним міжнародним принципам – принципу найкращих інтересів дитини (статті 3 (1), 9, 10, 18, 21, 37 (с) та 40 (2) (b) (iii) Конвенції про права дитини) та принципу верховенства права – закон застосовується до всіх однаково, крім випадків, коли об'єктивні відмінності (вік, стан здоров'я тощо) виправдовують диференціацію. А також порушено один із загальних принципів – право на інше ставлення, ніж як до дорослих (правило 2.2 (a) Пекінських правил).

В даному випадку суд, незважаючи на те, що процесуальний закон не передбачає закриття кримінального провадження, що розпочинається виключно за заявою потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) щодо особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, з огляду на міжнародні стандарти, беручи до уваги правові наслідки для неповнолітнього, діючи відповідно до принципу верховенства права (ст. 8 КПК), керуючись частинами 4 та 6 ст. 9 КПК мав закрити кримінальне провадження у зв'язку з відмовою потерпілої сторони від обвинувачення (звинувачення у вчиненні суспільно небезпечного діяння). Слід зазначити, що два особливі порядки кримінального провадження, передбачені в КПК: кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (глава 36 КПК) та кримінальне провадження щодо неповнолітніх (глава 38 КПК), не виключають одне одного та не є альтернативними, а співвідносяться як загальне (з огляду на процес початку та можливого завершення провадження) зі спеціальним (суб'єкт). Адже в даному випадку неповнолітній вік особи призвів до більш тяжких наслідків, ніж якби обвинуваченою особою був повнолітній.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА / ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння та віднесення його до переліку справ приватного обвинувачення;
- такі міжнародні принципи, як принцип найкращих інтересів дитини та принцип верховенства права;
- вплив міжнародних принципів та стандартів на вітчизняне законодавство.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

Конвенція

про права дитини

від 20 листопада 1989 року
(витяг)

<...>

Частина I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції **дитиною** є кожна людська істота **до досягнення 18-річного віку**, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.
2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. **В усіх діях щодо дітей**, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, **першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.**

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.
2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

<...>

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.
2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

<...>

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- a) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;
- b) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;
- c) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, жодна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;
- d) жодна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

<...>

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачуватися або визнається винною в його порушенні, на таке поведіння, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав

людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:
 - a) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;
 - b) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:
 - i) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;
 - ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;
 - iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;
 - iv) свобода від примусу щодо давання свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;
 - v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;
 - vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;
 - vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.
3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:
 - a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;
 - b) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведінки з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.
4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведінки з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

<...>

Згідно зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року та ратифікованими Законом України «Про прийняття зміни до Конвенції про права дитини» від 3 квітня 2003 року № 717-IV.

Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині

(Прийняті Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 р.
на 1098-му засіданні заступників міністрів)
(витяг)

I. СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЦІЛІ

1. Ці керівні принципи стосуються місця і ролі, а також поглядів, прав і потреб дитини у сфері судочинства, а також у процесах альтернативних судовим.
2. Ці керівні принципи повинні застосовуватись у всіх випадках, у яких діти, з будь-яких причин та у будь-якій якості, контактують зі співробітниками будь-яких компетентних органів або служб, відповідальних за реалізацію кримінального, цивільного або адміністративного законодавства.
3. Ці керівні принципи мають за мету забезпечення дотримання всіх прав дитини у будь-яких судових процедурах, у т.ч. права на отримання інформації, права на представництво адвоката, права на участь і права на захист із належним врахуванням рівня зрілості дитини і розуміння дитиною обставин справи. Дотримання прав дитини не повинно наражати на ризик дотримання прав інших сторін.

II. ВИЗНАЧЕННЯ

У цілях цих керівних принципів судочинства, дружнього дитині (надалі – «Керівних принципів»):

- a. «Дитина» – це будь-яка особа віком до 18 років;
- b. «Батьки» – це особи, які мають батьківські обов'язки, згідно з національним законодавством. Якщо батько/мати/батьки є відсутніми або позбавлені батьківських прав, це може бути опікун або призначений законний представник;
- c. «Судочинство дружнє дитині» – це судова система, що гарантує дотримання прав дитини та їхню ефективну реалізацію на найвищому можливому рівні, з урахуванням нижчезазначених принципів і рівня зрілості дитини і розуміння дитиною обставин справи. Зокрема, це – доступна система правосуддя, що відповідає вікові дитини, швидко працює, є дбайливою, адаптованою і спрямованою на задоволення потреб і реалізацію прав дитини, що поважає права дитини, у т.ч. права на встановлений законом порядок, участь у судовому провадженні і його розуміння, повагу до особистого і сімейного життя, право на недоторканість і гідність.

III. ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ

1. Керівні принципи побудовані на базі існуючих принципів, що закріплені у міжнародних інструментах, перелічених у преамбулі цього документу, а також принципах практики Європейського суду з прав людини.

2. Ці принципи докладніше викладені у наступних статтях документа і застосовуються до всіх розділів керівних принципів.

A. Принцип участі

1. Необхідно дотримуватись прав всіх дітей на отримання інформації про їхні права, на відповідні шляхи доступу до правосуддя і на отримання консультацій і права бути вислуханим у судовому процесі, у якому дитина бере участь або який матиме вплив на дитину. Це включає також надання належної сили думці дитини з урахуванням віку дитини і будь-яких комунікативних труднощів, які необхідно подолати задля забезпечення значущої участі дитини.
2. Дитину необхідно розглядати і ставитися до неї як до особи, що має права у повному обсязі і забезпечити можливість реалізації всіх її прав у такий спосіб, що враховує здатність дитини мати власні погляди, а також враховувати обставини справи.

B. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини

1. Держави-учасниці повинні гарантувати ефективну реалізацію прав дітей на якнайкраще забезпечення їхніх інтересів у якості головного міркування у всіх справах, що стосуються дітей або мають вплив на дітей.
2. Оцінюючи інтереси дітей, які беруть участь у судовому процесі або на яких судовий процес матиме вплив:
 - a. думки і погляди дітей мають бути враховані належним чином;
 - b. всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу і рівне ставлення повинні поважатися у будь-який час;
 - c. всі відповідні органи повинні застосувати комплексний підхід у цілях урахування всіх інтересів, що можуть бути під загрозою, у т.ч. психологічне і фізичне здоров'я, законні, соціальні, економічні інтереси дитини.
3. Інтереси всіх дітей, що можуть брати участь у одному судовому процесі або справі, повинні оцінюватись окремо і має бути знайдений баланс у цілях узгодження потенційного конфлікту інтересів між дітьми.
4. Судові органи мають найвищі повноваження і обов'язок прийняття остаточних рішень, проте держави-учасниці повинні докласти спільних зусиль, якщо необхідно, до встановлення багатогалузевого підходу до оцінки якнайкращого забезпечення інтересів дитини у судових процедурах з участю дітей.

C. Принцип гідності

1. У будь-якому судовому процесі або при розгляді будь-якої справи ставлення до дітей має бути уважним, чутливим, справедливим і поважним. Особлива увага має приділятися особистій ситуації, здоров'ю і специфічним потребам з повною повагою до фізичної та психологічної цілісності дитини. Необхідно забезпечити таке ставлення до всіх дітей, незалежно від того яким чином з ними встановлено контакт у судових або позасудових процесах або інших заходах втручання і незалежно від їхнього законного статусу та якості, у якій діти беруть участь у процесі або справі.
2. Каткування дітей, жорстока поведінка або принижуюче ставлення до дітей та покарання дітей неприпустимо.

D. Принцип захисту від дискримінації

1. Права дітей мають бути гарантованими без дискримінації за будь-якими ознаками, у т.ч. незалежно від статі, раси, кольору шкіри, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, соціально-економічного статусу дитини або батьків, належності до національної меншини, майнового стану, місця народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або інших обставин.
2. Особливого захисту і допомоги можуть потребувати і мають отримати діти у більш вразливому становищі, такі як діти-мігранти, біженці та шукачі притулку, діти без супроводу, діти-інваліди, безпритульні діти та діти вулиці, циганські діти і діти, що перебувають у установах опіки.

E. Принцип верховенства права

1. Принцип верховенства права повинен застосовуватись в повному обсязі до дітей, як він застосовується до дорослих.
2. Дітям, як і дорослим, повинні бути гарантовані елементи належного процесу, такі як принципи законності і пропорційності, презумпція невинуватості, право на справедливий суд, право на правову допомогу, право на доступ до суду і право на апеляцію і ці права не можуть бути скорочені до мінімуму і у них дитині не може бути відмовлено під приводом якнайкращого захисту інтересів дитини. Ці гарантії стосуються всіх судових, позасудових і адміністративних процесів.
3. Діти повинні мати право на доступ до відповідних, незалежних і ефективних механізмів оскарження.

IV. ДРУЖНЄ ДИТИНІ СУДОЧИНСТВО ДО, ПІД ЧАС І ПІСЛЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

A. Загальні елементи судочинства, дружнього дитині

1. Інформація і консультації

1. З моменту першого залучення до процедур судочинства або до роботи інших компетентних органів (таких як органи поліції, імміграційні, освітні, соціальні або медичні служби) і протягом всього процесу, діти та їхні батьки повинні швидко отримувати адекватну інформацію, між іншим щодо:
 - a. їхніх прав, зокрема, конкретних прав, які має дитина у судових або позасудових процедурах розгляду, у яких вона бере або може брати участь, а також наявних інструментів для відновлення прав, у разі їхнього порушення, у т.ч. можливості вдаватися до судових або позасудових, або інших заходів. Інформація такого плану може включати інформацію щодо очікуваної тривалості судових процедур, можливості подання апеляцій і незалежних механізмів подачі скарг;
 - b. судової системи і процедур, зважаючи на конкретне місце дитини і роль, яку дитина гратиме у судовому процесі, різних процесуальних кроків;
 - c. існуючих механізмів підтримки дитини під час її участі у судових і позасудових процедурах розгляду;
 - d. доцільності і можливих наслідків судових або позасудових процесуальних дій;
 - e. обвинувачень або заходів, відповідно вжитих за їхніми скаргами;

- f. часу і місця проведення судового провадження і інших відповідних заходів, таких як судові слухання, якщо справа матиме вплив на дитину особисто;
 - g. загальних успіхів і наслідків судового провадження або втручання;
 - h. наявності захисних заходів;
 - i. існуючих механізмів перегляду рішень, які впливають на дитину;
 - j. існуючих можливостей щодо отримання відшкодування від кривдника або держави у судовому процесі, альтернативному цивільному провадженні або інших процесах;
 - k. наявності служб (медичних, психологічних, соціальних, перекладацьких та інших) або організацій, які можуть надати допомогу, а також засобів доступу до таких послуг разом із фінансовою допомогою у надзвичайних випадках, якщо необхідно;
 - l. будь-яких спеціальних домовленостей, які можливо укласти для забезпечення якнайкращого захисту інтересів дитини, якщо дитина є громадянином іншої країни.
2. Дитині має бути надана інформація і консультації у спосіб, адаптований до її віку і рівня зрілості, на мові, яку дитина може зрозуміти, і з урахуванням статі і культури дитини.
3. Як правило, і дитина, і батьки або законні представники дитини повинні отримувати інформацію безпосередньо. Надання інформації батькам не повинно використовуватись в якості альтернативи надання інформації дитині.
4. Необхідно забезпечити наявність і широко розповсюджувати матеріали, сприятливі для розуміння дитиною, що містять відповідну юридичну інформацію. Для дітей повинні створюватись спеціальні інформаційні служби, такі як спеціальні веб-сайти та гарячі лінії допомоги дітям.
5. Інформація щодо обвинувачень на адресу дитини повинна надаватись швидко і безпосередньо після висунування таких обвинувачень. Така інформація має надаватись і дитині, і батькам у такий спосіб, щоб вони правильно зрозуміли обвинувачення і його можливі наслідки.
- 2. Охорона особистого і сімейного життя**
6. Недоторканість і персональні дані дитини, яка бере або брала участь у судовому або позасудовому провадженні та інших заходах втручання, повинні бути під охороною згідно з вимогами національного законодавства. Це, взагалі, означає, що інформація або особисті дані не можуть надаватись або обнародуватись, зокрема у ЗМІ, які можуть розкрити або опосередковано надати можливість розкрити особу дитини, у т.ч. зображення, детальний опис дитини або сім'ї дитини, імена або адреси, аудіо- та відеозаписи, тощо.
7. Держави-учасниці мають запобігати порушенню ЗМІ права на недоторканість, як вказано у принципі 6 вище, шляхом прийняття законодавчих заходів або моніторингу заходів саморегулювання, які використовують ЗМІ.
8. Держави-учасниці повинні передбачити обмежений доступ до всіх даних або документів, що містять персональні та конфіденційні дані дітей, зокрема, у провадженні, до якого залучені ці діти. Якщо необхідно передати персональні або конфіденційні дані, враховуючи якнайкраще інтереси дитини, держави-учасниці повинні здійснювати регулювання такої передачі згідно з відповідним законодавством про захист.
9. Якщо діти виступають або дають свідчення у судових або позасудових процесах, або інших заходах втручання, відповідно до обставин, найкраще, щоб такі виступи або свідчення

представлялись у вигляді відеозапису. Як правило, вимагається присутність лише тих дітей, які безпосередньо задіяні у процесі, за умови, що це не перешкоджає дітям надати свідчення.

10. Спеціалісти, які працюють з дітьми і від імені дітей, повинні суворо дотримуватись правил конфіденційності, за винятком випадків, коли існує наявний ризик завдання дитині шкоди.

3. Безпека (спеціальні запобіжні заходи)

11. У всіх судових і позасудових процедурах або інших заходах втручання, діти мають бути захищені від завдання шкоди, у т.ч. залякування, репресалій і повторної віктимізації.
12. Спеціалісти, які працюють з дітьми і від імені дітей, якщо необхідно, мають регулярно проходити огляд, згідно з вимогами національного законодавства і без обмеження незалежності судової влади з метою перевірки їхньої відповідності для роботи з дітьми.
13. Спеціальні запобіжні заходи мають застосовуватись до дитини, батько/мати, член сім'ї або відповідальний піклувальник якої підозрюється у вчиненні насильства проти дитини.

4. Професійна підготовка

14. Всі спеціалісти, які працюють з дітьми і від імені дітей, повинні проходити необхідну міждисциплінарну підготовку з прав і потреб дітей різних вікових груп, в також адаптованих до них процесуальних заходів.
15. Спеціалісти, які безпосередньо контактують з дітьми, повинні проходити підготовку з питань спілкування з дітьми будь-якого віку і рівня розвитку, а також з дітьми, що знаходяться у особливо вразливих ситуаціях.

5. Міждисциплінарний підхід

16. З повною повагою права дітей на приватне і сімейне життя, необхідно стимулювати тісне співробітництво між працівниками різних установ у цілях досягнення всебічного розуміння дитини, а також оцінки його/її законного статусу, психоемоційного, фізичного стану, стану когнітивного розвитку і соціальної ситуації.
17. Необхідно створити спільну систему оцінки для спеціалістів, які працюють з дітьми і від імені дітей (таких як адвокати, психологи, медики, поліцейські, офіцери імміграційної служби, соціальні працівники та примирителі) у процесуальних діях або заходах втручання, до яких залучаються діти або які впливають на дітей, у цілях надання необхідної підтримки особам, які приймають рішення, забезпечення їм можливості якнайкраще забезпечити інтереси дитини у кожній окремій справі.
18. При реалізації міждисциплінарного підходу, слід поважати професійні правила конфіденційності.

6. Позбавлення волі

19. Позбавлення дитини волі у будь-якій формі має бути крайнім заходом і застосовуватись на якомога менший відповідний термін.
20. Якщо виноситься вирок про позбавлення волі, діти, як правило, повинні утримуватись окремо від дорослих. Діти можуть утримуватись разом із дорослими лише з виключних причин і лише задля якнайкращого забезпечення інтересів дитини. За будь-яких обставин діти повинні утримуватись у приміщеннях, що відповідають їхнім потребам.
21. Зважаючи на вразливість дітей, позбавлених волі, важливість сімейних зв'язків і сприяння подальшій повторній інтеграції у суспільство, компетентні органи повинні забезпечити дотримання і активну

підтримку реалізації прав дитини, встановлених універсальними і Європейськими міжнародними правовими інструментами. Крім інших прав, діти, зокрема, повинні мати право:

- a. регулярно підтримувати значущі контакти з батьками, сім'єю і друзями шляхом побачень і листування, за винятком обмежень, необхідних в інтересах здійснення правосуддя і в інтересах дитини. Обмеження зазначеного права ніколи не повинно використовуватись у якості покарання;
 - b. на отримання відповідної освіти, консультацій з професійної орієнтації і професійного навчання, медичну допомогу і свободу думки, совісті і релігії і доступ до дозвілля, у т.ч. фізичного виховання і спорту;
 - c. на програми доступу, що завчасно готують дітей до повернення у спільноту з наданням повноцінної уваги їхнім емоційним і фізичним потребам, сімейним стосункам, можливостям отримати житло, освіту, робоче місце і соціально-економічний статус.
22. Позбавлення волі неповнолітніх без супроводу дорослих, у т.ч. шукачів притулку і дітей, що мешкають окремо, ніколи не може мотивуватись або здійснюватись лише на підставі відсутності дозволу на проживання в країні.

B. Дружнє дитині судочинство до початку судового провадження

23. Мінімальний вік кримінальної відповідальності не може бути надто низьким і повинен бути встановлений законом.
24. Слід заохочувати застосування процедур альтернативних судовим, таких як примирення, виведення з системи кримінальної юстиції і альтернативне вирішення суперечок, якщо це здійснюється задля якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Попереднє застосування альтернативних процедур не може заважати доступу дитини до правосуддя.

25. Діти повинні бути цілком інформовані і отримати консультації щодо можливості звернення до суду або альтернативних позасудових органів. Під час надання інформації діти також мають отримати пояснення щодо можливих наслідків кожного з варіантів.

Отримавши належну інформацію щодо судових і інших способів врегулювання, дитина повинна мати право зробити вибір або скористатися правом звернення до суду, або вдатися до альтернативних засобів, якщо такі існують. Діти повинні мати можливість отримати юридичну консультацію і іншу допомогу у визначенні доцільності і бажаності запропонованих альтернатив.

Думка дитини має враховуватись під час прийняття рішення.

26. Альтернативи судовому провадженню повинні гарантувати еквівалентний рівень правового захисту. Повинні існувати гарантії дотримання прав дитини і у судових, і у позасудових процесах, як передбачено цими керівними принципами і всіма відповідними правовими інструментами з прав дитини.

C. Діти і поліція

27. Співробітники поліції повинні поважати особисті права і гідність всіх дітей і зважати на їхню вразливість, тобто брати до уваги їхній вік і рівень зрілості, будь-які особливі потреби дітей з вадами фізичного або розумового розвитку або дітей, які мають труднощі у спілкуванні.
28. При затриманні дитини офіцерами поліції дитина повинна отримати інформацію у такий спосіб і на такій мові, який відповідає її віку і рівню розуміння причини її затримання. Дитині має бути надано право на адвоката і можливість контактувати з батьками або особою, якій вона довіряє.

29. За винятком надзвичайних обставин, батьки повинні бути поінформовані про перебування дитини у поліцейському відділку із поясненням причин арешту дитини і запрошені відвідати відділок.
30. Дитина, що була заарештована, не може бути допитана щодо її злочинної поведінки або робити, або підписувати заяви щодо такої участі у злочинних діях без присутності її адвоката, або одного з батьків дитини, або, за відсутності батьків, іншої особи, якій дитина довіряє. Батько/мати або така особа, якій дитина довіряє, можуть бути не допущені у разі підозри, що вони брали участь у діях кримінального характеру або якщо їхня поведінка перешкоджає відправленню правосуддя.
31. Офіцери поліції повинні забезпечити, наскільки можливо, утримання заарештованих дітей окремо від дорослих.
32. Органи правопорядку повинні забезпечити затриманим дітям, що перебувають під вартою у відділку поліції, безпечні умови перебування відповідні їхнім потребам.
33. У тих державах-учасниках, у яких це входить до компетенції прокурора, прокурор повинен забезпечити дружній підхід до дитини у ході всього процесу слідства.

D. Дружнє дитині судочинство під час судового провадження

1. Доступ до суду і судової процедури

34. Як носії прав, діти повинні мати можливість звернутись до засобів судового захисту задля ефективної реалізації прав або у разі порушення їхніх прав. Національне законодавство повинно сприяти, якщо необхідно, забезпеченню доступу до суду дітей, які достатньо розуміють власні права, а також забезпечити застосування судових засобів захисту їхніх прав на основі належно наданої юридичної консультації.
35. Такі перешкоди доступу до суду як вартість судового процесу або відсутність адвоката мають бути усунені.
36. У випадках окремих злочинів, скоєних проти дітей або певних аспектів цивільного або сімейного законодавства, доступ до суду повинен надаватися після того, як дитина досягне повноліття, якщо необхідно. Державам-учасницям рекомендується переглянути закони про позовну давність.

2. Адвокат і представництво

37. Діти повинні мати право на адвоката і представництво, від власного імені, у судовому провадженні якщо існує або може існувати конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими особами.
38. Діти повинні мати доступ до безкоштовної юридичної допомоги на таких самих або більш поблажливих ніж для дорослих умовах.
39. Адвокат, який представляє дитину, повинен мати підготовку і знання у сфері прав дитини і пов'язаних з ними питань, постійно проходити глибоку підготовку і мати необхідні комунікативні вміння для спілкування з дітьми на їхньому рівні розуміння.
40. Діти повинні вважатися повноцінними клієнтами з власними правами і адвокат, який представляє дитину, повинен висловлювати думку дитини.
41. Адвокат повинен надати дитині всю необхідну інформацію і пояснення стосовно можливих наслідків висловлених поглядів і/та думки дитини.

42. У випадку конфлікту інтересів між батьками і дитиною, компетентний орган повинен призначити або опікуна для цілей судочинства або іншого незалежного представника, який представлятиме погляди і інтереси дитини.

43. Право на належне представництво і право бути представленим окремо від батьків мають бути гарантовані дитині, особливо у судових справах, де батьки, члени родини або опікуни підозрюються у скоєнні злочину.

3. Право бути вислуханим і висловити власні погляди

44. Судді повинні поважати право дитини бути почутою у всіх справах, що мають вплив на дитину, або якнайменш бути вислуханою, якщо вважають, що дитина достатньо розуміє питання, про які йдеться. Засоби, що використовуються з цією метою, повинні бути адаптованими до рівня розуміння дитини і її здатності спілкуватися і враховувати обставини справи. Діти повинні отримувати консультації щодо способу, у якому може відбуватись їхнє слухання.

45. Думці і поглядам дитини має бути забезпечена належна сила згідно з її віком і рівнем зрілості.

46. Право дитини бути вислуханою не є її обов'язком.

47. Дитині не може бути відмовлено у праві бути вислуханою лише на підставі віку. Якщо дитина виступає з ініціативою щодо реалізації права бути вислуханою у справі, яка її стосується, суддя не має права, за умови, якщо лише це не в інтересах дитини, відмовити дитині у праві бути вислуханою і повинен вислухати її погляди і думки щодо питань, які її стосуються у справі.

48. Дітям має надаватись вся необхідна інформація щодо того, як ефективно скористатися правом бути вислуханими. Проте, дитині мають пояснити, що право бути вислуханим і право на врахування її думки необов'язково визначає те, яким буде остаточне рішення.

49. Судові рішення і постанови, що мають вплив на життя дитини, повинні бути добре обґрунтовані і пояснені дитині такою мовою, яку дитина може зрозуміти, зокрема, ті рішення, які прийняті всупереч думці або поглядам дитини.

4. Уникнення зайвого зволікання

50. До всіх процесуальних дій, у яких беруть участь діти, має застосовуватись принцип невідкладності задля отримання швидкої відповіді і якнайкращого захисту інтересів дитини з повагою принципу верховенства права.

51. У справах сімейного права (наприклад, справи щодо батьківства, опіки, викрадення батьком/матір'ю), суди повинні демонструвати виняткову дбайливість в цілях уникнення ризику несприятливих наслідків для сімейних стосунків.

52. Якщо необхідно, органи судової влади повинні розглянути можливість прийняття попереднього рішення або моніторингу виконання попереднього судового рішення протягом певного періоду часу з можливістю подальшого перегляду рішення.

53. Згідно з законодавством органи судової влади повинні мати можливість виносити рішення, що можуть бути виконані у примусовому порядку негайно, якщо це необхідно для якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

5. Організація судового провадження, дружнє дитині середовище і дружня дитині мова

54. У всіх судових процесах ставлення до дітей повинно бути таким, що ураховує їхній вік, спеціальні потреби, рівень зрілості і розуміння, і будь-які можливі труднощі у спілкуванні. Справи за участі дітей повинні розглядатись в умовах чутливих до потреб дитини і без залякування.

55. До початку судового засідання, дитину слід ознайомити з приміщенням суду і іншими об'єктами і ролями та особами, посадових осіб, що беруть в ньому участь.
56. Повинна використовуватись мова відповідна до віку і рівня розуміння дитини.
57. При проведенні слухання або інтерв'ю з дитиною у судових або позасудових процедурах і інших заходах втручання, судді та інші спеціалісти повинні спілкуватися з дитиною з повагою та чутливістю.
58. Дітям має бути дозволено бути в супроводі батьків або, залежно від обставин, батька або матері, на власний розсуд дитини, якщо не було прийнято обґрунтованого протилежного рішення щодо такої особи.
59. Повинні застосовуватись такі методи проведення інтерв'ю, як відео- або аудіо-запис або досудове слухання перед відеокамерою, і такі записи мають вважатись прийнятними доказами.
60. Повинен бути забезпечений, наскільки можливо, захист дітей від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для їхнього здоров'я. При прийнятті рішення про розкриття зображень або інформації, які можуть завдати шкоди дитині, суддя повинен звернутися за порадою до інших спеціалістів: психологів та соціальних працівників.
61. Судові засідання, в яких беруть участь діти, повинні бути адаптованими до темпу і тривалості концентрації уваги дитини:

мають плануватись регулярні перерви і слухання не повинно тривати надто довго. Для сприяння участі дітей у повну міру їхньої когнітивної здатності і задля забезпечення підтримки їхньої емоційної стабільності, фактори, що порушують хід засідання, і фактори, що відвертають увагу, мають бути скорочені до мінімуму.
62. Наскільки доречно і можливо, кімнати для проведення інтерв'ю і зали очікування повинні бути організованими для дітей і в умовах сприятливих для дитини.
63. Наскільки можливо, повинні бути створені спеціалізовані суди (або судові палати), процедури і установи для дітей, які вступили в конфлікт із законом, у т.ч. спеціалізовані відділення поліції, органи судової влади, судова система і органи прокуратури.

6. Свідчення / заяви дітей

64. Інтерв'ю і покази у дітей повинні брати, наскільки це можливо, спеціально підготовлені спеціалісти. Необхідно докласти всіх можливих зусиль для збирання свідчень дітей у найбільш сприятливому оточенні і умовах, що ураховують їхній вік, рівень зрілості і розуміння, і будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати.
65. Слід сприяти використанню аудіовізуальних заяв дітей-жертв або дітей-свідків злочину, при цьому не порушуючи прав інших сторін оспорювати такі заяви.
66. Якщо необхідно здійснити більше одного інтерв'ю, бажано, щоб його проводила одна і та сама особа у цілях забезпечення послідовного підходу у якнайкращих інтересах дитини.
67. Кількість інтерв'ю повинна бути наскільки можливо обмеженою і їхня тривалість повинна бути адаптованою до віку і тривалості концентрації уваги дитини.
68. Слід уникати, наскільки це можливо, прямих контактів, конфронтації та взаємодії між дитиною-жертвою або дитиною-свідком злочину і підозрюваним, якщо дитина не запитуватиме про зворотне.

69. Діти повинні мати можливість надавати свідчення у кримінальних справах не в присутності підозрюваного.
70. Менш суворі правила надання свідчень, такі як відсутність вимоги про складання присяги або вчинення інших подібних заяв та інших дружніх дитині процесуальних заходів, не повинні зменшувати цінність показів або свідчень дитини.
71. Протокол інтерв'ю, проведеного з урахуванням етапу розвитку дитини, повинен бути створений і виконаний таким чином, щоб підкріплювати дійсність свідчень дитини. При цьому в інтерв'ю слід уникати навідних запитань задля сприяння достовірності свідчень.
72. У цілях якнайкращого забезпечення інтересів дитини і її здоров'я, суддя може дозволити дитині не давати показання.
73. Заяви і свідчення дітей не можуть вважатися недійсними або ненадійними лише через вік дитини.
74. Необхідно вивчити можливості відбирання показів дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних приміщеннях, обладнаних для дітей, і у спеціальних сприятливих для дітей умовах.

Е. Дружнє дитині судочинство після судового провадження

75. Адвокат, опікун для цілей судочинства або законний представник повинні передати і пояснити дитині прийняте рішення або постанову суду мовою, адаптованою до рівня розуміння дитини, і повинні надати необхідну інформацію щодо заходів, до яких можливо вдатися, таких як подання апеляції або незалежної скарги.
76. Національні органи повинні здійснити всі необхідні дії для сприяння виконанню без затримки судових рішень/постанов, які стосуються дітей або впливають на дітей.
77. Якщо рішення не було виконано, діти повинні отримати інформацію, вірогідно, через адвоката, опікуна у цілях судочинства або законного представника про наявні засоби захисту, судового і позасудового.
78. Примусове виконання має бути крайнім правовим заходом у сімейних справах, де беруть участь діти.
79. Після винесення рішень у справах, що характеризуються високим ступенем конфліктності, дітям і сім'ям має пропонуватись супровід та підтримка спеціалізованих служб, в ідеалі безкоштовно.
80. Необхідно забезпечити, в ідеалі безкоштовно, програми або заходи спеціалізованої медичної допомоги, відповідної соціально-терапевтичної допомоги постраждалим від бездоглядності, насильства, жорсткого ставлення та інших злочинів. При цьому діти і їхні вихователі повинні швидко отримувати належну інформацію про наявність таких послуг.
81. Адвокат, опікун або законний представник дитини повинні мати повноваження на здійснення всіх необхідних дій стосовно висування вимоги відшкодування збитків під час або після кримінального процесу, у якому дитина виступала у ролі постраждалої сторони. У відповідних випадках витрати може покривати держава і згодом стягувати їх з порушника.
82. Заходи і санкції, що застосовуються до дітей, які перебувають у конфлікті з законом, завжди повинні бути конструктивними і у кожному випадку індивідуально карати за скоєні дії з урахуванням принципу пропорційності, віку дитини, стану її фізичного і розумового здоров'я, розвитку обставин справи. Необхідно гарантувати право дитини на освіту, професійне навчання, працевлаштування, реабілітацію і реінтеграцію.

83. З метою сприяння реінтеграції у суспільство і згідно з національним законодавством, має бути заборонено розкривати за межами судової системи дані архівних документів кримінальної справи щодо дитини до досягнення дитиною повноліття. Винятки щодо розкриття такої інформації можуть бути дозволені у випадках скоєння дитиною серйозних злочинів, між іншим, з метою забезпечення громадської безпеки або у випадках, що стосуються працевлаштування дитини.

МОДУЛЬ 2. ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ЦІЛІ, СТРУКТУРА МОДУЛЯ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

ЦІЛІ:

- ознайомити слухачів із принципами, дотримання яких є обов'язковим на різних стадіях кримінальних проваджень щодо неповнолітніх;
- засвоїти на практиці застосування принципів здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

СТРУКТУРА МОДУЛЯ

№ П/П	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1.	Міні-лекція з використанням презентації.	20 хв.
2.	Виконання практичного завдання в групах.	15 хв.
3.	Доповіді груп. Обговорення.	20 хв.
4.	Підведення підсумків виконання практичного завдання.	10 хв.

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

Тренер пояснює слухачам:

«Основними джерелами регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні є Кримінальний процесуальний кодекс України і Кримінальний кодекс України. При цьому більшість положень, які врегульовують специфіку участі неповнолітнього, згруповані в окремих частинах – главі 38 КПК та розділі XV Загальної частини КК.»

Тренер звертає увагу на застосування положень міжнародних договорів:

«Важливе значення, як зазначалось в попередньому модулі, також мають міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та які відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Згаданим договорам згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» надано спеціальний статус, оскільки у випадку протиріччя між положенням відповідного договору та актом законодавства України застосуванню підлягають саме положення міжнародного договору. До вказаних договорів, зокрема, належить Конвенція про права дитини та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Ще одним важливим джерелом права у сфері кримінальних проваджень щодо неповнолітніх є судова практика ЄСПЛ. Відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права. Серед найбільш актуальних прецедентів ЄСПЛ для застосування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх необхідно згадати рішення у справах «Т. проти Великобританії», «V. проти Великобританії», «Свінарєнко та Сляднєв проти Росії», «S.C. проти Великобританії», «Свершов проти України».

Перелік загальних принципів здійснення кримінального провадження в Україні міститься у ст. 7 КПК, а зміст кожного принципу деталізується у главі 2 КПК. Згадані принципи стосуються як повнолітніх, так і неповнолітніх учасників кримінального провадження.

Серед таких принципів:

- 1) верховенство права;
- 2) законність;
- 3) рівність перед законом і судом;
- 4) повага до людської гідності;
- 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи;
- 7) таємниця спілкування;
- 8) невтручання у приватне життя;
- 9) недоторканність права власності;
- 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;
- 13) забезпечення права на захист;
- 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;
- 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів;
- 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності;
- 18) публічність;
- 19) диспозитивність;
- 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;
- 21) розумність строків;
- 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.»

 Тренер демонструє слайд 6:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 6

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

- можливість примирення з потерпілим;
- доступність захисника;
- право неповнолітнього знати, у чому його підозрюють, та доступ захисника до матеріалів справи;
- заходи реагування, пропорційні тяжкості злочину;
- максимальне врахування життєвих обставин;
- тримання під вартою як крайній захід.

 Тренер коментує слайд 6:

«Міжнародними засадами, на яких ґрунтуються кримінальні провадження щодо неповнолітніх та які є орієнтиром для суддів, є:

- *презумпція невинуватості неповнолітнього;*
- *неповнолітній повинен брати активну участь у провадженні на усіх стадіях, включаючи реалізацію свого права на перекладача;*
- *можливість застосування альтернативних заходів та звільнення від кримінальної відповідальності і покарання повинні враховуватись та застосовуватись у всіх належних випадках;*
- *захисник повинен бути присутнім на усіх стадіях, щоб забезпечити дотримання прав неповнолітнього;*
- *батькам повинна бути надана можливість та сприяння щодо участі у провадженні задля підтримки неповнолітнього, за винятком ситуації, коли їхня участь суперечить інтересам такого неповнолітнього;*
- *увага має бути зосереджена на виправленні та перевихованні, а не на покаранні;*
- *процесуальні дії мають вчинятися вчасно і без зайвих затримок.*

Слід враховувати такі обставини, як психічний та фізичний стан неповнолітнього; стабільність домашнього оточення; можливості навчатися; підтримка неповнолітнього громадою; ризик-фактори, притаманні неповнолітньому; шляхи належного реагування на вказані ризик-фактори; побажання самого неповнолітнього; підтримка та заохочення відшкодування шкоди, завданої потерпілому або суспільству;

- *усі процесуальні дії мають вчинятися таким чином, щоб найменшим чином втручатися у звичний спосіб життя неповнолітнього;*
- *тримання неповнолітнього під вартою не може застосовуватися з мотивів необхідності соціального догляду за ним».*

 Тренер демонструє слайд 7:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 7

ПРИНЦИПИ, ДОТРИМАННЯ ЯКИХ Є ОБОВ'ЯЗКОВИМ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ:

- презумпція невинуватості неповнолітнього;
- можливість примирення з потерпілим;
- доступність захисника;
- право неповнолітнього знати, у чому його підозрюють, та доступ захисника до матеріалів справи;
- заходи реагування, пропорційні тяжкості злочину;
- максимальне врахування життєвих обставин;
- тримання під вартою як крайній захід.

 Тренер коментує слайд 7:

«Принципи, що є обов'язковими на стадії досудового розслідування:

- *презумпція невинуватості неповнолітнього;*
- *надання можливості примирення з потерпілим сприятиме появі відчуття відповідальності та відшкодуванню шкоди, завданої потерпілому;*
- *доступність захисника на стадії досудового розслідування задля захисту інтересів неповнолітнього та його обов'язкова присутність під час допиту (опитування);*
- *право неповнолітнього знати, у чому його підозрюють або обвинувачують, та доступ до цієї інформації захисника;*
- *право на ознайомлення з матеріалами справи у порядку, встановленому законом, має бути дотримано;*
- *заходи реагування мають бути пропорційними тяжкості злочину, рівню відповідальності та життєвим обставинам неповнолітнього;*
- *життєві обставини неповнолітнього, що мають враховуватися під час кримінального провадження, включають в себе виховні, освітні, соціальні та інші потреби;*
- *тримання під вартою або затримання мають бути крайнім заходом, що застосовується за виняткових обставин.»*

 Тренер демонструє слайд 8:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 8

ПРИНЦИПИ, ДОТРИМАННЯ ЯКИХ Є ОБОВ'ЯЗКОВИМ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

- презумпція невинуватості неповнолітнього;
- право відмовитись давати показання;
- доступність захисника;
- процесуальні дії без затримок;
- право на ефективну участь;
- тримання під вартою як крайній захід.

 Тренер коментує слайд 8:

«Принципи, що є обов'язковими на стадії судового розгляду:

- *презумпція невинуватості неповнолітнього;*
- *право неповнолітнього відмовитись давати покази;*
- *доступність захисника на стадії судового розгляду задля захисту інтересів неповнолітнього;*
- *процесуальні дії мають вчинятися вчасно і без зайвих затримок;*
- *неповнолітній має право бути заслуханим у судовому засіданні та брати активну участь у ньому;*
- *неповнолітньому обвинуваченому та його захисникові має бути забезпечено повне ознайомлення з матеріалами кримінального провадження;*
- *право на ефективну участь полягає у тому, що будь-яке спілкування з неповнолітнім повинно відбуватися мовою, доступною для розуміння неповнолітнього, з урахуванням його віку та життєвих обставин; за необхідності мають бути забезпечені послуги перекладача. Також батькам неповнолітнього повинна бути надана можливість та сприяння щодо участі у провадженні задля підтримки неповнолітнього за винятком ситуації, коли їхня участь суперечить інтересам такого неповнолітнього;*
- *у випадку виникнення у суду підозри щодо наявності у неповнолітнього обвинуваченого психічного розладу або захворювання суд повинен призначити відповідну експертизу;*
- *тримання під вартою має бути крайнім заходом, що застосовується за виняткових обставин».*

 Тренер демонструє слайд 9:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 9

ПРИНЦИПИ, ДОТРИМАННЯ ЯКИХ Є ОБОВ'ЯЗКОВИМ НА СТАДІЇ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

- перевиховання та реінтеграція неповнолітнього;
- індивідуалізація та пропорційність покарання;
- призначення покарання, що якомога менше змінює звичний спосіб життя неповнолітнього;
- позбавлення волі як крайній захід.

 Тренер коментує слайд 9:

«Принципи, що є обов'язковими на стадії призначення покарання:

- *покарання повинно бути таким, що з найбільшою вірогідністю сприятиме перевихованню та реінтеграції неповнолітнього;*
- *покарання повинно бути індивідуалізованим та таким, що викликає відчуття відповідальності у неповнолітнього;*
- *покарання обирається пропорційно тяжкості вчиненого злочину, рівню відповідальності та життєвим обставинам неповнолітнього;*
- *серед можливих та достатніх покарань слід обирати те, що якомога менше змінює звичний спосіб життя неповнолітнього;*
- *покарання має бути таким, що найменше обмежує свободу неповнолітнього за умови, що воно задовольняє загальні принципи призначення покарання;*
- *покарання повинно бути не більшим, ніж те, яке б отримала доросла особа за аналогічний злочин;*
- *додаткові вимоги/покарання повинні застосовуватися судом у якомога меншій можливій кількості;*
- *позбавлення неповнолітнього волі не може застосовуватися з мотивів необхідності соціального догляду за ним;*
- *позбавлення волі повинно бути крайнім заходом, що застосовується за виняткових обставин. Можливість застосування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, повинно бути обов'язково розглянуто перед прийняттям рішення про обрання покарання у виді позбавлення волі;*
- *застосовуючи покарання у виді позбавлення волі, суддя повинен навести мотиви, чому обрання покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, не досягне мети покарання».*

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

 Тренер ділить аудиторію на чотири групи та пояснює суть практичного завдання:

«Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою та оцінити дії суду першої інстанції. Кожна група повинна пояснити, яке рішення учасники цієї групи прийняли б на місці судді першої інстанції, та обґрунтувати чому. Зокрема, кожна група повинна дати відповідь на такі запитання:

- 1) *як повинен вчинити суд?*
- 2) *чи вправі суд розробити власну пам'ятку про права та обов'язки неповнолітнього обвинуваченого та його законного представника, якщо інструкція з діловодства їх не передбачає?*
- 3) *чи може розцінюватись ненадання в письмовому вигляді відповідних пам'яток як порушення права на захист (позбавлення ефективної участі неповнолітнього в суді, можливості ефективної реалізації ним цього права), якщо неповнолітній обвинувачений та його законний представник наполягають на їх отриманні?*

На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп бере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених питань. Після завершення доповіді представники інших груп можуть поставити запитання».

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Під час підготовчого судового засідання неповнолітній обвинувачений звернув увагу, що надана йому для ознайомлення пам'ятка про права та обов'язки обвинуваченого стосується дорослого обвинуваченого, та звернувся до суду щодо надання йому відповідної пам'ятки з урахуванням його віку – з правами та обов'язками, що передбачені для нього як неповнолітнього. Щодо отримання пам'ятки про права та обов'язки законного представника звернувся і законний представник неповнолітнього обвинуваченого.

ВІДПОВІДІ

- 1) Як має вчинити суд?

Відповідь: суд зобов'язаний роз'яснити права та обов'язки неповнолітньому обвинуваченому та його законному представникові.

- 2) Чи вправі суд розробити власну пам'ятку про права та обов'язки неповнолітнього обвинуваченого та його законного представника, якщо інструкція з діловодства їх не передбачає?

Відповідь: так. Пам'ятка про передбачені КПК права та обов'язки особи (обвинуваченого), яка бере участь у судовому розгляді, (додаток 17² до Інструкції*), є єдиною і для дорослих, і для неповнолітніх обвинувачених.

* Інструкція з діловодства у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міста Києва та Севастополя, Апеляційному суді АРК та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 року № 173

Розробка та використання відповідних пам'яток не суперечить Інструкції, адже, по-перше, їх відсутність є її прогалиною, а по-друге, одним із проявів принципу верховенства права є керування в першу чергу правом (законом).

- 3) Чи може розцінюватись ненадання в письмовому вигляді відповідних пам'яток як порушення права на захист (позбавлення ефективної участі неповнолітнього в суді, ефективної реалізації ним цього права), якщо неповнолітній обвинувачений та його законний представник наполягають на їх отриманні?

Відповідь: як порушення права неповнолітнього обвинуваченого на захист у разі ненадання на його вимогу пам'ятки – так. Щодо законного представника –ні, адже його участь в судовому засіданні не є обов'язковою.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА / ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- обов'язок суду роз'яснити обвинуваченому його права та обов'язки;
- юридичну силу Інструкції з діловодства, затвердженої наказом ДСА;
- міжнародні стандарти щодо прав дитини, яка перебуває у конфлікті із законом, практику ЄСПЛ та їх місце у системі вітчизняного законодавства.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ВССУ за 2015 рік

затверджені Постановою Пленуму ВССУ

від 03 червня 2016 року № 6
(витяг)

1. У статті 26 КПК закріплено засаду диспозитивності, відповідно до якої сторони кримінального провадження вільні у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених цим Кодексом.

На відміну від державного обвинувачення, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого.

Якщо під час досудового розслідування у кримінальному провадженні у формі державного обвинувачення виникли підстави для складання повідомлення про підозру або про зміну раніше повідомленої підозри з перекваліфікацією діяння підозрюваного на злочин, за яким кримінальне провадження згідно зі ст. 477 КПК може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого, то прокурор або слідчий за погодженням з прокурором, зобов'язаний з'ясувати з цього приводу думку потерпілого і має право скласти відповідно повідомлення про підозру або нове повідомлення про змінену підозру лише за наявності письмової заяви потерпілого про

вчинення щодо нього злочину приватного обвинувачення із внесенням відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. (Ухвала ВССУ від 19 січня 2016 року, справа № 5-123км16).

<...>

2. Відповідно до ч. 4 ст. 107 КПК фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим.

Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК. Якщо у матеріалах провадження відсутній технічний носій інформації, на якому зафіксоване судове провадження в суді першої інстанції, і така фіксація була обов'язковою, судове рішення підлягає скасуванню (ч. 5 ст. 27 КПК).

Недотримання наведених процесуальних вимог має місце і у випадку наявності технічного носія, однак відсутності на ньому зафіксованого судового провадження. (Ухвала ВССУ від 20 серпня 2015 року, справа № 5-1797км15).

<...>

3. Відповідно до ст. 20 КПК підозрюваний, обвинувачений, засуджений має право на захист, яке полягає у тому числі й у наданні йому можливості користуватися ефективною правовою допомогою захисника.

З огляду на те, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини (Санніно проти Італії (рішення № 30961/03 від 27 квітня 2006 року) забезпечення ефективного захисту є обов'язком суду, нездійснення судом апеляційної інстанції належної перевірки доводів апеляційної скарги щодо забезпечення ефективною правовою допомогою є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке тягне за собою скасування судового рішення. (Ухвала ВССУ від 07 липня 2015 року, справа № 5-437км15).

<...>

4. Відповідно до положень ст. 87 КПК недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Суд зобов'язаний визнати істотним порушенням прав людини та основоположних свобод, зокрема, здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов.

Не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Таким чином, показання свідка (слідчого) у частині наданих йому, як слідчому, пояснень іншими особами не відповідають встановленим законом критеріям допустимості доказів і не можуть бути покладені в основу судових рішень. (Ухвала ВССУ від 12 листопада 2015 року, справа № 5-2095км15).

<...>

5. Відповідно до вимог ст. 94 КПК суд оцінює кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для

прийняття відповідного рішення. Жоден доказ не має наперед установленної сили. При цьому має бути усунуто усі розумні сумніви.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Банніков проти Російської Федерації» від 04 листопада 2010 року, «Веселов та інші проти Російської Федерації» від 02 жовтня 2010 року, застосування особливих методів ведення слідства – зокрема, агентурних методів – саме по собі не може порушувати право особи на справедливий суд. Ризик провокації з боку працівників правоохоронних органів, викликаний зазначеними методами, означає, що їх використання повинно бути суворо регламентованим. Для застосування цих методів у правоохоронних органах мають бути докази на підтвердження аргументу схильності особи до вчинення злочину.

Для визначення провокації злочину Європейський суд встановив, зокрема, такі критерії: чи були дії правоохоронних органів активними, чи мало місце з їх боку спонукання особи до вчинення злочину, наприклад, прояв ініціативи у контактах з особою, повторні пропозиції, незважаючи на початкову відмову особи, наполегливі нагадування, підвищення ціни вище середньої; чи був би скоєний злочин без втручання правоохоронних органів; вагомість причин проведення оперативної закупівлі, чи були у правоохоронних органів об'єктивні дані про те, що особа була втягнута у злочинну діяльність і ймовірність вчинення нею злочину була суттєвою.

Висновок про наявність провокації злочину без перевірки зазначених обставин та надання їм оцінки є необґрунтованим. (Ухвала ВССУ від 31 березня 2015 року, справа № 5-872км15).

<...>

6. Відповідно до ч. 1 ст. 49 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні, зокрема, у випадках, якщо відповідно до вимог ст. 52 цього Кодексу участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника, або підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно.

Згідно з п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Забезпечення судом апеляційної інстанції в порядку ч. 1 ст. 49 КПК участі захисника за призначенням через неявку захисника, обраного на власний розсуд обвинуваченим, за наявності відмови обвинуваченого від наданого за призначення захисника та за наявності наполягання обвинуваченого щодо здійснення його захисту саме тим захисником, з яким він укладав угоду про надання правової допомоги, та здійснення апеляційного розгляду за таких обставин є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. (Ухвала ВССУ від 22 жовтня 2015 року, справа № 5-2365км15).

<...>

7. Відповідно до вимог ст. 50 КПК повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Встановлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі у кримінальному провадженні не допускається.

Статтями 50 та 393 КПК передбачено, що адвокат, з яким укладено угоду, має право на звернення з апеляційною скаргою. При цьому процесуальні норми не містять вимог про надання документів, що підтверджують згоду засудженого на апеляційне оскарження.

Повернення апеляційної скарги захисника з підстав відсутності згоди засудженого на апеляційне оскарження судового рішення не ґрунтується на вимогах процесуального закону. (Ухвала ВССУ від 26 листопада 2015 року, справа № 5-2335км15).

<...>

8. Відповідно до ч. 1 ст. 20 КПК засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Пунктом «с» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено право кожного захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд. Право на захист закріплено у ст. 59 і п. 6 ст. 129 Конституції України.

Відповідно до ч. 4 ст. 405 КПК неприбуття сторони кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду лише у разі, якщо особа була належним чином повідомлена про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомила про поважні причини свого неприбуття.

Розгляд справи без участі засудженого, який неодноразово подавав письмові клопотання про його бажання брати безпосередню участь у судовому засіданні та який не був належним чином повідомлений про дату, час і місце апеляційного розгляду, є порушенням однієї з основних засад кримінального судочинства – права засудженого на захист. (Ухвала ВССУ від 24 лютого 2015 року, справа № 5-54км15).

<...>

9. Відповідно до вимог ч. 6 ст. 9 КПК у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 цього Кодексу. Якщо апеляційний суд під час перегляду кримінального провадження убачає можливу недоведеність винуватості засудженої особи або інше можливе поліпшення становища такої особи, він повинен за власною ініціативою безпосередньо дослідити необхідні докази, адже до цього спонукають завдання кримінального провадження, зазначені у ст. 2 КПК, та необхідність дотримання інших його засад, зокрема, верховенства права, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, і це не суперечить такій засаді кримінального провадження, як диспозитивність. (Ухвала ВССУ від 20 жовтня 2015 року, справа № 5-2049км15).

<...>

10. На підставі ч. 3 ст. 404 КПК за клопотанням учасників судового провадження апеляційний суд зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони встановлені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями. За правилами ст. 23 КПК суд досліджує докази безпосередньо; показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Отже, у випадку незгоди апеляційного суду зі змістом певних доказів їх перевірка та оцінка здійснюються з урахуванням засади, закріпленої у цій статті.

Недотримання наведених положень є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке тягне за собою скасування судового рішення. (Ухвала ВССУ від 10 листопада 2015 року, справа № 5-2035км15).

Істотні порушення, констатовані Європейським судом з прав людини у кримінальному провадженні (стосуються як неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого, так і дорослого)

№	СПРАВА (НАЗВА, ДАТА ПРИЙНЯТОГО РІШЕННЯ)	ПРОЯВИ ПОРУШЕННЯ
1	«Будан проти України», 15 грудня 2015 р.	<p>Цим рішенням, яке набуло статусу остаточного 14 січня 2016 року, Європейський суд з прав людини констатував порушення п. 1 ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з необґрунтованим обранням неповнолітньому заявнику запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.</p> <p>Зокрема, Європейський суд зазначив, що по-перше, у заявника було постійне місце проживання в Одеській області, де він жив зі своєю матір'ю, матеріальне становище якої не є фактором, що має враховуватися при ухваленні рішення про взяття заявника під варту (п. 28 рішення); по-друге, органами влади не розглядалася можливість передачі заявника під нагляд його матері відповідно до ст. 436 Кримінально-процесуального кодексу України, незважаючи на те, що було відомо її ім'я та місце проживання. Зокрема, національні органи влади не повідомили матір про затримання заявника або не доклали будь-яких зусиль для збирання й оцінки інформації про її бажання та здатність впродовж розслідування забезпечувати його належну поведінку, а також не надали правової оцінки можливості передати неповнолітнього під нагляд батьків (п. 29 рішення).</p>
2	«Чин та інші проти України», 21 грудня 2010 р.	<p>5 січня 2004 року неповнолітніх заявників було допитано працівниками міліції щодо вчиненої 31 грудня 2003 року крадіжки. Під час допиту заявники зізнались у вчиненні вказаного злочину.</p> <p>14 січня 2004 року Нахімовський районний суд м. Севастополя виніс постанову про поміщення заявників у приймальник-розподільник для неповнолітніх, в якому вони перебували до 13 лютого 2004 року. Жодних слідчих дій протягом цього періоду не проводилось.</p> <p>3 березня 2004 року слідчий порушив щодо заявників кримінальну справу за фактом вчинення крадіжки.</p> <p>26 квітня 2004 року слідчий виніс постанову про закриття кримінальної справи щодо заявників з огляду на те, що вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру.</p>

Розглянувши справу, Європейський суд з прав людини констатував порушення п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з огляду на те, що позбавлення заявників свободи не було здійснено з метою їх доправлення до суду, який встановить обґрунтованість кримінального обвинувачення щодо них (п. 1 (с) ст. 5 Конвенції), оскільки кримінальна справа щодо них була порушена через 20 днів після їх звільнення, зважаючи на їх вік, вони не могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності та жодних слідчих дій протягом позбавлення їх свободи здійснено не було. Воно також не мало на меті застосування наглядових заходів виховного характеру (п. 1 (d) ст. 5 Конвенції), зважаючи на відсутність як фактичних виховних заходів, так і нормативного регулювання щодо їх забезпечення під час тримання заявників у вказаному закладі.

3

**«Корнейкова проти
України»,**
19 січня 2012 р.

19 квітня 2005 року заявницю, яка на той час була неповнолітньою, було затримано працівниками Держинського РВ Харківського МУ ГУМВС України в Харківській області за підозрою у вчиненні нею тяжкого злочину. 21 квітня 2005 року Держинський районний суд м. Харкова задовольнив подання про обрання заявниці запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Захисник заявниці оскаржив цю постанову, стверджуючи про незаконність застосування до заявниці такого запобіжного заходу.

Європейським судом з прав людини визнано порушення:

підп. «с» п. 1 ст. 5 Конвенції з огляду на те, що у протоколі затримання заявниці не було наведено чітких підстав для такого затримання, а зазначені у ньому посилання були стандартними та не були проаналізовані у світлі обставин конкретної справи заявниці.

підп. «с» п. 1 та п. 3 ст. 5 Конвенції з огляду на необґрунтованість постанови Держинського районного суду м. Харкова від 21 квітня 2012 року про обрання заявниці запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, оскільки при її постановленні не було належним чином враховано стан здоров'я заявниці та те, що вона була неповнолітньою, а відповідно до чинного законодавства до неповнолітніх такий запобіжний захід міг бути застосований лише у виключних випадках.

п. 4 ст. 5 Конвенції у зв'язку з тим, що апеляційний суд розглядав скаргу заявниці на постанову про обрання їй запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за її відсутності.

4

**«Свершов проти
України»,**
27 листопада 2008 р.

У п. 63 цього рішення в обґрунтування порушення ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейський суд з прав людини зазначив, що національні суди при розгляді питання продовження тримання під вартою неповнолітнього жодного разу не розглядали можливості обрання альтернативного запобіжного заходу замість тримання під вартою і, посилаючись переважно на тяжкість злочинів, продовжували тримати заявника під вартою на підставах, які не можна вважати «відповідними і достатніми».

Також визнаючи наявність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції, Європейський суд у п. 64 зазначив, що «взято до уваги й те, що, хоча захисник закликав враховувати вік неповнолітнього заявника, органи влади, як видно з матеріалів справи, ніколи не приймали до уваги цей факт, коли виносили рішення про тримання його під вартою»

№	СПРАВА (НАЗВА, ДАТА ПРИЙНЯТОГО РІШЕННЯ)	ПРОЯВИ ПОРУШЕННЯ
5	<p>«Артико проти Італії» від 13 травня 1980 року</p>	<p>ЄСПЛ констатував порушення ст. 3 Конвенції та наголосив щодо необхідності розмежування призначення захисника та отримання правової допомоги, оскільки власне призначення ще не є забезпеченням ефективною правовою допомогою. Призначений адвокат може через різні обставини (об'єктивні чи суб'єктивні) не виконати свої професійні обов'язки. Органи влади, «якщо вони поінформовані про це, повинні або замінити захисника, або примусити його виконувати свої професійні обов'язки»</p>
6	<p>«Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року</p>	<p>ЄСПЛ констатував серед інших порушень – Порушення п. 3 статті 5 Конвенції було встановлено в зв'язку з тим, що заявник постав перед суддею тільки через 6 днів після затримання, що не відповідає вимозі «негайності», передбаченої вказаним положенням, а також в зв'язку з неналежністю обґрунтування рішень про продовження тримання заявника під вартою у відповідні періоди. Порушення п. 4 ст. 5 Конвенції було встановлено в зв'язку з тим, що заяви заявника про звільнення його з-під варти не були розглянуті судом без зволікань. Суд зазначає, що заявник декілька разів зізнавався у вчиненні розбійного нападу і вбивства під час перших допитів, коли не мав допомоги захисника, і безсумнівно, зазнав обмеження в доступі до захисника в тому, що його зізнання, надані працівникам міліції, були використані для його засудження (див. зазначене вище рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини», п. 58). Хоча заявник повторив свої зізнання у присутності захисника, суд вважає, що обмеження права цієї особи на захист від самого початку не було усунуто під час судового розгляду, оскільки суди адекватно не відреагували на скаргу заявника щодо поганого поводження.</p>
7	<p>«S.C. проти Сполученого Королівства» від 15 червня 2011 року</p>	<p>Право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, але й у праві чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду</p>
8	<p>«Прокопенко проти України» від 20 січня 2011 року</p>	<p>Саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою</p>
9	<p>«Ассенов та інші проти Болгарії» від 28 жовтня 1998 року</p>	<p>Тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках, як крайня міра, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження</p>

№	СПРАВА (НАЗВА, ДАТА ПРИЙНЯТОГО РІШЕННЯ)	ПРОЯВИ ПОРУШЕННЯ
10	«Свінарєнко та Сляднєв проти Росії», «Сарбан проти Молдови», «Рамішвілі та Кохреїдзе проти Грузії», «Ашот Харутюнян проти Вірменії», «Ходорковський проти Росії»	ЄСПЛ визнає порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосування металевого загородження (грат) у залі судового засідання за наявності, наприклад, металевих ґрат на вікнах зали судового засідання, співробітників правоохоронних органів, які забезпечують безпеку під час розгляду справи тощо
11	«Т проти Великобританії» та «V проти Великобританії»	ЄСПЛ встановив відсутність ефективної участі неповнолітнього обвинуваченого у судовому розгляді та, відповідно, порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з присутністю значної аудиторії (надмірна публічність) та наявністю певних елементів облаштування зали судового засідання, які, на думку ЄСПЛ, завадили дитині повною мірою користуватися правовою допомогою захисника, слідувати його вказівкам та розважливо підходити до прийняття рішень щодо свого захисту.
12	«Балицький проти України», 3 листопада 2011 р.	Суд зазначає, що скарги заявника за пунктами 1 і 3 ст. 6 Конвенції на те, що його засуджено на підставі визнавальних показань, отриманих у результаті порушення його права не давати показання і права не свідчити проти себе, та що заявникові чинилися перешкоди щодо ефективного здійснення ним права на захист під час допиту на початковій стадії досудового слідства, є прийнятними.
13	«Боротюк проти України», 16 грудня 2010 р.	Суд зауважує, що визнавальні показання заявника, надані ним за відсутності захисника та за обставин, які дають підстави підозрювати, що відмову від захисника, а так само і визнавальні показання, отримано всупереч його волі, були використані як докази, на підставі яких заявник був засуджений судом. Отже, суд визнає, що заявник зазнав такого обмеження права на доступ до захисника, яке підірвало загальну справедливість провадження у його справі.
14	«Тодоров проти України», 12 січня 2012 р.	Суд констатує, що заявника було затримано 2 серпня 1999 р., 3 серпня 1999 р. відбувся перший допит його як підозрюваного. 5 серпня 1999 р. цій особі було пред'явлено обвинувачення у вчиненні розбійного нападу і допитано його як обвинувачуваного. Заявник стверджує, що захисника йому було призначено 5 серпня 1999 р. Проте із наявних матеріалів не вбачається, чи був захисник присутнім того дня під час допиту заявника, а також у момент підписання останнім протоколу пред'явлення обвинувачення.
15	«Леонід Лазаренко проти України», 28 жовтня 2010 р.	Суд зазначає, що позбавлення заявника юридичної допомоги та використання наданих ним у цей час визнавальних показань для засудження є достатніми ознаками порушення гарантій справедливого судового розгляду.

16	«Загородній проти України», 24 листопада 2011 р.	Суд зазначає, що право заявника на вільний вибір свого захисника було обмежено, оскільки захисник за його вибором був юристом, але не мав свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. На думку суду, таке обмеження права на вільний вибір захисника само по собі не порушує питання за пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки певна юридична кваліфікація може вимагатися для забезпечення ефективного захисту особи (див. рішення від 20 січня 2005 р. у справі «Майзіт проти Росії» (Mayzit v. Russia), заява № 63378/00, п. 68) та безперешкодного функціонування системи правосуддя (див. рішення у справі «Мефтах та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France)). Право заявника на вільний вибір захисника було обмежено у спосіб, несумісний з вимогами пунктів 1 та 3 ст. 6 Конвенції.
17	«Довженко проти України», 12 січня 2012 р.	Суд констатує, що у цій справі немає жодних підстав припускати, що після засудження судом першої інстанції заявникові допомагав захисник. Не викликає сумнівів і те, що слухання у Верховному Суді України відбулося за відсутності захисника, який би представив інтереси заявника. Хоча згідно із заявами, зробленими заявником у національних судах, він висловив бажання мати захисника на цій стадії судового розгляду. Верховний Суд України також міг розглядати додаткові докази, які не було розглянуто в суді першої інстанції. Враховуючи серйозність обвинувачень, висунутих проти заявника, і суворість покарання, призначеного йому судом першої інстанції, суд вважає, що юридична допомога на цьому етапі мала для заявника важливе значення.
18	«Іглін проти України», 12 січня 2012 р.	Суд вважає, що відмови Верховного Суду України у задоволенні клопотання заявника щодо надання йому додаткового часу для ознайомлення з матеріалами справи та щодо забезпечення представлення інтересів цієї особи у касаційному провадженні не відповідали п. 1 та пп. «b» і «с» п. 3 ст. 6 Конвенції.
19	«Лучанінова проти України», 9 червня 2011 р.	Суд зазначає, що заявниця дізналася про обвинувачення, висунуті стосовно неї, коли протокол від її роботодавця було подано до суду першої інстанції – приблизно за два місяці до того, як відбувся судовий розгляд, про який йдеться. Тим не менш, навіть якщо припустити, що заявниця знала про встановлений законом двомісячний строк розгляду справи та могла підготувати свої контраргументи, суд зазначає, що її завчасно не повідомили про судовий розгляд, тому заявниця не могла підготуватися для участі в ньому. Більше того, вона клопотала про надання безоплатної юридичної допомоги, і національний суд надав таку допомогу, призначивши захисника для захисту заявниці. Але до судового розгляду 6 листопада 2000 р. їй про це не повідомили, відтак заявниця не мала змоги скористатись юридичною допомогою для підготовки свого захисту. Отже, суд дійшов висновку, що в цій справі мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, а також пп. «b» і «с» п. 3 ст. 6 Конвенції з огляду на ненадання заявниці можливості організувати свій захист та отримати ефективну юридичну допомогу.

- 20 «Максименко проти України»,
20 грудня 2011 р.
- Суд зауважує, що під час зазначеного кримінального провадження заявник відбував строк позбавлення волі за інший злочин, і не було жодних ознак того, що ця особа мала будь-яке джерело доходу. Крім того, під час досудового слідства та провадження у суді першої інстанції заявникові було призначено захисника, що свідчило про визнання державними органами його фінансових труднощів. Зрештою, заявник чітко зазначив, що не має змоги запросити захисника для представництва своїх інтересів під час касаційного розгляду справи у Верховному Суді України (див. вище п. 14). Тому є підстави вважати, що ця особа дійсно не мала достатньо коштів для того, щоб оплатити послуги з представництва своїх інтересів під час провадження у Верховному Суді України. Серйозність становища заявника у цій справі є очевидною. При цьому згідно з практикою суду, інтереси правосуддя в принципі вимагають забезпечення представництва у випадку, коли йдеться про позбавлення свободи, а в цій справі заявникові могло бути призначено довічне позбавлення волі – найсуворіше покарання. Отже, цій особі поза всяким сумнівом потрібна була юридична допомога.
- 21 «Яременко проти України»,
12 червня 2008 р.
- Право кожної особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвоката, офіційно призначеного в разі такої необхідності, не є абсолютним, воно становить одну із головних засад справедливого судового розгляду.
- Суд зауважує: той факт, що кожен із двох інших захисників, які представляли заявника, бачив його лише один раз і тільки під час допиту, і що до допиту ніхто із них із заявником не бачився, найімовірніше свідчить про формальний характер їхніх послуг. Суд вважає, що спосіб, у який захисника усунули від участі у справі, та підстави, якими було пояснено це рішення, а також обґрунтовано відсутність юридичних підстав для такого заходу, викликають серйозні сумніви щодо справедливості всього провадження у цій справі. Суд бере до уваги і той факт, що захисникові дозволили повернутися до участі у справі в червні 2001 р. без будь-якого натяку на те, що підстав для його усунення, про які стверджувалося раніше, вже не існує.
- 22 «Луценко проти України»,
03 липня 2012 р.
- Суд визнав, заявник дав свої зізнавальні показання під час допиту його як свідка, тобто саме через такий процесуальний статус (не будучи підозрюваним або обвинуваченим, які згідно з чинним законодавством вправі скористатися правом на мовчання) був зобов'язаний надати всю відому йому інформацію, інакше він би ніс кримінальну відповідальність. Більше того, на відміну від підозрюваного або обвинуваченого, свідок не мав передбаченого законом права проконсультуватися з адвокатом перед першим допитом.

№	СПРАВА (НАЗВА, ДАТА ПРИЙНЯТОГО РІШЕННЯ)	ПРОЯВИ ПОРУШЕННЯ
23	<p>«Колесник проти України», 19 листопада 2009 р.</p>	<p>Суд одноголосно постановив, що мали місце порушення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – п. 1 і пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, які полягали у тому, що під час провадження початкових дій Колесника О. Р. було позбавлено права користуватися послугами захисника, й у тому, що зізнавальні показання, надані за відсутності захисника та за обставин, які дають підстави підозрювати, що заявлена Колесником О. Р. від самого початку відмова від юридичної допомоги захисника і його зізнавальні показання отримано всупереч його волі; – п. 1 і пп. «d» п. 3 ст. 6 Конвенції, внаслідок яких суд першої інстанції не допитав ключових свідків обвинувачення, а Колесник О. Р. не мав можливості поставити їм запитання на очній ставці ані на етапі розслідування, ані під час судового розгляду.
24	<p>«Корнєв і Карпенко проти України», 21 жовтня 2010 р.</p>	<p>Суд визнав порушення вимог п. 3 ст. 6 Конвенції внаслідок того, що національні суди відмовили Корнєву Д. у допиті свідка, який був єдиною особою, котра могла підтвердити, що саме від Корнєва Д. отримала наркотичні засоби, вилучені у подальшому працівниками міліції, а також заперечити факт провокації злочину, що в свою чергу призвело до істотного порушення права на захист.</p>
25	<p>«Ніколаєнко проти України», 15 листопада 2012 р.</p>	<p>Європейський суд прийшов до висновку, що відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року у випадку, коли в кримінальному провадженні апеляційний суд діє як суд першої інстанції, юрисдикція Верховного Суду, що переглядає справу в касаційному порядку, поширюється як на питання права, так і на питання фактів. Верховний суд України мав право на розгляд додаткових аргументів, які не були розглянуті під час провадження у суді першої інстанції. Враховуючи тяжкість обвинувачень, висунутих щодо Ніколаєнка В.І. та суворість застосованого до нього покарання, Європейський суд зазначив, що для заявника допомога захисника на цій стадії була необхідною.</p>
26	<p>«Паскал проти України», 15 вересня 2011 р.</p>	<p>Рішенням Європейського суду з прав людини від 15 вересня 2011 р., яке набуло статусу остаточного 15 грудня 2011 р., було встановлено, що при розгляді кримінальної справи стосовно Паскала Ю. М. було допущено порушення пунктів 1, 3 ст. 5 та п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.</p> <p>Як убачається зі змісту рішення, крім іншого, міжнародний суд також установив, що побоювання заявника щодо небезсторонності судді, яка розглядала його справу, є об'єктивно виправданими у зв'язку з тим, що у перші тижні судового розгляду кримінальної справи стосовно Паскала Ю. М. у місцевій газеті було опубліковано інтерв'ю з цією суддею, яке створювало враження про її переконаність у винуватості підсудного, хоча суддя заперечила факт надання нею такого інтерв'ю, а обставин його публікації встановлено не було.</p>

№	СПРАВА (НАЗВА, ДАТА ПРИЙНЯТОГО РІШЕННЯ)	ПРОЯВИ ПОРУШЕННЯ
27	<p>«Карпюк та інші проти України», 6 жовтня 2015 р.</p>	<p>Європейський суд з прав людини у даному рішенні, яке набуло статусу остаточного 06 січня 2016 року, визнав порушення:</p> <p>п. 1 і підп. «d» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод внаслідок того, що заявників – учасників громадської акції «Україна проти Кучми» – було позбавлено права на допит свідків обвинувачення у кримінальній справі щодо них;</p> <p>ст. 11 Конвенції, оскільки національний суд призначив заявникам покарання, що не було пропорційним цілі, яка переслідувалася (забезпечення публічного порядку).</p>

МОДУЛЬ 3. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

ЦІЛІ, СТРУКТУРА МОДУЛЯ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

ЦІЛІ:

- ознайомити слухачів з особливостями здійснення судових проваджень
- щодо неповнолітніх;
- засвоїти шляхи адаптації судового провадження до потреб неповнолітнього;
- засвоїти на практиці застосування принципів здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх на стадії судового провадження в суді першої інстанції.

СТРУКТУРА МОДУЛЯ

№ П/П	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1.	Міні-лекція з використанням презентації.	20 хв.
2.	Виконання практичного завдання в групах.	15 хв.
3.	Доповіді груп. Обговорення.	20 хв.
4.	Підведення підсумків виконання практичного завдання.	10 хв.

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

Тренер звертається до слухачів:

«За загальним правилом кримінальні провадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовані тими ж правилами та базуються на тих самих принципах, що й провадження, які здійснюються щодо дорослих. Однак у певних випадках деякі процедури та правила адаптуються до потреб

неповнолітніх. Прикладами такої адаптації є положення КПК щодо обов'язкової участі захисника у провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого; обов'язок суду дослідити та врахувати умови життя та виховання неповнолітнього під час обрання покарання; право суду за певних умов застосувати примусові заходи виховного характеру замість покарання тощо.»

 Тренер демонструє слайд 10:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 10

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДО ПОТРЕБ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

- забезпечує дотримання принципу верховенства права при здійсненні кримінального провадження;
- забезпечує ефективну участь неповнолітнього у кримінальному провадженні;
- дозволяє уникнути повторної травматизації неповнолітнього потерпілого;
- сприяє примиренню потерпілого та обвинуваченого;
- надає можливість обрати ефективний захід впливу на неповнолітнього.

«Пропоную визначити, що робить кримінальне провадження дружнім до дитини.»

 Тренер демонструє слайд 11:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 11

ЩО РОБИТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ДРУЖНІМ ДО ДИТИНИ?

- Застосування процедур, адаптованих до потреб неповнолітніх;
- Використання процесуальних документів, зрозумілих для неповнолітнього;
- Адаптованість зали судового засідання до потреб неповнолітнього.

 Тренер коментує слайд 11:

ДИЗАЙН ЗАЛИ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

«КПК не містить положень, які б регулювали дизайн зали судового засідання або ж його адаптацію до потреб неповнолітнього.

При цьому корисним джерелом може бути Інструкція з організації конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів, затверджена спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, ДСА та Генеральної прокуратури України від 26 травня 2015 року. Відповідно до п.23 цієї Інструкції з моменту доповіді начальника варту головуючому в судовому засіданні про доставлення обвинувачених до суду і до закінчення судового засідання всі вказівки головуючого в судовому засіданні щодо тримання обвинувачених є обов'язковими для начальника варту.»

 Тренер демонструє слайд 12:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 12

П.14.2 ПЕКІНСЬКИХ ПРАВИЛ

Судовий розгляд повинен відповідати інтересам неповнолітнього та здійснюватися в атмосфері розуміння, яка дозволить неповнолітньому брати у ньому участь та вільно викладати свою точку зору.

 Тренер коментує слайд 12:

«Згідно з п. 14.2 Пекінських правил судовий розгляд повинен відповідати інтересам неповнолітнього та здійснюватися в атмосфері розуміння, яка дозволить неповнолітньому брати у ньому участь та вільно викладати свою точку зору.»

 Тренер демонструє слайд 13:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 13

ПУНКТ 61 РОЗДІЛУ IV МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ПРО ПРАВОСУДДЯ, ДОБРОЗИЧЛИВЕ ДО ДИТИНИ

Судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги дитини: повинні бути сплановані регулярні перерви, а слухання не повинні тривати занадто довго. Для полегшення участі дітей відповідно до їх повної когнітивної здатності та для підтримки їхньої емоційної стійкості, наявність факторів, які можуть заважати та відволікати під час судового засідання, має бути зведена до мінімуму.

 Тренер коментує слайд 13:

«Відповідно до п. 61 розділу IV Методичних рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги дитини: повинні бути сплановані регулярні перерви, а слухання не повинні тривати занадто довго. Для полегшення участі дітей відповідно до їх повної когнітивної здатності та для підтримки їхньої емоційної стійкості, наявність факторів, які можуть заважати та відволікати під час судового засідання, має бути зведена до мінімуму. Крім того, як відзначав ВССУ, з метою забезпечення права неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь у судовому провадженні суддям варто оголошувати короткі перерви кожні 30 хв. для підтримки здатності до концентрації неповнолітнього та надання йому можливості конфіденційного спілкування із законним представником та/або захисником. Слід враховувати, що відмова у наданні права на приватне та конфіденційне спілкування із захисником без втручання з боку конвою може призвести до порушення права на справедливий суд (рішення ЄСПЛ від 25 липня 2013 року у справі «Ходорковський та Лебєдєв проти Росії»).

Відповідно до ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському, чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Це положення тлумачиться ЄСПЛ як таке, що істотно звужує застосування металевого чи іншого загородження (грат) у залі судового засідання. Таким чином, зала судового засідання та режим розгляду справи повинні бути максимально адаптованими до потреб та психічних і фізіологічних властивостей неповнолітнього обвинуваченого. Така адаптація не тільки врівноважує психологічну атмосферу у залі, але й убезпечує від можливих порушень статей 3 та 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.»

 Тренер демонструє слайд 14:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 14

ДИЗАЙН ЗАЛИ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

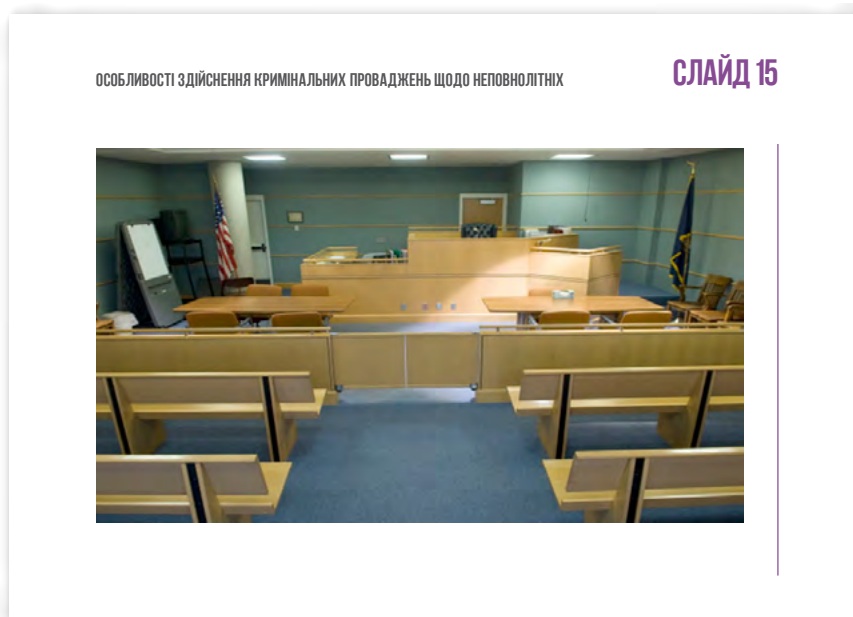
- Відсутність стаціонарних ґрат (клітки) для неповнолітнього обвинуваченого;
- Усі учасники судового провадження знаходяться на одному рівні (без підвищень);
- Розміщення у безпосередній близькості до захисника, батьків та соціальних працівників;
- Можливість (за потреби) створення неформальної атмосфери під час слухання провадження;
- Можливість надання показань у провадженні за межами зали судового засідання.

 Тренер коментує слайд 14:

«Враховуючи зазначене, за наявності кількох зал судових засідань для розгляду справи щодо неповнолітнього рекомендується обирати залу, у якій:

- *відсутнє стаціонарне металеве загородження (ґрати) для обвинуваченого;*
- *усі учасники судового провадження знаходяться на одному рівні (без підвищень);*
- *забезпечується перебування неповнолітнього обвинуваченого у безпосередній близькості до захисника, законного представника, осіб, які надають допомогу під час судового провадження (педагога, психолога, лікаря), та представника органу пробації тощо;*
- *є можливість (за потреби) створення неформальної атмосфери під час слухання провадження;*
- *є можливість надання показань у провадженні за межами зали судового засідання. Згідно зі ст. 336 КПК судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення (дистанційне судове провадження).»*

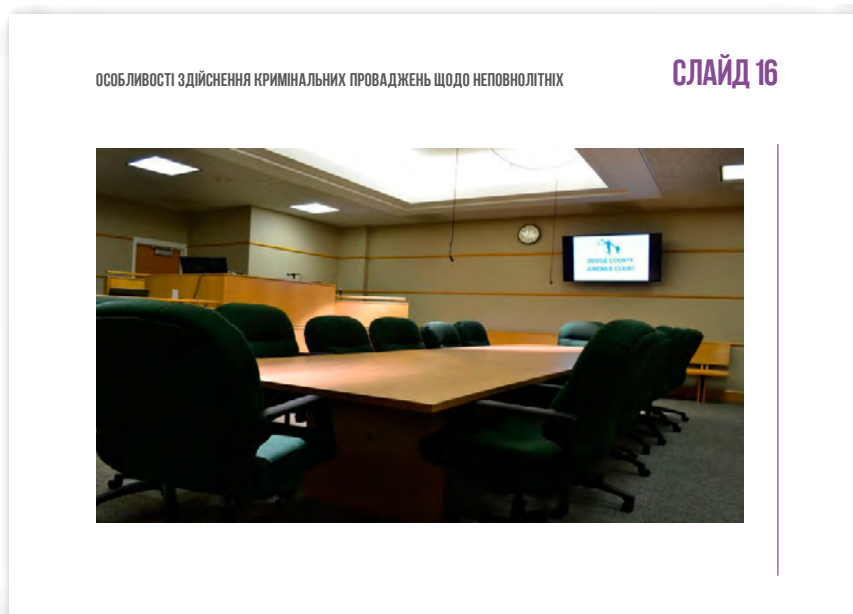
📣 Тренер демонструє слайд 15:

📣 Тренер коментує слайд 15:

«Зала судового засідання в окрузі Додж, Небраска (до перепланування).»

📣 Тренер демонструє слайд 16:

📣 Тренер коментує слайд 16:

«Зала судового засідання у окрузі Додж, Небраска (після перепланування).»

📣 Тренер демонструє слайд 17:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 17

📣 Тренер коментує слайд 17:

«Районний суд Ісмайлі Сомоні, Душанбе.»

📣 Тренер демонструє слайд 18:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 18

📣 Тренер коментує слайд 18:

«Івано-Франківський міський суд.»

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 19

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- Участь законних представників неповнолітнього обвинуваченого;
- Вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду:
 - доручення представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь;
 - можливість закритого судового засідання;
 - обрання, зміна чи скасування запобіжного заходу:
 - тримання під вартою, як крайній захід;
 - окремий запобіжний захід – передання під нагляд.

«Відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, **його представника та законного представника**, цивільного позивача та інших осіб. Зазначена норма не вказує на обов'язкову участь у підготовчому засіданні законного представника обвинуваченого. Разом із тим відповідно до ч. 2 ст. 488 КПК законні представники викликаються в судове засідання; вони перебувають у залі судового засідання протягом усього судового провадження, а в разі необхідності можуть бути допитані як свідки. З огляду на зазначене положення КПК суди повинні викликати для участі у підготовчому засіданні законних представників неповнолітнього обвинуваченого.

Здійснення підготовчого судового провадження стосовно неповнолітніх відбувається в загальному порядку, встановленому главою 27 КПК. Проте судам потрібно звернути увагу на ряд особливостей при вирішенні питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду.

Зокрема, судам слід з'ясувати та вимагати наявності документів (копій наказів, розпоряджень тощо), які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим, відповідно до вимог ст.484 КПК.

Крім того, суд, призначаючи підготовче судове засідання, для повної реалізації вимог, передбачених статтями 485, 487 КПК, надсилає службі у справах дітей, уповноваженому підрозділу органів Національної поліції та уповноваженому органу з питань пробації повідомлення про початок судового провадження за участю неповнолітнього обвинуваченого та викликає їх у підготовче судове засідання. Неприбуття в судове засідання представників цих органів, належним чином повідомлених про час і місце судового засідання, не перешкоджає його проведенню. Під час підготовчого судового засідання з метою підготовки до судового розгляду відповідно до п. 6 ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 314-1, п. 5 ч. 2 ст. 315 та статей 485, 487, 496 КПК суд, крім іншого, роз'яснює неповнолітньому обвинуваченому його право брати участь у підготовці досудової доповіді шляхом надання необхідної інформації представнику персоналу органу пробації або відмовитися від участі (ч. 4 ст. 42 КПК). Відмова обвинуваченого брати участь у підготовці доповіді не позбавляє його права на ознайомлення з текстом досудової доповіді, подання своїх зауважень та уточнень щодо її змісту.

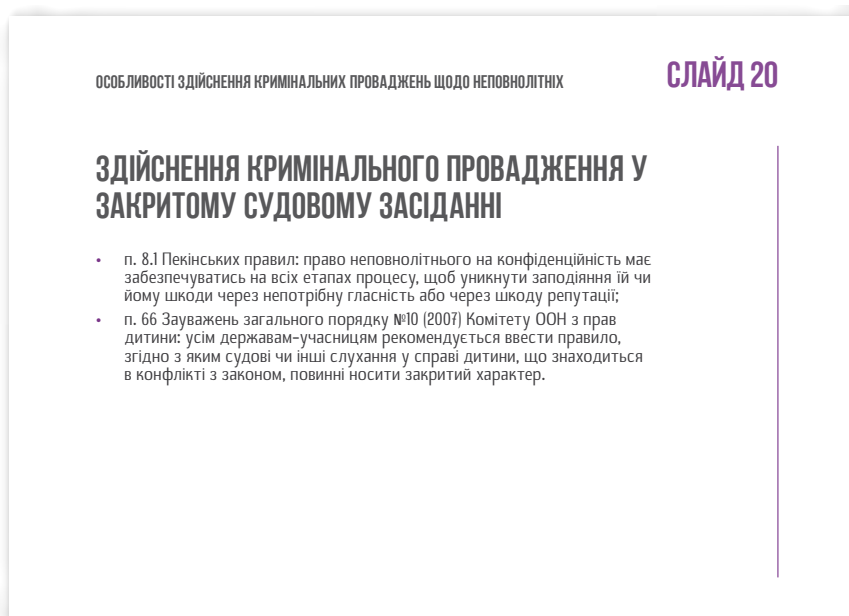
Вимога суду про складання досудової доповіді оформлюється у вигляді ухвали із встановленням строку її виконання та зазначенням про згоду чи відмову обвинуваченого брати участь у її підготовці. Враховуючи те, що від терміну підготовки досудової доповіді залежить її якість, що, у свою чергу, впливає на повноту та всебічність дослідження відомостей про особу неповнолітнього, рекомендується надавати представнику уповноваженого органу з питань пробації достатньо часу для її підготовки.

Варто враховувати, що доручення скласти досудову доповідь не перешкоджає призначенню судового розгляду та його проведенню. Досудова доповідь має бути складена та подана суду не пізніше строку, визначеного в ухвалі суду. В разі наявності або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають своєчасне подання досудової доповіді або її підготовку в цілому, представник персоналу органу пробації зобов'язаний відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 72-1 КПК невідкладно повідомити про це суд. Суд має розглянути досудову доповідь до завершення судового розгляду для надання можливості реалізувати неповнолітнім обвинуваченим права на подання зауважень та уточнень щодо її змісту, а суду поставити укладачеві відповідні запитання.

Також у провадженні щодо неповнолітнього деякі особливості має вирішення питань щодо:

- вибору між відкритим та закритим судовим засіданням;
- обрання, зміни та скасування заходу забезпечення кримінального провадження.»

Тренер демонструє слайд 20:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 20

ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗАКРИТОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

- п. 8.1 Пекінських правил: право неповнолітнього на конфіденційність має забезпечуватись на всіх етапах процесу, щоб уникнути заподіяння їй чи йому шкоди через непотрібну гласність або через шкоду репутації;
- п. 66 Зауважень загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини: усім державам-учасницям рекомендується ввести правило, згідно з яким судові чи інші слухання у справі дитини, що знаходиться в конфлікті з законом, повинні носити закритий характер.

Тренер коментує слайд 20:

«За змістом ст. 27 КПК у суду є право, а не обов'язок, прийняти рішення про розгляд справи у закритому засіданні у випадку, коли обвинуваченим є неповнолітня особа.

Проте відповідно до п. 8.1 Пекінських правил право неповнолітнього на конфіденційність має забезпечуватись на всіх етапах процесу, щоб уникнути заподіяння їй чи йому шкоди через непотрібну гласність, або через шкоду репутації.

Згідно з п. 66 Зауважень загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини усім державам-учасницям рекомендується ввести правило, згідно з яким судові чи інші слухання у справі дитини, що знаходиться в конфлікті з законом, повинні носити закритий характер. Винятки з цього правила повинні бути суворо обмежені і чітко обумовлені в законі.

Так, наприклад, у справах «Т. проти Великобританії» та «V. проти Великобританії» від 16 грудня 1999 року ЄСПЛ встановив, що допуск великої кількості глядачів завадив належній участі неповнолітнього обвинуваченого у судовому розгляді та, відповідно, призвів до порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У зазначених справах висновок про незабезпечення ефективної участі неповнолітнього у судовому процесі ґрунтувався на тому, що присутність великої кількості аудиторії (надмірна публічність) та певні елементи облаштування зали судового засідання завадили дитині повною мірою користуватися правовою допомогою захисника, слідувати його вказівкам та розважливо підходити до прийняття рішень щодо свого захисту.

Враховуючи практику ЄСПЛ та положення міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру, суддям, уповноваженим на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, рекомендується за загальним правилом приймати рішення про здійснення судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого у закритому судовому засіданні.»

ОБРАННЯ, ЗМІНА АБО СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

«Відповідно до ч. 3 ст. 315 КПК під час підготовчого судового засідання суд, за клопотанням учасників судового провадження, має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого.

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого суд керується положеннями КПК про загальні підстави та порядок обрання запобіжних заходів, які врегульовані параграфом 1 глави 18 КПК. Окрім того, відповідно до ч. 1 ст. 492 КПК суд при застосуванні запобіжного заходу до неповнолітнього повинен врахувати його вікові та психологічні особливості і рід занять.

Окрім загальних запобіжних заходів до неповнолітніх обвинувачених згідно зі ст. 493 КПК може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи.

При цьому, як правило, режим застосування інших запобіжних заходів до неповнолітніх (за винятком тримання під вартою) не відрізняється від режиму, встановленого для дорослих осіб.»

Тренер демонструє слайд 21:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 21

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

- ст. 37 Конвенції про права дитини: арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайній захід й протягом якомога коротшого відповідного періоду часу;
- ч. 2 ст. 492 КПК: тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 цього Кодексу.

Тренер коментує слайд 21:

«Окремо слід зупинитися на такому запобіжному заході, як тримання під вартою. Відповідно до ч. 2 ст. 492 КПК тримання під вартою може застосовуватись до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину і за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК.

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд повинен враховувати зміст ст. 37 Конвенції про права дитини, яка встановлює, що «арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайній захід й протягом якомога коротшого відповідного періоду часу».

При вирішенні питання про обрання неповнолітньому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідно враховувати також практику ЄСПЛ. Зокрема, покажемо у цьому аспекті є рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року у справі «Свершов проти України», в якому суд констатував порушення вимог ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на свободу та особисту недоторканність) стосовно неповнолітнього. У п. 63 цього рішення ЄСПЛ в обґрунтування порушення ст. 5 Конвенції зазначив, що національні суди при розгляді питання щодо продовження тримання під вартою неповнолітнього жодного разу не розглядали можливості обрання альтернативного запобіжного заходу замість тримання під вартою і, посилаючись головним чином на тяжкість злочинів, продовжували тримати заявника під вартою на підставах, які не можна вважати «відповідними і достатніми». Крім цього, відповідно до п. 64 цього ж рішення ЄСПЛ, визнаючи наявність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції, вказав, що «взято до уваги й те, що, хоча захисник закликав враховувати неповнолітній вік заявника, органи влади, як видно з матеріалів справи, ніколи не брали до уваги цей факт, коли виносили рішення про тримання його під вартою».

Окремої уваги заслуговує аргументація ЄСПЛ стосовно порушення п. 4 ст. 5 Конвенції в контексті розгляду національними судами клопотань про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою неповнолітнього. Так, у п. 71 вищезазначеного рішення ЄСПЛ зазначив таке: «усі клопотання про звільнення заявника (неповнолітнього) з-під варті, подані до судів, розглядалися без зволікання. Захисник у декількох клопотаннях про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою наводив кілька аргументів на обґрунтування необхідності звільнення заявника

з-під варти, зокрема, він послався на неповнолітній вік заявника; на те, що він не має попередніх судимостей; що він не може перешкоджати збиранню доказів чи знищити їх; на позитивні риси в його характеристиці; на те, що він постійно проживав у м. Керчі; що він не вдається до спроб і був не в змозі вдаватися до спроб втечі через відсутність коштів і родичів в інших регіонах країни; і що немає жодних ознак того, що в разі звільнення з-під варти він вчинить нові злочини. Втім, в постановках про залишення заявника під вартою національні суди не посилались на жодний із цих аргументів. На думку ЄСПЛ, національні суди, проігнорувавши всі ці аргументи, незважаючи на те, що вони були конкретними, слушними і важливими, тим самим не виконали свого обов'язку, передбаченого п. 4 ст. 5 Конвенції, здійснити судовий контроль законності тримання заявника під вартою.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Альтернативою запобіжному заходу може бути обраний такий захід примусу, як передання неповнолітнього обвинуваченого під нагляд. Передання неповнолітнього під нагляд врегульовано ст. 493 КПК. Відповідно до вказаного запобіжного заходу неповнолітні обвинувачені передаються під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а неповнолітні, які виховуються в дитячій установі, – під нагляд адміністрації цієї установи. Таке передання полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

Передання неповнолітніх під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їхньої на це згоди та згоди самого неповнолітнього обвинуваченого. До передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім.

Батьків, опікунів, піклувальників, адміністрацію дитячої установи, які беруть на себе зобов'язання про взяття під нагляд, має бути попереджено про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього і про їхню відповідальність у разі порушення взятого зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати у порядку, встановленому главою 12 КПК.

Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

Також слід зазначити, що при переданні неповнолітнього під нагляд дитячої установи суд повинен визначити особу або групу осіб (з числа педагогів, психологів, соціальних працівників), які мають позитивний вплив на вихованця, правильно оцінюють вчинений ним злочин, користуються авторитетом і повагою у нього, можуть впливати на неповнолітнього та забезпечити належну поведінку й повсякденний нагляд за ним.

Ухвала суду повинна містити перелік заходів, яких зобов'язаний дотримуватись неповнолітній підозрюваний (обвинувачений), серед яких перебування особи за місцем проживання в нічний час доби; систематичність відвідування навчального закладу; розмови з дитячим психологом; прибуття до підрозділів превентивної діяльності Національної поліції тощо.»

 Тренер демонструє слайд 22:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 22

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

- Можливість закритого судового засідання;
- Тимчасове видалення із зали судового засідання;
- Особливий порядок виклику;
- Обов'язкова участь захисника;
- Участь законного представника, педагога, психолога та лікаря;
- Участь служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції;
- Особливі правила допиту.

 Тренер коментує слайд 22:

«Особливі правила допиту. Процес допиту неповнолітнього обвинуваченого має істотні відмінності від допиту дорослих осіб, які полягають у наступному:

- допит проводиться за обов'язкової присутності захисника;
- забезпечується можливість участі у допиті (у деяких випадках участь є обов'язковою) законного представника;
- за певних умов до участі у допиті залучається педагог, психолог або лікар;
- за необхідності допит неповнолітнього проводиться в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (ч. 3 ст. 351 КПК);
- допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється за правилами, передбаченими статтями 226, 491 КПК, в тому числі з реалізацією права законного представника, педагога або психолога та лікаря ставити запитання неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) та заперечувати проти запитань.»

 Тренер демонструє слайд 23:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 23

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

- Прискорений розгляд судом;
- Обмеження на застосування позбавлення волі та тримання під вартою;
- Спеціалізація суддів;
- Виділення в окреме провадження;
- Окремий запобіжний захід – передання під нагляд;
- Врахування оточення та середовища, в якому перебував неповнолітній.

 Тренер коментує слайд 23:

«Зупинимося на інших положеннях законодавства, які адаптують судове провадження до потреб неповнолітніх.»

Прискорений розгляд судом. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Спеціалізація суддів. Згідно з ч. 10 ст. 31 КПК кримінальні провадження щодо неповнолітніх здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуєчим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із зазначеним Законом на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Таким чином, у КПК не передбачено вимоги до інших суддів колегії бути уповноваженими на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, а також до слідчих суддів та суду, який вирішує питання, пов'язані з виконанням вироків щодо неповнолітніх.

Виділення в окреме провадження. Відповідно до ст. 494 КПК, якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітнього в окреме провадження під час досудового розслідування.

Врахування оточення та середовища, у якому перебував неповнолітній. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК, також з'ясовуються умови життя та виховання неповнолітнього, встановлені ст. 487 КПК.

Окремо слід згадати процедуру надання інформації у межах досудової пробації, встановленої Законом України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 року, який введений у дію 27 серпня 2015 року.

Досудова доповідь складається щодо неповнолітнього обвинуваченого незалежно від ступеня тяжкості вчиненого ним діяння за винятком випадків, передбачених ч. 4 ст. 314-1 КПК, представником персоналу органу пробації спільно з представниками служби у справах дітей (ст. 12 Закону України «Про пробацію»), в тому числі й з урахуванням відомостей, отриманих від регіонального представництва

уповноваженого підрозділу органів Національної поліції. Зазначені органи, здійснюючи покладені на них законами України повноваження, з метою формування соціально-психологічної характеристики неповнолітнього та інформації про вплив криміногенних факторів на його поведінку збирають відомості, що характеризують неповнолітнього, його поведінку в повсякденному житті до і після вчинення кримінального правопорушення, середовище, в якому він зростає, навчається, коло осіб, з якими спілкується, які узагальнюють та подають суду у формі досудової доповіді.

Крім того, досудова доповідь містить результати незалежного соціального дослідження обвинуваченого та має на меті надати суду додаткову об'єктивну інформацію про ризики вчинення обвинуваченим повторно злочину, можливість його виправлення без позбавлення або обмеження волі (необхідність ізоляції) крізь призму соціально-психологічної характеристики особистості обвинуваченого.

Доповідь складається на основі фактичного, об'єктивного і неупередженого матеріалу, думки формулюються чітко. Інформація, викладена у досудовій доповіді (в частині чи в цілому), не вважається доказом винуватості або невинуватості особи. Досудова доповідь долучається до матеріалів кримінального провадження, а її зміст враховується судом при ухваленні вироку.

Судовий розгляд здійснюється за участю представників відповідних установ. Отримавши від них відомості про особу неповнолітнього обвинуваченого (досудову доповідь), беручи до уваги спеціальний статус цих представників у судовому провадженні, участь яких у ньому є, крім іншого, однією із особливостей кримінального провадження та досудової пробації щодо неповнолітнього, суд, а також інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, вправі з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК поставити запитання щодо змісту (суті) поданої доповіді у порядку, передбаченому ст. 360 КПК.

Під час опитування суд з'ясовує умови життя та виховання неповнолітнього обвинуваченого, повні та всебічні відомості про його особу, інші дані, що характеризують неповнолітнього, ставить запитання щодо наданих суду представником персоналу органу пробації (за необхідності – представниками служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції) відомостей, а також з'ясовує, яких заходів, на думку цих осіб, найбільш доцільно вжити з метою перевиховання обвинуваченого. У свою чергу, відповідно до ч. 2 ст. 496 КПК представники зазначених органів, а з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК і представник органу пробації також вправі заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експертам і спеціалісту.

Практика пілотного проекту дозволяє зробити висновок про високу ефективність та доцільність використання звіту, аналогічного Звіту «Про неповнолітнього обвинуваченого у кримінальному провадженні», який використовується в Івано-Франківському міському суді вже понад два роки. Документи, які зазвичай раніше приєднувалися до матеріалів провадження, зокрема акти обстеження побутових умов, характеристики, довідки, мали переважно формальний характер і не в повній мірі допомагали суду з'ясувати повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього обвинуваченого, умови життя та його виховання, ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння, як того вимагає ст. 485 КПК.»

 Тренер демонструє слайд 24:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 24

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Справи «Т. проти Великобританії» та «V. проти Великобританії» (рішення від 16 грудня 1999 року)

Судом частково було враховано адаптацію кримінального провадження до потреб неповнолітнього.

 Тренер коментує слайд 24:

«Звертаю вашу увагу на практику ЄСПЛ з цього приводу: справи «Т. проти Великобританії» та «V. проти Великобританії» (рішення від 16 грудня 1999 року). Судом було враховано адаптацію кримінального провадження до потреб неповнолітнього, а саме:

- неповнолітній обвинувачений сидів поряд із соціальним працівником, адвокатом та батьками;*
- судові провадження було скорочено до часових рамок навчання у школі протягом робочого дня;*
- щогодини оголошувалася перерва на 10 хв.;*
- під час перерв неповнолітні могли проводити час із соціальними працівниками та батьками;*
- суд оголосив, що негайно зробить перерву, щойно соціальний працівник або ж захисник повідомить про ознаки втоми або стресу у обвинуваченого.*

Серед негативних рис провадження: судді носили перуки та мантиї; обвинувачений знаходився на підвищенні та почувався некомфортно.»

📣 Тренер демонструє слайд 25:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 25

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДУ УЧАСНИКІВ

- неповнолітній обвинувачений;
- захисник;
- законний представник;
- педагог, психолог та лікар;
- служба у справах дітей та уповноважений підрозділ органів внутрішніх справ;
- представник органу пробачії.

📣 Тренер коментує слайд 25:

«Зупинимось на особливостях складу учасників провадження щодо неповнолітніх.

Неповнолітній обвинувачений. Положення параграфу «Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх» відповідно до ч. 3 ст. 484 КПК застосовуються у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку. **Отже, з метою застосування спеціальних гарантій, наданих КПК неповнолітньому, юридичне значення має вік обвинуваченого у момент вчинення злочину, а не у момент розгляду кримінального провадження.** Таким чином, регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття на час здійснення судового провадження.

Неповнолітній обвинувачений під час судового розгляду користується такими ж правами, що встановлені для усіх обвинувачених у ст. 42 КПК. Проте деякі з загальних прав обвинувачених адаптовані до потреб неповнолітніх:

Тимчасове видалення із зали судового засідання. Відповідно до ст. 495 КПК суд має право своєю ухвалою видалити неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього, а після повернення неповнолітнього обвинуваченого головуючий знайомить його з результатами дослідження обставин, проведеного за його відсутності, і надає йому можливість поставити запитання особам, які були допитані за його відсутності.

Проте відповідно до Рекомендацій СМ/РЕС (2008) II Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню санкцій чи заходів (від 05 листопада 2008 року), будь-яка система правосуддя, розглядаючи справу щодо неповнолітніх осіб, повинна забезпечувати їхню ефективну участь у провадженні стосовно призначення, а також застосування санкцій або заходів.

Згідно зі ст. 14 (3)(d) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум бути судженим в його присутності.

Таким чином, враховуючи положення таких міжнародних стандартів, судам рекомендується приймати рішення про видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання у виняткових випадках, лише якщо таке видалення відповідатиме найкращим інтересам неповнолітнього.

Особливий порядок виклику. Деякі відмінності має також і порядок виклику та вручення повідомлень неповнолітньому обвинуваченому. Відповідно до вимог статей 135 та 489 КПК неповнолітній обвинувачений повідомляється або викликається через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження.

Обов'язкова участь захисника. Так, відповідно до ч. 2 ст. 52 КПК **обов'язковою** є участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, та щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру. Враховуючи зміст наведеної статті, неповноліття у момент вчинення злочину є достатньою підставою для визнання участі адвоката обов'язковою навіть у випадку, коли на момент розгляду провадження обвинуваченому уже виповнилося 18 років.

Участь законного представника, педагога, психолога та лікаря. Важливою процесуальною гарантією забезпечення інтересів неповнолітнього у кримінальному процесі є участь батьків або осіб, що їх замінюють, тобто законних представників. За загальним правилом участь законного представника у кримінальному провадженні є його правом, а не обов'язком. Разом із тим під час допиту неповнолітнього обвинуваченого, який не досяг 16 років або визнаний розумово відсталим, за рішенням суду участь законного представника у допиті є обов'язковою (ч. 1 ст. 491 КПК). Відповідно до ч. 2 ст. 488 КПК законні представники можуть бути допитані як свідки.

Відповідно до ст. 40(2)(b)(iii) Конвенції ООН про права дитини, п. 15.2 Пекінських правил, п. 54 Зауважень загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини державам-учасницям рекомендовано конкретно передбачити в законі максимально можливу участь батьків чи законних опікунів в розглядах, порушених проти дитини, і така участь має в цілому сприяти забезпеченню ефективності реагування на порушення кримінального законодавства дитиною.

Таким чином, беручи до уваги наведене, з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини та з метою забезпечення гарантій дотримання її прав судам рекомендується завжди визнавати обов'язковою участь законного представника у допиті неповнолітнього, який не досяг 16 років або визнаний розумово відсталим.

Участь педагога, психолога або ж лікаря у судовому провадженні обмежується процедурою допиту, визначеною у ст. 491 КПК. Відповідно до ч. 1 цієї статті якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням суду або за клопотанням захисника забезпечується участь педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.

Аналіз наведеної норми дає можливість зробити такі висновки:

- суд не вправі відмовити у задоволенні клопотання захисника про участь у допиті педагога або психолога;
- участь педагога або психолога є альтернативною: для виконання вимог ст. 491 КПК достатньо однієї особи – або психолога, або педагога; вказане не виключає можливість залучення обох вказаних осіб одночасно у випадку необхідності, однак така участь не є обов'язковою у розумінні ст. 491 КПК;
- рішення/клопотання про участь лікаря у допиті потребує додаткової аргументації; самого лише віку або розумової відсталості недостатньо для висновку про обов'язковість участі лікаря у допиті. Лікар може бути залучений для проведення допиту неповнолітнього обвинуваченого на розсуд суду, якщо внаслідок вчинення злочину неповнолітній отримав тимчасові психічні

(депресивний стан, сильне душевне хвилювання або інші психічні захворювання) чи фізичні розлади здоров'я. Лікар повинен стежити, аби внаслідок допиту неповнолітньому не було завдано ще більшої шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану здоров'я.

Суду рекомендується зважено підходити до вибору педагога, психолога та лікаря для участі у судовому провадженні. Зокрема, суду слід враховувати потреби неповнолітнього обвинуваченого (психологічні, медичні тощо), кваліфікацію та спеціалізацію психолога, педагога та лікаря, а також стосунки між обвинуваченим та особами, які залучаються до допиту (наприклад, суду не варто залучати для участі у допиті педагога, з яким у неповнолітнього були або ж залишаються напружені стосунки).

Участь служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів внутрішніх справ. Відповідно до ст. 496 КПК про час і місце судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого суд повідомляє відповідну службу у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції. Суд має право також викликати в судові засідання представників цих установ. Дещо інший режим участі служби у справах дітей у судовому розгляді встановлений ч. 2 ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», відповідно до якої справи щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, розглядаються спеціально уповноваженими на те суддями (складом суддів) за участю представників служб у справах дітей, крім випадків, передбачених законом. Зміст наведеної норми закону дає підстави стверджувати, що і виклик, і участь представників служб у справах дітей у судовому провадженні щодо неповнолітнього є обов'язковими.»

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ЗАВДАННЯ 1.

Тренер ділить аудиторію на чотири групи та пояснює суть практичного завдання:

«Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою. На фліпчарті зображено схему зали судового засідання. Розташуйте учасників судового розгляду у залі найбільш оптимальним чином з метою дотримання вимог законодавства та забезпечення ефективної участі неповнолітнього у судовому розгляді. Кожна група повинна зобразити на фліпчарті розташування учасників судового провадження та пояснити, чому обрано саме такий спосіб розташування. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених питань. Після завершення доповіді кожної з груп представники інших груп можуть поставити запитання».

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя у аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Ви розглядаєте кримінальне провадження щодо двох обвинувачених: 15-річної дівчини та 22-річного чоловіка. Ці особи обвинувачуються за ч. 2 ст. 186 КК у вчиненні відкритого викрадення чужого майна за попередньою змовою групою осіб. Обидва обвинувачені раніше не судимі. На час судового розгляду до 15-річної дівчини застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Щодо повнолітнього обвинуваченого застосовано запобіжний захід у вигляді застави.

Неповнолітня обвинувачена не володіє досконало українською мовою та має проблеми зі здоров'ям, а тому у судовому засіданні присутні перекладач та лікар.

На фліпчарті зображено схему зали судового засідання. Розташуйте учасників судового розгляду у залі найбільш оптимальним чином з метою дотримання вимог законодавства та забезпечення ефективної участі неповнолітнього у судовому розгляді.

У залі судового засідання присутні:

- суддя;
- секретар судового засідання;
- начальник варти та двоє вартових;
- неповнолітня обвинувачена (15-річна дівчина);
- повнолітній обвинувачений (22-річний чоловік);
- захисник неповнолітньої обвинуваченої;
- захисник повнолітнього обвинуваченого;
- законний представник неповнолітньої обвинуваченої;
- представник служби у справах дітей;
- представник органу пробації;
- прокурор;
- потерпілий;
- перекладач;
- педагог;
- лікар.

ВІДПОВІДЬ

Для розгляду справи щодо неповнолітньої рекомендується обирати залу, у якій:

- відсутнє стаціонарне металеве загородження (грати) для обвинуваченої;
- усі учасники судового провадження знаходяться на одному рівні (без підвищень);
- забезпечується перебування неповнолітньої обвинуваченої у безпосередній близькості до адвоката, законного представника та осіб, які надають допомогу під час судового провадження (педагога, психолога, лікаря).

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА / ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на міжнародні стандарти щодо:

- зали судового засідання в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього;
- адаптації зали до потреб неповнолітнього;
- забезпечення ефективної участі неповнолітнього.

ЗАВДАННЯ 2.

Тренер пояснює, що для виконання наступного завдання кожна група отримає індивідуальне завдання:

«Завдання для групи 1. Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою і пояснити, яке рішення приймете ви, чи задовольните клопотання про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на передання неповнолітнього під нагляд батьків. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Під час підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього 17-річного М., який обвинувачується за ч. 2 ст. 186 КК у відкритому викраденні чужого майна, поєднаному з насильством, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (щодо неповнолітнього М. обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою), захисник заявив клопотання про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на передання неповнолітнього під нагляд батьків. У своєму клопотанні на обґрунтування необхідності звільнення неповнолітнього з-під варти захисник навів кілька аргументів, зокрема, він послався на неповнолітній вік М., на те, що він не має попередніх судимостей, не може перешкоджати збиранню доказів чи знищити їх, на позитивні риси в його характеристиці, на те, що він постійно проживав у м. Львові, не вдається до спроб і був не в змозі вдаватися до спроб втечі через відсутність коштів і родичів в інших регіонах країни, і немає жодних ознак того, що в разі звільнення з-під варти він вчинить нові злочини.

ВІДПОВІДЬ

Клопотання взято з рішення ЄСПЛ (справа «Свершов проти України») від 27 листопада 2008 року, в якому було **встановлено порушення національним судом п. 4 ст. 5 Конвенції** при розгляді клопотань про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та **винесенні постанов про залишення неповнолітнього під вартою**. Так, у п. 71 вищезазначеного рішення ЄСПЛ зазначив таке: «Захисник у декількох клопотаннях про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою наводив кілька аргументів на обґрунтування необхідності звільнення заявника з-під варти». Зокрема, **він послався на вказані у нашому завданні 2 аргументи**. Однак в постановах про залишення заявника під вартою національні суди не посилались на жоден із цих аргументів. **На думку ЄСПЛ, національні суди, проігнорувавши всі ці аргументи, незважаючи на те, що вони були конкретними, слушними і важливими, тим самим не виконали свого обов'язку, передбаченого п. 4 ст. 5 Конвенції, щодо здійснення судового контролю законності тримання заявника під вартою.**»

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вимоги вітчизняного закону при вирішенні питання про обрання, зміну та продовження такого запобіжного заходу як тримання під вартою;
- практику ЄСПЛ.

ЗАВДАННЯ 3.

Тренер пояснює, що для виконання наступного завдання кожна група отримає індивідуальне завдання:

«Завдання для групи 2. Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фавулою і пояснити, яке рішення приймете ви: чи постановите ухвалу про видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Вирозглядаєте кримінальне провадження щодо 15-річного К., який обвинувачується за ч. 2 ст. 186 КК у відкритому викраденні чужого майна, поєднаному з насильством, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого. Під час судового розгляду цього провадження прокурор заявив клопотання про тимчасове видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання на час допиту потерпілого, який різко негативно налаштований щодо обвинуваченого, і присутність неповнолітнього обвинуваченого при допиті потерпілого може негативно вплинути на неповнолітнього.

ВІДПОВІДЬ

Відповідно до ст. 495 КПК суд має право своєю ухвалою видалити неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього, а після повернення неповнолітнього обвинуваченого головуючий знайомить його з результатами дослідження обставин, проведеного за його відсутності, і надає йому можливість поставити запитання особам, які були допитані за його відсутності.

Проте, враховуючи положення міжнародних стандартів, судам рекомендується приймати рішення про видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судового засідання у виняткових випадках, лише коли таке видалення відповідатиме найкращим інтересам неповнолітнього.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на положення вітчизняного процесуального закону, рекомендує зважати при розв'язанні задачі на характер цих норм (імперативний чи диспозитивний).

ЗАВДАННЯ 4.

Тренер пояснює, що для виконання наступного завдання, кожна група отримає індивідуальне завдання:

«Завдання для групи 3. Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фаволою. Дайте відповіді на такі запитання:

- чи є обов'язковою участь у судовому розгляді захисника, законного представника, представника служби у справах дітей?
- чи задовольните ви клопотання захисту?
- чи задовольните ви клопотання представника органу пробації?

На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної з груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Ви розглядаєте кримінальне провадження щодо 14-річного М., який обвинувачується за ч. 2 ст. 186 КК у відкритому викраденні чужого майна, поєднаному з насильством, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого. Під час судового розгляду захисник заявив клопотання про допит законного представника у якості свідка, а представник органу пробації заявив клопотання про надання суду інформації про неповнолітнього у формі досудової доповіді та готовність висловити думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

ВІДПОВІДЬ

Відповідно до ч. 2 ст. 52 КПК обов'язковою є участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років.

З урахуванням принципу найкращих інтересів дитини та з метою забезпечення гарантій дотримання її прав судам рекомендується завжди визнавати обов'язковою участь законного представника у допиті неповнолітнього, який не досяг 16 років або визнаний розумово відсталим.

Відповідно ст. 314-1 КПК досудова доповідь складається щодо неповнолітнього обвинуваченого незалежно від ступеня тяжкості вчиненого ним діяння за виключенням випадків, передбачених ч. 4 цієї статті, представником персоналу органу пробації спільно з представниками служби у справах дітей (ст. 12 Закону України «Про пробацію»), в тому числі й з урахуванням відомостей, отриманих від регіонального представництва уповноваженого підрозділу органів Національної поліції. Отримавши від них відомості про особу неповнолітнього обвинуваченого (досудову доповідь), беручи до уваги спеціальний статус цих представників у судовому провадженні, участь яких у ньому є, крім іншого, однією із особливостей кримінального провадження та досудової пробації щодо неповнолітнього, суд, а також інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, вправі з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК поставити питання щодо змісту (суті) поданої доповіді у порядку, передбаченому ст. 360 КПК. Зміст наведених норм закону дає підстави стверджувати, що і виклик, і участь представників органу пробації у судовому провадженні щодо неповнолітнього є обов'язковими.

Відповідно до ч. 2 ст. 488 КПК законні представники можуть бути допитані як свідки.

Відповідно до ч. 2 ст. 496 КПК представники служби у справах дітей, а з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК й представник органу пробації також вправі заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експертам і спеціалісту, **висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання, що є, крім іншого, змістовною частиною досудової доповіді.**

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА / ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- необхідність перевірки наявності правових норм, що врегульовують означені питання, що за своїм змістом становить право обвинуваченого на захист;
- порядок виконання представником органу пробації судового доручення щодо досудової доповіді.

ЗАВДАННЯ 5.

Тренер пояснює, що для виконання наступного завдання кожна група отримає індивідуальне завдання:

«Завдання для групи 4. Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою і пояснити, яке рішення приймете ви з приводу участі у судових дебатах представника служби у справах дітей і педагога. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп бере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Ви розглядаєте кримінальне провадження щодо 15-річного М., який обвинувачується за ч. 1 ст. 186 КК у відкритому викраденні чужого майна. Під час судового розгляду цього провадження перед судовими дебатами представник служби у справах дітей заявив клопотання про свою участь у судових дебатах з метою висловлення ним думки з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання. Про бажання виступити у судових дебатах заявив клопотання і педагог.

ВІДПОВІДЬ

Відповідно до ст. 364 КПК у судових дебатах виступають прокурор, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Виступ представника служби у справах дітей і педагога у судових дебатах, враховуючи зазначене і їхні процесуальні права, не передбачається. Під час судового розгляду представнику служби у справах дітей (ст. 496 КПК) перед судовими дебатами може бути надано можливість висловити свою думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА / ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на обов'язки та права представника служби у справах дітей та педагога, їх роль в судовому провадженні.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

ЗАКОН УКРАЇНИ

«ПРО ПРОБАЦІЮ»

від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII
(витяг)

<...>

Стаття 2. Визначення термінів

2) досудова доповідь - письмова інформація для суду, що характеризує обвинуваченого;

<...>

б) пробація - система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого;

<...>

Стаття 7. Підстави для застосування пробації

1. Під час вирішення питання про застосування до особи пробації суд бере до уваги характер вчиненого кримінального правопорушення та соціально-психологічну характеристику особи обвинуваченого або засудженого, яку готує персонал органу пробації або адміністрація установи виконання покарань.

2. Підставою для застосування пробації є:

письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо обвинуваченого;

<...>

Стаття 9. Досудова пробація

1. Досудова пробація - це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності.

2. Для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян.

3. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити:

соціально-психологічну характеристику;

оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення;

висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

4. Обвинуваченому надається можливість брати участь у підготовці досудової доповіді. Участь особи у підготовці досудової доповіді полягає у наданні персоналу органу пробації інформації, необхідної для підготовки такої доповіді.

5. Порядок складення досудової доповіді затверджується центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері пробації.

<...>

Стаття 12. Особливості пробації щодо неповнолітніх

1. Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх.

2. Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

3. Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити:

інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи;

рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

4. Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень.

5. Орган пробації сприяє залученню засуджених неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти.

6. Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми може проводитися із залученням батьків або їхніх законних представників.

7. Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

8. Пробація застосовується до неповнолітніх згідно з цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

<...>

РЕКОМЕНДАЦІЙНІ РОЗ'ЯСНЕННЯ ВССУ

«Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх»,

затверджені зборами суддів 23 грудня 2016 року

Головам апеляційних судів областей,
міст Києва та Севастополя,
Апеляційного суду Автономної
Республіки Крим

Про практику здійснення судами
кримінального провадження
щодо неповнолітніх*

Для забезпечення однакового та правильного застосування положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України під час здійснення судами загальної юрисдикції кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, з метою уникнення неоднозначного тлумачення норм закону в судовій практиці та запобігання помилок, діючи відповідно до п. 7 розділу XII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, судова палата у кримінальних справах ВССУ звертає увагу місцевих та апеляційних судів на таке.

1. Під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх суди зобов'язані забезпечувати точне й неухильне застосування чинного законодавства, своєчасний та якісний їх розгляд, керуватися Конституцією України, Кримінальним кодексом України (КК), Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК), положеннями інших нормативно-правових актів України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема, Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року («Пекінські правила»), а також враховувати практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з урахуванням особливостей, передбачених главою 38 КПК, та із дотриманням принципу забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими національним законодавством та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо норми КПК суперечать такому міжнародному договору, застосуванню підлягають згідно із ч. 4 ст. 9 КПК положення відповідного договору.

Недотримання судом міжнародних принципів здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх може призвести до порушення права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (Рішення ЄСПЛ від 16 грудня 1999 року у справі «Т. проти Великобританії»).

2. Здійснюючи судовий контроль за дотриманням прав особи під час досудового розслідування та судового провадження щодо неповнолітніх, у кожному окремому випадку слідчі судді, суд зобов'язані:

сумлінно і принципово виконувати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так під і час судового провадження, діяти у межах і відповідно до вимог закону;

зважати, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від рішення уповноваженого органу про емансипацію неповнолітньої особи, вступу в шлюб чи запису особи матір'ю або батьком дитини;

пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності;

дотримуватися принципу найкращих інтересів дитини, закріпленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, який полягає у тому, що якщо певна правова норма може по-різному тлумачитися, застосуванню підлягає те тлумачення, яке найкращим чином відповідає інтересам дитини;

враховувати, що регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту – після досягнення 18 років;

забезпечувати всебічний захист прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні та вчинення дій, спрямованих на застосування адекватних заходів впливу, з урахуванням особливостей особи, віку, стану здоров'я, рівня розвитку або зрілості, характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння;

пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

3. Усі питання, незалежно від особливостей порядку судового провадження, згідно зі ст. 31 КПК вирішуються суддею одноособово або відповідно до частин 2, 3, 9 цієї ж статті колегіально (за винятком кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – судовий розгляд клопотання про застосування таких заходів згідно зі ст. 512 КПК здійснюється суддею лише одноособово). Визначення судді (колегії суддів) відповідно до ст. 35 КПК здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим врахуванням положень статей 75, 76 КПК (обставини, що виключають участь судді в кримінальному провадженні). При цьому системний аналіз положень чинного законодавства з огляду на вжите у ч. 3 ст. 31 КПК формулювання «щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі», зважаючи, що таке покарання у санкціях статей Особливої частини КК не є безальтернативним, а також те, що у ньому міститься вказівка на злочин, за вчинення якого передбачено таке покарання, а не вказівку на можливість його призначення вироком суду, свідчить, що право на суд присяжних зберігається у обвинуваченого, який обвинувачується у вчиненні відповідного злочину, незалежно від його суб'єктивних характеристик (особа, що вчинила злочин, – у віці до 18 років або понад 65 років, або жінка в стані вагітності тощо) чи стадії вчиненого злочину (готування до злочину, замах на злочин чи закінчений злочин). Іншими словами, якщо неповнолітній обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого санкцією статті (частини статті) передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, суд, а попередньо прокурор, зобов'язані роз'яснити йому право на здійснення кримінального провадження щодо нього судом присяжних. За наявності клопотання (усного чи письмового) неповнолітнього обвинуваченого чи його захисника про проведення судового розгляду таким складом суду кримінальне провадження здійснюється судом присяжних.

Також слід враховувати, що судове провадження стосовно неповнолітньої особи та щодо декількох осіб, одна з яких є неповнолітньою, здійснюється згідно з ч. 10 ст. 31 КПК виключно суддями, уповноваженими на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Судді,

уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів в порядку, передбаченому ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

При цьому судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, однак обсяг здійснення ними цих повноважень враховується під час розподілу судових матеріалів і має пріоритетне значення.

Для уникнення будь-яких сумнівів щодо наявності у судді законних повноважень на розгляд цієї категорії справ до матеріалів кримінального провадження слід додавати копію або витяг із протоколу зборів суддів, де визначено кількісний та персональний склад суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Так само судам слід з'ясовувати наявність документів (копій наказів, розпоряджень тощо), які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим. Необхідно враховувати, що спеціальних вимог до прокурора чи слідчого судді, який здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітнього, процесуальним законом не передбачено. Докази, отримані внаслідок проведення досудового розслідування щодо неповнолітнього не уповноваженим на це суб'єктом, в силу п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК є недопустимими.

Крім того, з огляду на те, що вирішення процесуальних питань, які належать до повноважень слідчого судді, не охоплюється поняттям «судове провадження» та не пов'язано з розглядом «стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення», як зазначено у ч. 10 ст. 31 КПК, а здійснюється під час досудового розслідування, вимоги, закріплені у цій частині статті процесуального закону щодо спеціалізації судді (головуючого у складі колегії суддів), не застосовуються. Винятком із закріпленого у ч. 10 ст. 31 КПК правила також є суд, який вирішує питання, пов'язані з виконанням вироків щодо неповнолітніх.

4. Неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) має бути реально забезпечено його право на захист, у тому числі шляхом забезпечення обов'язкової участі захисника, як із моменту встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (пункти 1–2 ч. 2 ст. 52 КПК). У кожному випадку суди повинні встановлювати точний вік (число, місяць, рік народження) неповнолітнього. У випадку, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості, встановлення віку особи здійснюється відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК за допомогою проведення судово-медичної експертизи. При цьому суди повинні враховувати мінімальний вік, визначений експертом.

Участь захисника в судовому провадженні під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження, суб'єкта оскарження та від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду (перегляду) кримінального провадження (судового рішення) повноліття. Докази, отримані внаслідок порушення права неповнолітнього на захист (наприклад, під час здійснення на стадії досудового розслідування слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього, але без захисника), є недопустимими, що тягне за собою згідно з ч. 2 ст. 89 КПК неможливість їх дослідження або припинення дослідження у судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочато. Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником не допускається.

Батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), їх неприбуття в судове засідання не зупиняє судове провадження, крім випадків, коли суд визнає їх участь необхідною, зокрема, під

час допиту неповнолітнього, який не досяг шістнадцятирічного віку, або якщо неповнолітнього, незалежно від віку, визнано розумово відсталим. Допит такого неповнолітнього, крім захисника та законного представника, відповідно до ч. 1 ст. 226 та ч. 1 ст. 491 КПК здійснюється у присутності педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря. Лікар залучається для проведення допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) на розсуд слідчого судді, суду, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення неповнолітній отримав тимчасові психічні (депресивний стан, сильне душевне хвилювання або інші психічні захворювання) чи фізичні розлади здоров'я. Лікар повинен стежити, аби внаслідок допиту неповнолітньому не було завдано ще більшої шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану його здоров'я. Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється за правилами, передбаченими статтями 226, 491 КПК, в тому числі, з реалізацією права законного представника, педагога або психолога та лікаря ставити запитання неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) та заперечувати проти запитань.

5. Суд у кожному окремому випадку має з'ясувати необхідність здійснення судового провадження за участю неповнолітнього у закритому судовому засіданні як упродовж всього судового провадження, так і окремої його частини (ч. 2 ст. 27 КПК). Зокрема, у разі надходження клопотання неповнолітнього обвинуваченого, його захисника або законного представника про здійснення судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого у закритому судовому засіданні правильним вбачається після з'ясування думки сторони обвинувачення та потерпілого задовольняти таке клопотання. Слід враховувати, що наведене, крім іншого, відповідає міжнародним зобов'язанням України, передбаченим, зокрема, п. 8 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, ст. 40 Конвенції ООН про права дитини, п. 66 Зауважень загального порядку № 10, 2007 року Комітету ООН з прав дитини, п. 54 Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи «Про правосуддя, дружнє до дитини», та судовій практиці ЄСПЛ (справи «Т. проти Великобританії» та «V. проти Великобританії»).
6. До неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) згідно зі ст. 492 КПК може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених КПК. Разом із тим слід враховувати, що затримання та тримання під вартою, як виключний захід, може застосовуватись лише у випадку, коли неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та за умови, якщо слідчий/прокурор доведе, що застосування іншого запобіжного заходу не в змозі запобігти ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК. Крім урахування згаданих підстав, слідчий суддя, суд, беручи до уваги практику ЄСПЛ (Рішення від 27 листопада 2008 року у справі «Свершов проти України»), зобов'язаний враховувати і вік підозрюваного (обвинуваченого).

Необхідно враховувати, що у разі перекваліфікації органом досудового розслідування або прокурором дій неповнолітнього на менш тяжкий злочин, а також у разі виникнення сумнівів щодо правильності такої кваліфікації слідчий суддя під час досудового розслідування за клопотанням неповнолітнього або його законного представника чи захисника, або суд під час судового розгляду, так само за клопотанням зазначених осіб, має невідкладно розглянути питання зміни неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу із обов'язковим обґрунтуванням прийнятого рішення.

Слідчий суддя, суд повинен враховувати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках, як винятковий захід, з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження (Рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Ассенов та інші проти Болгарії»). Реалізуючи положення ч. 5 ст. 199 КПК,

* Основу цього роз'яснення складає відповідний проект постанови пленуму ВССУ, прийнятий у червні 2016 року в першому читанні та підготовлений до другого читання з урахуванням всіх зауважень та пропозицій членів Науково-консультативної ради ВССУ, апеляційних судів України та членів робочої групи

слідчий суддя, а також суд відповідно до ч. 3 ст. 331 КПК мають враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою (Рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 року у справі «Прокопенко проти України», від 05 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України»). Тому суд у разі задоволення клопотання про продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має чітко зазначити у судовому рішенні про наявність іншої підстави (підстав) або ризику, що передбачені ч. 1 ст. 177 КПК. Обмеження розгляду клопотання про обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише наведенням переліку законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без встановлення їх наявності та обґрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (Рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України»), а тривале тримання під вартою без визначення в рішенні суду відповідних підстав визнається несумісним з принципом захисту від свавілля, закріпленим в п. 1 ст. 5 цієї Конвенції (Рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року у справі «Соловей і Зозуля проти України»).

7. До неповнолітнього, крім запобіжних заходів, як альтернатива може застосовуватися передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються у дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК).

Передання під нагляд можливе у разі обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин у їх сукупності: 1) відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, а також відомості про їхні стосунки з неповнолітнім дають змогу впевнитися у тому, що зазначені особи можуть здійснювати належний нагляд за неповнолітнім; 2) батьки, опікуни чи піклувальники (представник адміністрації дитячої установи, якщо неповнолітній є вихованцем цієї установи), а також неповнолітній надали згоду на передання під нагляд; 3) батьками, опікунами або піклувальниками (представником адміністрації дитячої установи, якщо неповнолітній є вихованцем цієї установи) надано письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також належну поведінку неповнолітнього.

За умови передання під нагляд дитячої установи суд повинен визначити особу або групу осіб (з числа педагогів, психологів, соціальних працівників), які мають позитивний вплив на вихованця, правильно оцінюють вчинений ним злочин, користуються авторитетом і повагою у нього, можуть впливати на неповнолітнього та забезпечити його належну поведінку й повсякденний нагляд за ним.

Ухвала суду повинна містити перелік заходів, яких зобов'язаний дотримуватись неповнолітній підозрюваний (обвинувачений), серед яких: перебування особи за місцем проживання в нічний час доби; систематичність відвідування навчального закладу; розмови з дитячим психологом, прибуття до підрозділів превентивної діяльності Національної поліції тощо.

Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, повідомивши про це заздалегідь.

У таких випадках слідчий суддя, суд повинен розглянути відповідне повідомлення та за наявності клопотання органу досудового розслідування чи сторони обвинувачення розглянути клопотання про застосування запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) відповідно до положень ст. 492 КПК.

Такі ж правила слід застосовувати і до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. До такої особи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не застосовується. У разі вчинення особою до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, діяння, за яке Особливою частиною КК передбачене покарання понад 5 років позбавлення волі, її може бути поміщено у приймальник-розподільник для дітей. Строк тримання особи у приймальнику-розподільнику, незважаючи на однаковий із триманням під вартою порядок обрання, скасування чи продовження такого заходу, є значно меншим і становить 30 днів (відповідно, і строк продовження його застосування також становить 30 днів, а не два місяці, як у разі тримання під вартою).

Слід зважати, що слідчий суддя, суд не вправі застосовувати більш суворий запобіжний захід, ніж той, про застосування якого подане клопотання. Водночас за наявності підстав, передбачених ч. 4 ст. 194 КПК, слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні. У такому випадку суд, керуючись вимогами ч. 4 ст. 194 та пунктами 3–5 ч. 1 ст. 196 КПК, має зазначити у резолютивній частині ухвали про обрання запобіжного заходу певного виду, а у мотивувальній – зазначити, чому вважає недоведеними обставини, що свідчать про обґрунтування застосування саме такого запобіжного заходу та недостатність застосування для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, більш м'яких їх видів, визначених у ч. 1 ст. 176 КПК.

8. Застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх також має свої особливості. Зокрема, виклик неповнолітнього обвинуваченого здійснюється судом через його батьків або інших законних представників. Повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або іншому законному представнику (ч. 4 ст. 135 КПК). Інший порядок допускається лише у разі, якщо це зумовлено обставинами, встановленими під час кримінального провадження (ст. 489 КПК), у тому числі якщо неповнолітній проживає окремо.

Якщо неповнолітній підозрюваний (обвинувачений) перебуває у спеціальній виховній або медичній установі, повістка чи повідомлення вручається керівникові цієї установи за три дні до проведення процесуальної/судової дії. Такими установами можуть бути приймальник-розподільник для дітей, школа соціальної реабілітації та професійне училище соціальної реабілітації органів освіти, центр медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я, спеціальна виховна установа Державної кримінально-виконавчої служби України, притулок для дітей, центр соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційний центр (дитячі містечка).

Якщо неповнолітній підозрюваний (обвинувачений) не з'явився за викликом суду без поважних причин, слідчий суддя, суд, встановивши дотримання порядку виклику неповнолітньої особи через батьків або інших законних представників, постановляє ухвалу про накладення грошового стягнення до батьків або інших законних представників, і лише після цього застосовує привід до неповнолітньої особи згідно з правилами, передбаченими ст. 140 КПК. Звертаємо увагу, що до неповнолітнього свідка привід згідно з ч. 3 ст. 140 КПК не застосовується.

Необхідно мати на увазі, що до неповнолітньої особи такий захід забезпечення кримінального провадження, як арешт майна, яке є власністю неповнолітнього, застосовується на загальних підставах, окрім випадків, коли метою арешту майна є виключно забезпечення майбутньої його конфіскації як виду покарання, адже до неповнолітніх відповідно до ст. 98 КК конфіскація майна як додаткове покарання не застосовується.

9. Якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, прокурор має з'ясувати можливість та прийняти рішення про виділення матеріалів досудового розслідування щодо неповнолітнього в окреме провадження (статті 217, 494 КПК), за винятком випадку, коли таке виділення матеріалів може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду (ч. 4 ст. 217 КПК).

У випадку спільного розгляду справи щодо неповнолітнього обвинуваченого і дорослого обвинуваченого необхідним для суду є: 1) керуючись ст. 495 КПК, на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на неповнолітнього, своєю ухвалою видалити його із зали судового засідання, з наступним ознайомленням у майбутньому (після повернення неповнолітнього обвинуваченого до зали) з результатами такого дослідження та наданням можливості поставити запитання особам, які були допитані за його відсутності; 2) згідно з ч. 3 ст. 351 КПК задля забезпечення безпеки неповнолітнього обвинуваченого унеможливлення тиску на нього з боку дорослого обвинуваченого на підставі мотивованої ухвали здійснити допит неповнолітнього з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення.

10. Слідчий суддя, а також суд під час судового провадження повинен пояснювати неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) хід судового засідання на зрозумілій йому мові (в тому числі уникати використання складних мовних конструкцій положень кримінального законодавства, а спеціальні терміни, які вживаються у кримінальному провадженні, повинні мати заміники (використовувати синоніми), легкі для сприйняття неповнолітнім), нагадувати захиснику та законному представникові неповнолітнього про їх обов'язок пояснювати неповнолітньому кожен дію під час судового розгляду, забезпечуючи тим самим право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, але й у праві чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду (п. 47 Зауваження загального порядку № 10, 2007 року Комітету ООН з прав дитини, Рішення ЄСПЛ від 15 червня 2011 року у справі «S.C. проти Сполученого Королівства»).

Крім того, з метою забезпечення права неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь в судовому провадженні суддям варто оголошувати короткі перерви кожні 30 хвилин для підтримки здатності до концентрації уваги неповнолітнього та надання йому можливості конфіденційного спілкування із законним представником та/або захисником. Слід враховувати, що відмова у наданні права на приватне та конфіденційне спілкування із захисником без втручання з боку конвою може призвести до порушення права на справедливий суд (рішення ЄСПЛ від 25 липня 2013 року у справі «Ходорковський та Лебєдєв проти Росії»).

11. Правильною слід визнати практику здійснення судового провадження у суді першої інстанції за обов'язкової участі представників служби у справах дітей, уповноваженого підрозділу органів Національної поліції та уповноваженого органу з питань пробації. Зокрема суд, призначаючи підготовче судове засідання, для повної реалізації вимог, передбачених статтями 485, 487 КПК, надсилає відповідним органам повідомлення про початок судового провадження за участю неповнолітнього обвинуваченого та викликає їх в підготовче судове засідання. Неприбуття в судове засідання представників цих органів, належним чином повідомлених про час і місце судового засідання, не перешкоджає його проведенню. Під час підготовчого судового засідання з метою підготовки до судового розгляду відповідно до п. 6 ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 314-1, п. 5 ч. 2 ст. 315 та статей 485, 487, 496 КПК суд, крім іншого, роз'яснює неповнолітньому обвинуваченому його право брати участь у підготовці досудової доповіді шляхом надання необхідної інформації представнику персоналу органу пробації або відмовитися від такої участі (ч. 4 ст. 42 КПК). Відмова обвинуваченого брати участь у підготовці доповіді не позбавляє його права на ознайомлення з текстом досудової доповіді, подання своїх зауважень та уточнень щодо її змісту. Таке право неповнолітній обвинувачений може реалізувати як під час зустрічі з представником персоналу пробації, так і в судовому засіданні. Право на ознайомлення з текстом досудової доповіді, подання

своїх зауважень та уточнень щодо її змісту має також законний представник неповнолітнього обвинуваченого, незалежно від того, чи брав неповнолітній участь у підготовці доповіді.

Вимога суду про складання досудової доповіді оформлюється у вигляді ухвали із встановленням строку її виконання та зазначенням про згоду чи відмову обвинуваченого брати участь у її підготовці. Враховуючи те, що від терміну підготовки досудової доповіді залежить її якість, що впливає на повноту та всебічність дослідження відомостей про особу неповнолітнього, рекомендується надавати представнику уповноваженого органу з питань пробації достатньо часу для її підготовки. Крім того, така ухвала має містити відомості про обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць і день його народження, місце народження, місце реєстрації та фактичного проживання, застосований запобіжний захід) та законного представника.

Варто враховувати, що доручення скласти досудову доповідь не перешкоджає призначенню судового розгляду та його проведенню. Досудова доповідь має бути складена та подана суду не пізніше строку, визначеного в ухвалі суду. В разі наявності або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають своєчасне подання досудової доповіді або її підготовку в цілому, представник персоналу органу пробації зобов'язаний відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 72-1 КПК невідкладно повідомити про це суд. Відмова обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді не може визнаватись об'єктивною обставиною, що унеможлиблює її підготовку.

Суд має розглянути досудову доповідь до завершення судового розгляду для надання можливості реалізувати неповнолітнім обвинуваченим права на подання зауважень та уточнень щодо її змісту, а суду – поставити укладачеві відповідні запитання.

Для реалізації покладених законом завдань щодо складання досудової доповіді відповідний представник персоналу органу пробації вправі заявити клопотання (усно чи письмово) про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, виключно щодо обставин, передбачених пунктами 4 та 5 ч. 1 ст. 91, статтями 485, 487 КПК. У разі заявлення клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження без зазначення обставин, щодо яких є потреба в ознайомленні з матеріалами, чи із зазначенням обставин, які не передбачені п. 5 ч. 2 ст. 72-1 КПК, суд має відмовити в задоволенні такого клопотання.

12. Досудова доповідь складається щодо неповнолітнього обвинуваченого незалежно від ступеня тяжкості вчиненого ним діяння за винятком випадків, передбачених ч. 4 ст. 314-1 КПК, представником персоналу органу пробації спільно з представниками служби у справах дітей (ст. 12 Закону України «Про пробацію»), в тому числі й з урахуванням відомостей, отриманих від регіонального представництва уповноваженого підрозділу органів Національної поліції. Зазначені органи, здійснюючи покладені на них законами України повноваження, з метою формування соціально-психологічної характеристики неповнолітнього та інформації про вплив криміногенних факторів на його поведінку збирають відомості, що характеризують неповнолітнього, його поведінку в повсякденному житті, як до, так і після вчинення кримінального правопорушення, середовище, в якому він зростає, навчається, коло осіб, з якими спілкується. Ці відомості узагальнюють та подають суду у формі досудової доповіді.

Крім того, досудова доповідь повинна містити результати незалежного соціального дослідження обвинуваченого та надати суду додаткову об'єктивну інформацію про ризики вчинення обвинуваченим повторно злочину, можливість його виправлення без позбавлення або обмеження волі (необхідність ізоляції) з огляду на соціально-психологічні характеристики особистості обвинуваченого.

Доповідь складається на основі фактичного, об'єктивного і неупередженого матеріалу, а думки формулюються у чітких висловах. Інформація, викладена у досудовій доповіді (в частині чи в цілому), не розцінюється як доказ винуватості або невинуватості особи. Досудова доповідь

долучається до матеріалів кримінального провадження та береться судом до відома при ухваленні вироку.

Якщо під час судового розгляду, до закінчення строку подання представником персоналу органу пробації досудової доповіді, неповнолітній обвинувачений уклав угоду про примирення чи про визнання винуватості, або потерпілий відмовився від обвинувачення (в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення), або з'явилися підстави для звільнення його від кримінальної відповідальності, суд має повідомити про це відповідний орган пробації, зазначивши, що потреба в складенні досудової доповіді щодо такого обвинуваченого відпала.

13. Судовий розгляд здійснюється за участю представників відповідних установ. Отримавши від них відомості про особу неповнолітнього обвинуваченого (досудову доповідь), беручи до уваги спеціальний статус цих представників у судовому провадженні, участь яких є однією із особливостей кримінального провадження та досудової пробації щодо неповнолітнього, суд, а також інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, вправі з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК поставити питання щодо змісту (суті) поданої доповіді у порядку, передбаченому ст. 360 КПК.

Під час опитування суд з'ясовує умови життя та виховання неповнолітнього обвинуваченого, повні та всебічні відомості про його особу, інші характеризуючі дані, ставить запитання щодо наданих суду представником органу пробації (за необхідності – представниками служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції) відомостей, а також довідується, яких заходів, на думку цих осіб, найбільш доцільно вжити з метою перевиховання обвинуваченого. У свою чергу, відповідно до ч. 2 ст. 496 КПК представники зазначених органів, а з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК й представник органу пробації, також вправі заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експертам і спеціалісту.

14. Судам необхідно зважати, що під час постановлення вироку щодо неповнолітньої особи вони повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості покарання та ухвалювати рішення щодо неповнолітнього, керуючись принципом найкращих інтересів дитини, встановленим у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до положень глави 29 КПК і розділу XI КК. Інформацію про соціально-психологічну характеристику обвинуваченого з досудової доповіді представника органу пробації суд має згідно з п. 17 ч. 1 ст. 368 КПК взяти до відома та, відповідно, відобразити в мотивувальній частині вироку. В мотивувальній частині вироку також відображається інформація, подана представником персоналу органу пробації у разі неможливості підготовки ним досудової доповіді у зв'язку з наявністю об'єктивних обставин, що унеможливають її підготовку.

Суд має максимально індивідуалізувати покарання, призначаючи його конкретній неповнолітній особі за конкретне кримінальне правопорушення. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд відповідно до положень ч. 3 ст. 337 КПК має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, погіршення становища особи за ініціативою суду не допускається.

Індивідуалізація покарання є принципово важливою вимогою, що передбачає персоніфікацію кримінальної відповідальності: вона настає лише щодо конкретної особи, яка вчинила злочин (статті 2, 18, 50 КК). Тому призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи неповнолітнього та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, повинно

максимально сприяти досягненню мети покарання, яка полягає у виправленні неповнолітнього засудженого, його вихованні та соціальній реабілітації.

Суд має ретельно і виважено аналізувати відомості, надані представниками органу пробації, служби у справах дітей, уповноваженого підрозділу органів Національної поліції, іншу інформацію про особу неповнолітнього, отриману під час судового розгляду, пам'ятаючи, що неналежне встановлення таких відомостей всупереч вимогам статей 485, 487 КПК перешкоджає виконанню судом передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 65 КК законодавчої вимоги щодо всебічного з'ясування обставин, які характеризують особу винного (суд не повинен обмежуватись обставинами, безпосередньо пов'язаними із вчиненням злочину), та щодо призначення покарання, необхідного і достатнього для виправлення особи і запобігання новим злочинам (ч. 2 ст. 65 КК), а також є істотним порушенням кримінального процесуального закону.

15. Під час призначення неповнолітньому покарання слід враховувати, що вік неповнолітньої особи згідно з п. 3 ч. 1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання незалежно від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду кримінального провадження повноліття. Зважаючи на конкретні обставини справи, суди повинні враховувати як такі, що пом'якшують покарання, й інші обставини, перелічені у ч. 1 згаданої статті, а також обставини, які хоча й не зазначені у законі, але знижують ступінь суспільної небезпечності злочину чи особи, в тому числі примирення з потерпілим, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність іншою особою тощо.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом може бути призначено лише покарання, передбачені у ст. 98 КК, та виключно у межах розмірів та строків, встановлених статтями 99–102 КК. При цьому посилатися в резолютивній частині вироку на ст. 69 КК не потрібно.

У разі засудження неповнолітнього за злочин, за який конфіскація майна є обов'язковим додатковим покаранням, суд його не призначає в силу ст. 98 КК. Таким же чином суд вирішує питання (постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання), якщо санкція статті (частина статті) КК, за якою кваліфіковано діяння неповнолітнього, передбачає лише такі види покарань, які не можуть бути до нього застосовані.

16. Перед ухваленням вироку суду необхідно обов'язково розглянути питання щодо наявності підстав для застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру. У разі обвинувачення неповнолітнього у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості правильним вбачається застосовувати за наявності визначених законом умов, незважаючи на відсутність відповідного клопотання прокурора, діючи в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 97 КК та ч. 3 ст. 497 КПК, примусові заходи виховного характеру, звільнивши неповнолітнього від кримінальної відповідальності.

Положення ч. 1 ст. 497 КПК кореспондуються з ч. 1 ст. 97 КК, у зв'язку з чим посилання на означену норму процесуального закону під час прийняття рішення про звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК) є таким, що не відповідає нормам процесуального закону. Суд в таких випадках при прийнятті рішення керується лише ст. 105 КК.

Згідно ч. 1 ст. 105 КК суд вправі звільнити неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру за наявності сукупності таких умов: а) неповнолітній вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, незалежно від того чи вчинений цей злочин вперше, був він умисним чи необережним; б) неповнолітній щиро розкався; в) поведінка неповнолітнього після вчинення злочину була бездоганною. Під бездоганною поведінкою слід розуміти таку поведінку особи у сім'ї, побуті, трудовому чи навчальному колективі, коли вона свідомо і добровільно дотримується загальноприйнятих правил людського співжиття; г) на момент постановлення вироку неповнолітній не потребує застосування покарання. У разі

встановлення трьох попередніх умов на момент постановлення вироку суд вправі вважати неповнолітнього таким, що не потребує застосування покарання.

Рішення про звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру приймається за результатами судового розгляду обвинувальним вироком суду. При цьому слід зазначити, що системний аналіз вжитих у кримінальному законі формулювань «звільнення від покарання» (частини 4 і 5 ст. 74, ч. 1 ст. 105 КК), «звільнення від відбування покарання» (статті 75, 79, 104 КК), «звільнення від призначеного покарання» (ст. 78 КК) дає підстави зробити висновок, що під звільненням від покарання із застосуванням інших заходів примусу слід розуміти звільнення не від конкретного покарання, визначеного в санкції статті чи призначеного судом, а від його призначення як виду примусових заходів в цілому. Іншими словами, суд, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру відповідно до ч. 2 ст. 373 КПК, постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у вчиненому злочині (кримінальному правопорушенні), керуючись ст. 105 КК звільняє його від покарання без визначення його виду і розміру та застосовує примусові заходи виховного характеру.

17. Слід зважати, що однією із форм правосуддя є відновне правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином, реалізація якої дає змогу досягти найкращого співвідношення врахування інтересів потерпілого та відповідальності правопорушника. Так, відповідно до пункту 10 Зауважень загального порядку № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей» прикладом якнайкращого забезпечення інтересів дитини є практика, коли традиційні цілі кримінального правосуддя, такі як покарання, поступаються місцем реабілітаційним та відновним цілям правосуддя у справах дітей-правопорушників. На цьому наголошується й в пункті 23.2. Рекомендації CM/Rec(2008)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи», зокрема, що перевагу слід надавати таким санкціям та заходам, які можуть мати виховний вплив, а також сприяти відшкодуванню збитків, завданих правопорушенням, яке вчинила неповнолітня особа.

При цьому примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) слід розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів. За загальним правилом домовленості стосовно примирення між сторонами можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і законним представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження, зокрема медіатора, громадської організації, які виконують функції з примирення сторін. Слідчий, прокурор та суддя не вправі брати участь в таких домовленостях.

Примирення обвинуваченого (підозрюваного) та потерпілого може мати різні наслідки, передбачені законом, в тому числі: а) припинення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення. Примирення в такому випадку є не абсолютним, а може бути одним із багатьох чинників, які спонукали потерпілого до такої відмови; б) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); в) укладення угоди про примирення та застосування покарання чи звільнення від його відбування з випробуванням, зазначеним у такій угоді; г) врахування примирення при призначенні покарання як обставини, що його пом'якшує.

Враховуючи те, що примирення між потерпілим і обвинуваченим може бути досягнутим в будь-який момент під час судового провадження до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, судді повинні інформувати обвинуваченого та потерпілого про право

останнього відмовитись від обвинувачення (якщо кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення), право сторін на примирення між ними, правову природу такого примирення та його наслідки.

У випадках, коли у кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені ст. 46 КК, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер, а також беручи до уваги встановлені обставини, повинен:

за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (вчинення першим злочину невеликої тяжкості чи з необережності – злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування обвинуваченим потерпілому завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також дійсного примирення з останнім, про що свідчить, крім іншого, згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі) та згоди обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав – відмовити згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК у затвердженні угоди про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК;

якщо потерпілий заперечує проти такого звільнення, оскільки результатом його примирення з обвинуваченим є укладена між ними угода, в якій визначено конкретне покарання або зазначено про звільнення від його відбування з випробуванням, перевіривши угоду на відповідність вимогам КПК, за відсутності підстав для відмови в її затвердженні – ухвалити вирок, яким має затвердити угоду і призначити узгоджену сторонами міру покарання чи звільнення від її відбування з випробуванням.

У випадку встановлення фактичної відмови потерпілого від обвинувачення (якщо кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення), попри наявність угоди про примирення чи підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, суд, керуючись ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, має закрити кримінальне провадження.

18. До особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у будь-якому випадку, незважаючи на ступінь тяжкості вчинюваного діяння, згідно зі ст. 498 КПК мають застосовуватись примусові заходи виховного характеру.

Необхідно враховувати спеціальні вимоги судового розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, встановлені ст. 501 КПК. Якщо під час судового розгляду не буде доведено хоча б однієї із зазначених у ст. 501 КПК обставин, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру і закрити кримінальне провадження. Якщо ж означені обставини буде доведено, суд постановляє ухвалу про застосування примусових заходів виховного характеру. Посилання на звільнення від кримінальної відповідальності у цьому випадку є неправильним, оскільки особа не є суб'єктом злочину, а отже, не може бути притягнутою до кримінальної відповідальності та, відповідно, звільненою від неї.

Слід зважати, що у провадженні, яке згідно ст. 477 КПК може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) відносно особи, яка не досягла віку кримінальної

відповідальності, за наявності клопотання потерпілої сторони про відмову від звинувачень щодо такої особи, попри клопотання прокурора про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, суд, з огляду на міжнародні стандарти (статті 3 (1), 9, 10, 18, 21, 37 (с) та 40 (2) (b) (iii) Конвенції про права дитини), беручи до уваги правові наслідки для неповнолітнього, діючи відповідно до принципу верховенства права (ст. 8 КПК), керуючись частинами 4 та 6 ст. 9 КПК, має закрити кримінальне провадження у зв'язку з відмовою потерпілою стороною від звинувачень. Два особливі порядки кримінального провадження, передбачені в КПК – кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36 КПК) та кримінальне провадження щодо неповнолітніх (Глава 38 КПК) не виключають одне одного та не є альтернативними, а співвідносяться як загальне (з огляду на процес початку та можливого завершення провадження) зі спеціальним (суб'єкт). Неповнолітній вік особи не може призвести до більш тяжких наслідків, ніж, якби обвинуваченим був повнолітній.

Рекомендаційні роз'яснення підготовлено секретарем судової палати у кримінальних справах Щепоткіною В.В., суддею судової палати у кримінальних справах Міщенком С.М. та начальником відділу забезпечення діяльності заступника Голови та секретаря судової палати Слуцькою Т.І., обговорено та затверджено суддями ВССУ на засіданні зборів суддів, яке відбулось 23 грудня 2016 року.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВССУ

від 11 грудня 2015 року № 13

«Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»

Для забезпечення однакового та правильного застосування положень Кримінального процесуального кодексу України при здійсненні судами загальної юрисдикції кримінальних проваджень на підставі угод, з метою уникнення неоднозначного тлумачення норм закону в судовій практиці та запобігання помилок, діючи відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **п о с т а н о в л я є:**

1. При здійсненні кримінального провадження на підставі угод суди зобов'язані забезпечувати точне й неухильне застосування чинного законодавства, своєчасний та якісний їх розгляд, керуватися Конституцією України, Кримінальним кодексом України (КК), Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК), положеннями інших нормативно-правових актів України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також враховувати практику Європейського суду з прав людини та висновки Верховного Суду України.
2. Відповідно до ст. 468 КПК у кримінальному провадженні може бути укладено два види угод, один з яких – угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, другий – угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.
3. Угода про примирення укладається між потерпілим та підозрюваним/обвинуваченим.

Потерпілим у кримінальному провадженні згідно зі ст. 55 КПК може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Угода про примирення може бути укладеною з юридичною особою (потерпілим), незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови заподіяння останній

кримінальним правопорушенням майнової шкоди. Представляє інтереси останньої у разі заподіяння кримінальним правопорушенням такої шкоди, в тому числі під час укладенні угоди, представник юридичної особи (керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника юридичної особи за довіреністю на представництво, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво). До матеріалів кримінального провадження мають додаватися копії завірених належним чином документів, що підтверджують правомочність конкретної особи представляти інтереси першої, а в угоді, так само як і в судовому рішенні за результатами її розгляду, у вступній/резолютивній частині при посиланні на представника слід зазначати вид цих документів.

Угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід слід використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим.

4. Угоду про примирення може бути укладено у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості, а також у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. У кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів угода про примирення не укладається, за винятком кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке здійснюється щодо кримінальних правопорушень, визначених ст. 477 КПК. Не допускається укладення угоди про примирення, незалежно від ступеня тяжкості вчиненого діяння, у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється кримінальне провадження щодо юридичної особи, визначення поняття якої міститься у п. 1 примітки до ст. 963 КК.
5. Якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно однієї особи, яка підозрюється/обвинувачується у вчиненні кількох окремих кримінальних правопорушеннях, серед яких є тяжкий чи особливо тяжкий злочин і, в тому числі, злочин невеликої тяжкості, внаслідок вчинення якого потерпілому було завдано шкоди, угоду про примирення може бути укладено щодо злочину невеликої тяжкості.

Кримінальне провадження у такому випадку має бути виділено в окреме провадження, про що прокурор виносить постанову, а суддя постановляє ухвалу. Під окремим кримінальним правопорушенням у таких випадках слід розуміти не лише одичне суспільно небезпечне діяння, а й діяння, яке отримало повну правову оцінку шляхом застосування двох або більше норм Особливої частини КК, тобто при ідеальній сукупності злочинів.

6. У кримінальному провадженні, в якому беруть участь кілька потерпілих від одного й того самого кримінального правопорушення, угоду може бути укладено лише з усіма потерпілими. При цьому укладається одна угода, в якій може бути зазначено різні вимоги потерпілих до підозрюваного/обвинуваченого щодо розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний/обвинувачений зобов'язаний вчинити щодо кожного потерпілого, але обов'язково має бути зазначено про узгоджене між сторонами (усіма потерпілими та підозрюваним/обвинуваченим) покарання, їх згоду на призначення такого покарання або на призначення покарання та звільнення

від його відбування з випробуванням. Недотримання цих вимог закону відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК є підставою для відмови у затвердженні угоди.

Якщо у кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма потерпілими, угоду може бути укладено з одним чи кількома потерпілими. У такому випадку угода про примирення укладається з кожним потерпілим окремо, а кримінальне провадження, щодо якого сторони досягли згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

7. Ініціювати укладення угоди про примирення має право лише потерпілий чи підозрюваний/обвинувачений. Домовлятися стосовно укладення угоди про примирення можуть також захисник, представник потерпілого, законний представник або інша особа, погоджена сторонами, за винятком слідчого, прокурора або судді.

Особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК).

8. Угода про визнання винуватості укладається між прокурором та підозрюваним/обвинуваченим за ініціативою будь-кого із цих осіб. Участь захисника у разі укладення такої угоди згідно з п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК є обов'язковою та забезпечується з моменту ініціювання укладення угоди про визнання винуватості.

Таку угоду не може бути укладено у провадженні, в якому бере участь потерпілий (чи особа, яка могла брати участь, але не надала згоду про залучення її до провадження як потерпілого), тобто щодо злочинів чи кримінальних проступків, внаслідок вчинення яких було завдано шкоди правам та інтересам окремих громадян та/або інтересам юридичних осіб, а також у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи (визначення такої особи закріплено у п. 1 примітки до ст. 963 КК).

Не допускається також укладення угоди у провадженні щодо особливо тяжких злочинів незалежно від кола суб'єктів, яким завдано шкоди внаслідок вчинення таких кримінальних правопорушень, за винятком випадку, коли наявна сукупність таких обов'язкових умов: а) вчинено особливо тяжкий злочин, який згідно з ч. 5 ст. 216 КПК віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України; б) підозрюваний чи обвинувачений у такому злочині попередньо (до укладення угоди про визнання винуватості) викрив іншу особу у вчиненні злочину, який віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України (незалежно від ступеня тяжкості вчиненого останнім діяння та в межах якого кримінального провадження здійснюється досудове розслідування); в) інформація щодо вчинення злочину особою, яку викрито підозрюваним/обвинуваченим, підтверджується доказами. За відсутності хоча б однієї з цих умов суд має відмовити у затвердженні угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів.

Враховуючи вимогу процесуального закону про те, що угода про визнання винуватості може укладатися у кримінальному провадженні щодо наведених вище кримінальних правопорушень за умови, що внаслідок їх вчинення шкоду завдано лише державним чи суспільним інтересам, беручи до уваги, що в Особливій частині КК (ч. 2 ст. 232-1, ст. 356, ч. 3 ст. 359, ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 364-1, ч. 1 ст. 365, ч. 1 ст. 365-1, ч. 1 ст. 365-2, ч. 1 ст. 367, ч. 3 ст. 382 тощо) вжито термін «громадські інтереси», а не «суспільні інтереси», у контексті КПК їх слід розуміти як тотожні.

9. Якщо в одному кримінальному провадженні особа підозрюється/обвинувачується у вчиненні кількох не пов'язаних між собою (самостійних) кримінальних правопорушень та внаслідок

вчинення одного із них було заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян чи інтересам юридичної особи, – угода про визнання винуватості щодо інших кримінальних правопорушень у такому разі укладатися не може. Проте не виключається можливість укладення угоди про визнання винуватості у такому кримінальному провадженні, якщо попередньо у ньому було укладено угоду про примирення, у зв'язку із чим ці матеріали кримінального провадження виділено в окреме провадження.

У разі якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються/обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма підозрюваними/обвинуваченими, відповідно до вимог абз. 1 ч. 8 ст. 469 КПК угоду може бути укладено з одним (кількома) із підозрюваних/обвинувачених. Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоду щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із стадій кримінального провадження сторонами було ініційовано укладення угоди.

При цьому слід зважати, що вирок ухвалений на підставі угоди у такому випадку (стосовно однієї із декількох осіб) не має преюдиційного значення для кримінального провадження відносно інших осіб, а визнання винуватості першою не є доказом вини останніх.

10. Слід враховувати, що відповідно до ст. 472 КПК в угоді про визнання винуватості серед інших обставин зазначається про беззастережне визнання підозрюваним/обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення та умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення (обов'язкові складові змісту угоди), а також обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, якщо такі домовленості мали місце (необов'язкова чи субсидіарна складова змісту угоди).

При цьому під беззастережним визнанням винуватості підозрюваним/обвинуваченим слід розуміти безумовне (повне) визнання ним своєї винуватості у вчиненні інкримінованого органом досудового розслідування кримінального правопорушення.

Що стосується обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, то у будь-якому разі обов'язки підозрюваного, обвинуваченого мають бути зазначені у такий спосіб, щоб можна було пересвідчитися у реальності та можливості їх виконання. Слід зважати, що відсутність конкретизації сутності таких зобов'язань з використанням лише загальних формулювань унеможливує суд пересвідчитися у реальності і можливості їх виконання, у зв'язку з чим, з огляду на передбачені ст. 476 КПК наслідки невиконання угоди, такий виклад є неприпустимим.

Судам слід відмежовувати таку субсидіарну складову змісту угоди про визнання винуватості, як обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, від викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, яке є однією із обов'язкових умов, виконання якої поряд з іншими умовами слугує підставою для укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні відносно особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

11. Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися у будь-який момент після повідомлення особі про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Зокрема, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова дійде згоди з прокурором чи потерпілим щодо укладення угоди (її змісту), він може перед останнім словом

або під час своєї промови заявити про це суду. У такому випадку суд згідно з ч. 3 ст. 474 КПК невідкладно ухвалою суду зупиняє проведення процесуальних дій, надає час для укладення тексту угоди та узгодження її умов і переходить до розгляду угоди.

12. Сторони угоди (незалежно від її виду) зобов'язані, крім іншого, узгоджувати міру покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди).

Домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних та спеціальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність. Зокрема, сторони мають узгоджувати покарання, враховуючи:

– положення пунктів 1–2 ч. 1 ст. 65 КК, тобто 1) у межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК, та 2) відповідно до положень Загальної частини КК. Зокрема, у випадку, коли в санкції статті (санкції частини статті), що передбачає відповідальність за вчинений злочин, не встановлено мінімальної межі покарання, сторони мають виходити із положень розділу X Загальної частини КК;

– ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного і обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК). За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного сторони угоди з огляду на положення статей 65, 75 КК мають право, використовуючи положення ст. 69 КК, узгоджувати: а) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або б) інше основне покарання, більш м'який його вид, не зазначений у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин; в) не визначати додаткове покарання, передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 69 КК.

Враховання означених вимог кримінального закону має бути відображено у змісті угоди, а узгоджена міра покарання повинна мати конкретний вираз.

Суд також має враховувати, що чинні КК і КПК регулюють два різновиди звільнення від відбування покарання з випробуванням: 1) загальний – коли вимагається встановлення можливості виправлення засудженого без відбування покарання; 2) спеціальний – у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості, для укладення якої з'ясування питань, визначених у ч. 1 ст. 75 КК, не є обов'язковим. У зв'язку з чим, якщо ж сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного/обвинуваченого від його відбування з випробуванням, відповідно до частин 2, 3 ст. 75 КК суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення у випадку затвердження угоди про примирення або визнання винуватості за наявності сукупності таких умов: 1) сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 3) угода відповідає чинному законодавству та підстави для відмови в її затвердженні визначені КПК (пункти 1–6 ч. 7 ст. 474 КПК) відсутні.

У випадку вчинення особою декількох кримінальних правопорушень сторони угоди попередньо мають узгодити (визначити) міру покарання за кожне вчинене суспільно небезпечне діяння, остаточну (сукупну) міру покарання і лише після цього звільнення її від відбування покарання з випробуванням. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням згідно з ч. 3 ст. 75 КК визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не

враховуються судом, про що зазначається в мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди.

Якщо в угоді наявні недоліки, які за своїм змістом не є суттєвими, зокрема угода вміщує суперечності, неточності, що обумовлено, переважно, правовою необізнаністю сторін, з огляду на заборону, передбачену ч. 8 ст. 474 КПК, щодо повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні правильним видається надання судом можливості сторонам уточнення укладеної угоди, внесення відповідних змін до її змісту. При цьому такі зміни мають бути погоджені між сторонами, відображені в журналі судового засідання, технічному записі та судовому рішенні.

13. Якщо угоди (незалежно від її виду) досягнуто під час досудового розслідування, після виконання процесуальних дій, передбачених статтями 290, 291 КПК, складений слідчим та затверджений прокурором обвинувальний акт разом із підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Відкласти направлення цих документів до суду вправі відповідно до ч. 1 ст. 474 КПК лише прокурор за наявності визначених процесуальним законом підстав, зокрема у зв'язку із необхідністю: 1) отримання висновку експерта; 2) завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання і фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди.

14. Судове провадження на підставі угоди згідно зі ст. 31 та частин 3, 4 ст. 469 КПК здійснюється одноособово, за винятком випадку, передбаченого ч. 9 ст. 31 КПК, коли кримінальне провадження здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років. Крім того, судове провадження на підставі угод здійснюється колегією суддів (у складі трьох професійних суддів) і в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років.

15. Після отримання обвинувального акта, угоди про примирення чи про визнання винуватості головуючий суддя не пізніше п'яти днів після дати передання (надходження) до його провадження відповідного матеріалу має постановити ухвалу про призначення підготовчого судового засідання, визначити дату, час та місце його проведення. Одночасно із прийняттям цього рішення суд, що здійснюватиме судове провадження, для реалізації покладених на нього обов'язків щодо з'ясування добровільності укладення угоди та перевірки її на відповідність вимогам КПК та/або кримінального закону (частини 6, 7 ст. 474 КПК), зважаючи на те, що під час підготовчого судового засідання може бути прийнято рішення, яке по своїй суті є завершальним для судового провадження у суді першої інстанції (ухвалити вирок), вправі витребувати документи, подані сторонами під час досудового розслідування, а також інші матеріали досудового розслідування.

Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання сторін та інших учасників судового провадження за розпорядженням головуючого повідомляє секретар судового засідання. Повістка про виклик до суду надсилається поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою чи іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за три дні до дати призначення підготовчого судового засідання.

Участь сторін угоди під час її розгляду в підготовчому судовому засіданні відповідно до ч. 2 ст. 474 КПК є обов'язковою. З огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, в тому числі й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою. Неприбуття для участі у судовому засіданні інших учасників судового провадження, належним чином повідомлених про дату, час і місце проведення підготовчого судового засідання, окрім

випадку відсутності захисника, участь якого є обов'язковою, не перешкоджає його проведенню. У разі якщо у судові засідання не прибули сторони угоди або одна зі сторін, головуючий має відкласти судові засідання, призначити дату нового засідання і вжити заходів для забезпечення прибуття цих осіб до суду. Таке ж рішення має прийняти суд, якщо в підготовчому судовому засіданні не з'явився один із декількох потерпілих від одного кримінального правопорушення або ж один із потерпілих від різних кримінальних правопорушень.

Після виконання підготовчих дій головуючий оголошує про надходження до суду обвинувального акта та письмової угоди про примирення чи визнання винуватості (повідомляє про її вид, дату укладення і сторони).

16. Судові засідання розпочинається з оголошення прокурором обвинувального акта. Головуючий надає слово прокуророві для оголошення ним короткого або повного змісту обвинувального акта. Після цього головуючий, встановивши особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле йому обвинувачення, чи визнає він себе винним. Якщо після роз'яснення суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди, вона не може бути затверджена. У такому випадку суд постановляє ухвалу про відмову в затвердженні угоди та повертає матеріали прокурору для продовження досудового розслідування або призначає судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку (якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження).

Після проведення зазначених дій головуючий, оголосивши текст угоди, згідно з частинами 4, 5 ст. 474 КПК має з'ясувати в обвинуваченого, чи повністю він розуміє: 1) права, надані йому законом; 2) наслідки укладення та затвердження угод; 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим (таке уточнення відсутнє в ч. 5 цієї статті, із чого вбачається, що угода про примирення може укладатися щодо кримінальних правопорушень, у вчиненні яких особа може лише частково визнавати вину або не визнавати її); 4) вид покарання й інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом. Негативна відповідь на будь-яке із поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення. Те саме стосується і потерпілого у разі з'ясування судом, чи цілком він розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК. Якщо після такого роз'яснення обвинувачений чи потерпілий заперечуватиме проти затвердження угоди, її не може бути затверджено.

Суд повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких у ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж під час судового провадження суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК має відмовити в затвердженні угоди.

Крім того, суд шляхом вивчення витребуваних документів, проведення опитування сторін, інших учасників судового провадження зобов'язаний переконатися, що укладення угоди є добровільним, тобто згідно з ч. 6 ст. 474 КПК не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені угодою. Якщо суд матиме обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або ж сторони в дійсності не примирилися, він відповідно до п. 4 ч. 7 ст. 474 КПК зобов'язаний відмовити в затвердженні угоди.

Виконавши зазначені вище дії, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК (зокрема, щодо змісту та порядку укладення угоди) і закону України про кримінальну відповідальність (зокрема, щодо узгодженої міри покарання, звільнення від його відбування з випробуванням, наявність

підстав для відмови в її затвердженні (ч. 7 ст. 474 КПК), заслуховує прокурора щодо наведеного, думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається.

Після проведення зазначених дій суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати, про що присутнім у залі судового засідання оголошує головуючий.

17. Якщо угоду досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій, надає час для укладення тексту угоди та узгодження її умов. Про зупинення процесуальних дій суд постановляє ухвалу, яка має містити відомості про: склад суду, дату та місце її постановлення; особу, яка заявила клопотання про укладення угоди; вид угоди, дату її укладення та сторони; процесуальні дії, які було проведено у судовому провадженні.

Після перевірки угоди на відповідність чинному законодавству, за відсутності встановлених КПК (пункти 1–6 ч. 7 ст. 474 КПК) підстав для відмови в її затвердженні, з'ясувавши питання, визначені в частинах 4, 5 ст. 474 КПК, суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

18. За наслідками розгляду угоди в судовому засіданні (під час підготовчого судового провадження або під час судового розгляду) суд, перевіривши відповідність угоди вимогам кримінального процесуального закону і закону про кримінальну відповідальність, врахувавши доводи сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження, має прийняти одне із таких рішень:

а) затвердити угоду про визнання винуватості чи про примирення, або

б) відмовити у затвердженні угоди в разі встановлення підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК, та: повернути кримінальне провадження прокурору, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, для його продовження у порядку, передбаченому розділом III КПК; або продовжити судовий розгляд у загальному порядку, якщо угоду було укладено під час його здійснення; або призначити судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження, а також у випадку подання прокурором відповідного клопотання, пов'язаного з відсутністю необхідності продовження досудового розслідування внаслідок його фактичного закінчення. При цьому, зокрема в останньому випадку, слід неухильно дотримуватися вимог закону щодо відкриття сторонами кримінального провадження одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

19. Приймаючи рішення щодо затвердження укладеної між сторонами кримінального провадження угоди, суд, крім зазначеного вище, має враховувати, що:

у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається. Зокрема затвердження таких угод не допускається у справах про злочини, передбачені розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України»; розділом VII «Злочини у сфері господарської діяльності»; розділом VIII «Злочини проти довкілля»; розділом IX «Злочини проти громадської безпеки»; розділом XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту», розділом XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»; розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»; розділом XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації»; розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян»; розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної

діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (окрім того, не може укладатися угода про примирення щодо злочинів, спеціальним суб'єктом яких є службова особа, але які містяться в інших розділах КК (наприклад, діяння, передбачені ч. 2 ст. 189 та ч. 3 ст. 229 КК); розділом XVIII «Злочини проти правосуддя»; розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)»; розділом XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК. Водночас у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення в разі вчинення означених кримінальних правопорушень угода про примирення може бути укладена;

у разі якщо до суду надійшла угода про примирення, однією зі сторін якої (потерпілим) є юридична особа публічного права та в змісті якої, незважаючи на визнання факту заподіяння винним юридичній особі майнової шкоди і визначення її розміру, замість встановлення строку її відшкодування наведено перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, або якщо розмір шкоди взагалі не визначено, суд має відмовити у затвердженні угоди про примирення на підставі п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК.

Аналогічне правило слід застосовувати і тоді, коли однією зі сторін угоди про примирення (потерпілим) є юридична особа приватного права, створена державою (ч. 3 ст. 167 ЦК), Автономною Республікою Крим (ч. 3 ст. 168 ЦК) чи територіальною громадою (ч. 3 ст. 169 ЦК), а також якщо одним із засновників юридичної особи приватного права є фізична чи (та) юридична особа, а іншим – держава, Автономна Республіка Крим чи територіальна громада;

у випадках коли у кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені ст. 46 КК, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер, а також беручи до уваги встановлені обставини, повинен:

1) за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (вчинення першим злочину невеликої тяжкості чи з необережності – злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування обвинуваченим потерпілому завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також дійсного примирення з останнім, про що свідчить, крім іншого, згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі) та згоди обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав – відмовити згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК у затвердженні угоди про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК;

2) за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим, у разі якщо потерпілий заперечує проти такого звільнення, оскільки результатом його примирення з обвинуваченим є укладена між ними угода, в якій визначено конкретне покарання або зазначено про звільнення від його відбування з випробуванням, перевіривши угоду на відповідність вимогам КПК, за відсутності підстав для відмови в її затвердженні – ухвалити вирок, яким має затвердити угоду і призначити узгоджену сторонами міру покарання;

якщо до суду надійшла угода (незалежно від її виду) про застосування до підозрюваного чи обвинуваченого примусових заходів медичного характеру (у разі вчинення діяння у стані неосудності, обмеженої осудності), суд, зважаючи на те, що зміст угоди (як про примирення, так і про визнання винуватості) не охоплює питання про застосування цих заходів, керуючись пунктами 1, 3 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в її затвердженні. Аналогічне рішення суд повинен

прийняти її у випадку, коли угоду укладено з підозрюваним чи обвинуваченим, який після вчинення злочину захворів на психічну хворобу, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Разом із тим у разі надходження до суду укладеної між сторонами угоди (незалежно від її виду) та за наявності у витребуваних судом матеріалах кримінального провадження висновку лікувальної установи про необхідність проходження винним примусового лікування суд, керуючись ч. 1 ст. 96 КК, п. 10 ч. 1 та ч. 5 ст. 368 КПК, призначаючи покарання, узгоджене сторонами, вправі одночасно застосувати до особи примусове лікування;

у разі надходження до суду угоди про визнання винуватості або про примирення з узгодженим між сторонами звільненням неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 97 КК чи від покарання згідно зі ст. 105 КК із застосуванням в обох випадках примусових заходів виховного характеру суд, керуючись п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити у затвердженні угоди, оскільки вирішення питання про звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання відповідно до змісту статей 471, 472 КПК не може бути предметом домовленостей (угоди) сторін, крім випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Якщо ж угода з узгодженою сторонами мірою покарання надійшла до суду під час судового розгляду, а суд, розглянувши матеріали кримінального провадження та заслухавши думку сторін, вбачає підстави для застосування ст. 97 чи ст. 105 КК, то, керуючись п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в затвердженні угоди та за наслідками здійснення судового провадження в загальному порядку звільнити особу від відповідальності (ст. 97 КК) чи від покарання (ст. 105 КК).

20. Якщо ж суд переконується в тому, що угоду може бути затверджено, відповідно до ст. 475 КПК він ухвалює вирок, яким затверджує угоду, і призначає узгоджену сторонами міру покарання. У випадку коли кримінальне провадження у зв'язку з укладенням угоди попередньо було виділено в окреме провадження, потім вирок суду затверджено угоду та призначено узгоджене між сторонами покарання чи звільнення від його відбування з випробуванням, при цьому щодо інших кримінальних правопорушень провадження здійснювалось у загальному порядку, то під час визначення остаточного покарання суд має керуватися ч. 4 ст. 70 та ст. 72 КК. Якщо ж підозрюваний чи обвинувачений у період відбування покарання за вчинене кримінальне правопорушення вчинив інше кримінальне правопорушення, у провадженні щодо якого у подальшому було укладено угоду, суд, переконавшись, що угода може бути затверджена, ухвалює вирок, яким затверджує угоду, призначає узгоджену сторонами міру покарання, а остаточне покарання визначає, керуючись правилами статей 71, 72 КК.

21. Вирок, яким затверджено угоду, має відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків, визначених ст. 374 КПК, із урахуванням особливостей, передбачених ст. 475 КПК.

Зокрема, мотивувальна частина вироку на підставі угоди відповідно до ч. 3 ст. 475 КПК серед інших обставин, зазначених у цій статті, має містити мотиви, якими суд керувався під час: а) вирішення питання про відповідність угоди вимогам КПК та КК; б) ухвалення вироку. У зв'язку з цим слід визнати правильною практику тих судів, які в мотивувальній частині вироку, ухваленого на підставі угоди, зазначають, що на виконання вимог ст. 474 КПК судом з'ясовано обставини, що дозволяють впевнитися в тому, що обвинувачений усвідомлює свої права, наслідки укладення і затвердження угоди, характер обвинувачення, вид покарання, яке буде до нього застосовано, а також переконатися, що укладення угоди є добровільним.

При посиланні у мотивувальній частині вироку на підставі угоди на закон, яким керувався суд, ухвалюючи такий вирок, з огляду на стадію судового провадження, під час якої приймалося

судове рішення, слід вказувати на п. 1 ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 373, статті 374, 474, 475 КПК або, відповідно, на ч. 2 ст. 373, статті 374, 474, 475 КПК.

22. Слід мати на увазі, що вирок суду першої інстанції на підставі угоди може бути оскаржений обмеженим колом суб'єктів та з чітко визначених законом підстав, зазначених у частинах 3, 4 ст. 394 КПК. Зокрема, сторони, а також прокурор у провадженні на підставі угоди про примирення позбавлені можливості оскаржувати таке судове рішення у зв'язку з істотним порушенням положень КПК, передбачених ст. 412 КПК, та неправильним застосуванням норм КК. У зв'язку з чим суд, в разі подання відповідних скарг з підстав, з яких судове рішення не може бути оскаржено згідно з положеннями ст. 394 КПК, має відмовити у відкритті апеляційного провадження.

Ухвала про відмову у затвердженні угоди оскарженню не підлягає.

23. Відповідно до ч. 1 ст. 476 КПК у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право в межах встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку.

Суд, здійснюючи розгляд таких клопотань, має чітко відмежовувати невиконання угоди (ч. 1 ст. 476 КПК), яке тягне за собою скасування вироку, постановленого на підставі угоди, від умисного невиконання угоди (ч. 5 ст. 476 КПК), яке, окрім скасування вироку, є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 3891 КК.

Невиконання угоди, передбачене ч. 1 ст. 476 КПК, має місце, коли особа, засуджена на її підставі, не ухиляється від її виконання, а не має (чи втрачає) реальну (фактичну, об'єктивну) можливість виконати взяті на себе зобов'язання. Тобто в цих випадках під час укладання угоди особа, засуджена на її підставі, або помилково вважала, що має реальну можливість виконати покладені на неї угодою і взяті на себе зобов'язання (наприклад, помилково вважала, що її родичі матеріально допоможуть їй відшкодувати спричинені збитки), або вже після укладення такої угоди втратила можливість її виконати (наприклад, унаслідок стихійного лиха були знищені наявні в неї кошти, за рахунок яких вона мала намір усунути спричинену шкоду).

Під умисним невиконанням угоди (ч. 5 ст. 476 КПК) слід розуміти випадки, коли особа, засуджена на її підставі, хоча і має реальну можливість виконати її умови (взяті на себе зобов'язання), але цілком свідомо (бажаючи цього, тобто діючи з прямим умислом) здійснює певні зусилля, спрямовані на ухилення від виконання цих зобов'язань (наприклад, приховує кошти, які повинна була перерахувати на користь потерпілого тощо). Саме в таких випадках особа має притягуватися до кримінальної відповідальності за ст. 3891 КК.

24. Судовій палаті у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ із метою забезпечення суворого додержання чинного законодавства належить періодично вивчати й узагальнювати практику розгляду судами кримінальних проваджень та вживати передбачених законом заходів для усунення виявлених недоліків.

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ВССУ за 2015 рік затверджені Постановою Пленуму ВССУ

від 03 червня 2016 року № 6
(витяг)

<...>

1. Положеннями ст. 369 КПК передбачено, що судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку, а судові рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали.

Відповідно до частин 1, 4 ст. 380 КПК, якщо судові рішення є незрозумілим, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його змісту. Ухвала про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, та учасниками судового провадження. При цьому будь-яких застережень щодо неможливості вирішення питання про роз'яснення судового рішення, постановленого слідчим суддею, у порядку, визначеному положеннями ст. 380 КПК, кримінальний процесуальний закон не містить. (Ухвала ВССУ від 02 липня 2015 року, справа № 5-1407км15).

<...>

2. Відповідно до вимог ст. 319 КПК судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. У разі якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, він має бути замінений іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 цього Кодексу. Після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, крім випадків, передбачених ч. 2 цієї статті та ст. 320 цього Кодексу.

За загальним правилом після проведення заміни судді розгляд справи розпочинається з початку, однак суд своєю вмотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювались під час судового розгляду до заміни судді, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд та за умови дотримання вимог, передбачених пунктами 1, 2 ч. 2 ст. 319 КПК. У такому випадку докази, що були досліджені під час судового розгляду до заміни судді, зберігають доказове значення та можуть бути використані для обґрунтування судових рішень. (Ухвала ВССУ від 03 вересня 2015 року, справа № 5-1515км15).

<...>

3. Статтею 367 КПК визначено, що під час ухвалення вироку ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який здійснює судовий розгляд. Суд вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу.

Розгляд та прийняття рішення в інших справах після виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку до його ухвалення є істотним порушенням кримінального процесуального закону, при якому судові рішення підлягає скасуванню. (Ухвала ВССУ від 01 жовтня 2015 року, справа № 5-2240км15).

<...>

4. В апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу, а також постановлена в порядку ч. 6 ст. 193 КПК ухвала слідчого судді про обрання запобіжного заходу.

Враховуючи наведене, рішення апеляційного суду про відмову у відкритті апеляційного провадження з перегляду ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу з підстав, що апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, не ґрунтується на вимогах закону. (Ухвала ВССУ від 02 липня 2015 року, справа № 5-1412км15; ухвала ВССУ від 29 липня 2015 року, справа № 5-1928км15; ухвала ВССУ від 15 липня 2015 року, справа № 5-1611км15).

<...>

5. Відповідно до ч. 1 ст. 405 КПК апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 цього Кодексу.

Відповідно до ч. 1 ст. 319 КПК судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. У разі якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, він має бути замінений іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 цього Кодексу.

Подальший розгляд кримінального провадження після проведення такої заміни судом у складі, який здійснював його розгляд до заміни, не відповідає вимогам процесуального законодавства. (Ухвала ВССУ від 27 жовтня 2015 року, справа № 5-1377км15).

<...>

6. Згідно з ч. 1 ст. 405 КПК апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК.

Відповідно до змісту ч. 5 ст. 405 КПК перед виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення щодо законності та обґрунтованості вироку суду першої інстанції обвинуваченому, який брав участь в апеляційному розгляді, надається останнє слово.

Останнє слово обвинуваченого є його правом на захист, яке дає йому можливість звернутися останній раз до суду з тим чи іншим проханням, висловити свою думку щодо пред'явленого обвинувачення, досліджених під час судового розгляду доказів тощо. Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом, зупиняти чи переривати його. Від останнього слова обвинувачений може відмовитися, позбавити ж цього права його не можна.

Ненадання останнього слова обвинуваченому судом апеляційної інстанції є порушенням його права на захист та підставою для скасування судового рішення. (Ухвала ВССУ від 20 серпня 2015 року, справа № 5-1815км15).

<...>

7. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 78 КПК особа не має право брати участь у кримінальному провадженні як захисник, якщо вона у цьому провадженні надає правову допомогу обвинуваченому, інтереси якого суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги.

У випадку, коли у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та судового розгляду для надання правової допомоги всім підозрюваним (обвинуваченим) було залучено одного захисника, а під час судового розгляду обвинувачені дають різні за змістом показання про

фактичні обставини інкримінованих їм кримінальних правопорушень та участі кожного з них у їх вчиненні, має місце конфлікт інтересів обвинувачених. Участь захисника, який продовжує брати участь у кримінальному провадженні, одночасно здійснюючи захист усіх обвинувачених всупереч вимогам п. 1 ч. 2 ст. 78 КПК та з огляду на наявність суперечностей інтересів обвинувачених та розбіжності їх позицій, свідчить про порушення права на захист обвинувачених. (Ухвала ВССУ від 11 червня 2015 року, справа № 5-1472км15).

<...>

МОДУЛЬ 4. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ЦІЛІ, СТРУКТУРА МОДУЛЯ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

ЦІЛІ:

- ознайомити слухачів з проблемними питаннями призначення покарання неповнолітнім обвинуваченим;
- ознайомитися з особливостями покладення обов'язків на неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- засвоїти на практиці особливості укладення угоди про примирення за участю неповнолітніх.

СТРУКТУРА МОДУЛЯ

№ П/П	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1.	Міні-лекція з використанням презентації.	20 хв.
2.	Виконання практичного завдання в групах.	15 хв.
3.	Доповіді груп. Обговорення.	20 хв.
4.	Підведення підсумків виконання практичного завдання.	10 хв.

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

Тренер звертається до слухачів:

«За загальним правилом, встановленим ст. 50 КК, покарання має на меті:

- кару за вчинений злочин;
- виправлення засуджених;
- запобігання вчиненню нових злочинів засудженими;
- запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

При цьому покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність».

📣 Тренер демонструє слайд 26:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 26

ЗАГАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОБРАННЯ ПОКАРАННЯ

- Головною метою покарання є реабілітація (виправлення) неповнолітнього як реалізація принципу найкращих інтересів дитини.
- Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК).

📣 Тренер коментує слайд 26:

«Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Міжнародні стандарти. Відповідно до п. 10 Зауважень загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини *«Права дітей у системі юстиції щодо дітей»* у всіх рішеннях, які ухвалюються у контексті здійснення юстиції щодо дітей, головним міркуванням має бути якнайкраще забезпечення інтересів дитини. Якнайкраще забезпечення інтересів дитини означає, наприклад, що традиційні цілі кримінального правосуддя, такі як покарання, повинні поступатися місцем реабілітаційним та відновним цілям правосуддя у справах дітей-правопорушників.

Згідно з п. 23.2. Рекомендацій CM/Rec (2008) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам *«Про Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи»*, перевагу слід надавати таким санкціям та заходам, які можуть мати виховний вплив, а також сприяти відшкодуванню збитків, завданих правопорушенням, яке вчинила неповнолітня особа.

Рекомендації. Мета покарання за злочин, вчинений неповнолітнім, має істотні відмінності від наведеного вище загального правила, встановленого українським законодавством. У цьому випадку головною метою покарання є реабілітація (виправлення) неповнолітнього як реалізація принципу найкращих інтересів дитини.

Відповідно до ст. 103 КК при призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65–67 КК, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього».

 Тренер демонструє слайд 27:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 27

ОСНОВНІ ПОКАРАННЯ

- Штраф;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- арешт;
- позбавлення волі на певний строк.

ДОДАТКОВІ ПОКАРАННЯ

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

 Тренер коментує слайд 27:

«Щодо осіб, які були неповнолітніми у момент вчинення злочину, може бути застосовано лише такі п'ять різновидів основних покарань:

- *штраф;*
- *громадські роботи;*
- *виправні роботи;*
- *арешт;*
- *позбавлення волі на певний строк.*

Довічне позбавлення волі, обмеження волі, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців застосовуються лише до повнолітніх осіб.

У випадку, якщо санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані, суд, за наявності для того підстав, повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності, або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання (абз. 7 п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 року №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»).

Тренер демонструє слайд 28:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 28

ШТРАФ

- Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення.
- Розмір штрафу не може перевищувати 500 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК).
- Якщо неповнолітній засуджений за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернено стягнення, до нього може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт.

Тренер коментує слайд 28:

«Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення.

КК не обмежує джерела, з яких неповнолітній одержав кошти або майно у власність. Хоча КК прямо не вказує на вимогу про те, що вартості майна, належного неповнолітньому, або ж його самостійного доходу має вистачати для сплати штрафу, відповідно до п. 12 постанови Пленуму ВСУ № 5 суди повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітнього достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирок відповідні мотиви прийнятого рішення.

При цьому КК обмежує розмір штрафу, який може бути накладено на неповнолітнього. Такий розмір відповідно до ч. 2 ст. 99 КК не може перевищувати 500 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Визначаючи розмір штрафу, який підлягає сплаті, суд на виконання ст. 99 КК зобов'язаний врахувати тяжкість вчиненого злочину та майновий стан неповнолітнього.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року (ч. 4 ст. 53 КК).

Для належної індивідуалізації покарання, визначаючи майновий стан неповнолітнього в розумінні ст. 99 КК, варто не обмежуватися встановленням переліку майна, яке перебуває у власності неповнолітнього, але й з'ясувати розміри та джерела покриття його власних регулярних витрат.

Відповідно до ч. 3 ст. 99 КК до неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернено стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт.»

📣 Тренер демонструє слайд 29:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 29

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ

- Неповнолітній добровільно погодився на виконання громадських робіт перед винесенням відповідного вироку (див. ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).
- Громадські роботи не виконуватимуться на користь приватних осіб або ж компаній (див ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29).
- Громадські роботи можуть бути застосовані лише щодо неповнолітніх, яким виповнилося 16 років.
- Тривалість громадських робіт не може бути меншою 30 та перевищувати 120 годин.

📣 Тренер коментує слайд 29:

«Національне законодавство. Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від основної роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Зазвичай такі роботи полягають у прибиранні та догляді за територією або ж догляді і підтримці роботи об'єктів комунальної власності чи інженерних мереж.

Громадські роботи можуть бути застосовані лише щодо неповнолітніх, яким виповнилося 16 років.

Строк покарання у виді громадських робіт обчислюється в годинах, протягом яких засуджений працюватиме за визначеним місцем роботи. Тривалість громадських робіт не може бути меншою 30 та перевищувати 120 годин. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 38 Кримінально-виконавчого кодексу України громадські роботи виконуються не більш як чотири години на день, а неповнолітніми – дві години на день, але не менше двадцяти п'яти годин на місяць.

Разом із тим є випадки неналежного виконання суддями наведених вимог ст. 100 КК, які полягають у неврахуванні встановлених цією статтею вікових обмежень щодо призначення аналізованого виду покарання. Порушуючи вимоги ч. 1 ст. 100 КК, Миргородський міськрайонний суд Полтавської області засудив М.К., 1998 року народження, за ч. 1 ст. 185 КК до 80 годин громадських робіт, не врахувавши, що М.К. на момент вчинення злочину виповнилось лише 15 років.

Ухилення від відбування громадських робіт особою, засудженою до цього покарання, вважається злочином, відповідальність за який встановлено ч. 2 ст. 389 КК. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 40 Кримінально-виконавчого кодексу України ухиленням від відбування покарання у виді громадських робіт є:

- систематичне невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження;
- неявка невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.

Враховуючи наведене вище положення, застосування покарання у виді громадських робіт автоматично містить у собі елемент випробування, адже вчинення адміністративного правопорушення або ж порушення трудової дисципліни протягом строку виконання громадських робіт за певних умов може потягнути за собою кримінальну відповідальність.

Міжнародні стандарти. Відповідно до ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється «а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями ст. 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення».

Згідно зі ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29 «в розумінні цієї Конвенції термін примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг». Проте термін «примусова чи обов'язкова праця» в розумінні цієї Конвенції не включає в себе «с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, при умові, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств».

Рекомендації. Застосування громадських робіт можливе лише за виконання двох таких умов, встановлених чинними міжнародними договорами:

- 1) неповнолітній добровільно погодився на виконання громадських робіт перед винесенням відповідного вироку (див. ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод);
- 2) громадські роботи не виконуватимуться на користь приватних осіб або ж компаній (див. ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29).»

📣 Тренер демонструє слайд 30:

СЛАЙД 30

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ВИПРАВНІ РОБОТИ

- Виправні роботи можуть бути застосовані лише до тих неповнолітніх, які перебувають у трудових відносинах (уклали трудову угоду), при цьому вік неповнолітнього не може бути меншим 16 років.
- Суд повинен вказати строк виконання виправних робіт (у днях, місяцях або роках) та розмір відрахувань (у відсотках) від заробітку неповнолітнього. При цьому розмір таких відрахувань не може бути меншим 5% та перевищувати 10% заробітку неповнолітнього. Строк виконання виправних робіт встановлюється судом у межах від 2 місяців до одного року.
- Покарання у виді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого.

📣 Тренер коментує слайд 30:

«Національне законодавство. Незважаючи на назву, за своєю суттю виправні роботи є ближчими до штрафу, ніж до громадських робіт, та фактично не передбачають прямого «виправного» елемента.

Виправні роботи можуть бути застосовані лише до тих неповнолітніх, які перебувають у трудових відносинах (уклали трудову угоду), при цьому вік неповнолітнього не може бути меншим 16 років.

Покарання у виді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого.

У результаті застосування цього покарання певна частина заробітку неповнолітнього утримується та перераховується до бюджету. Застосовуючи цей різновид покарання, суд повинен вказати строк виконання виправних робіт (у днях, місяцях або роках) та розмір відрахувань (у відсотках) від заробітку неповнолітнього. При цьому розмір таких відрахувань не може бути меншим 5% та перевищувати 10% заробітку неповнолітнього. Строк виконання виправних робіт встановлюється судом у межах від двох місяців до одного року.

Рекомендації. Призначаючи покарання у вигляді виправних робіт, суд слід роз'яснити неповнолітньому, у чому воно полягає та якими є основні обов'язки неповнолітнього. Зокрема, неповнолітньому варто повідомити, що протягом строку відбування покарання засудженим забороняється звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу уповноваженого органу з питань пробації (ст. 42 Кримінально-виконавчого кодексу України). Крім того, засуджений зобов'язаний: додержуватися встановлених порядку та умов відбування покарання; сумлінно ставитися до праці; працевлаштуватися, або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися за постановкою на облік до органів служби зайнятості для реєстрації як безробітного (якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю) та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання; періодично з'являтися на реєстрацію до уповноваженого органу з питань пробації (ст. 41 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Також суду рекомендується роз'яснити неповнолітньому, що ухилення від відбування виправних робіт особою, засудженою до цього покарання, вважається злочином, відповідальність за який встановлена ч. 2 ст. 389 КК. При цьому відповідно до ч. 6 ст. 46 Кримінально-виконавчого кодексу України ухиленням засудженого від відбування покарання у виді виправних робіт є:

- систематичне невиконання встановлених обов'язків;
- порушення порядку та умов відбування покарання;
- вчинення проступку, за який його було притягнуто до адміністративної відповідальності;
- допущення більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння.»

Тренер демонструє слайд 31:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 31

АРЕШТ

- Арешт полягає у триманні неповнолітнього в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах строком від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.
- Застосовується лише до особи, якій на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років.
- За винятком строків, режим арешту істотно не відрізняється від санкції у вигляді позбавлення волі.

Тренер коментує слайд 31:

«Національне законодавство. Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

За винятком строків, режим арешту істотно не відрізняється від санкції у вигляді позбавлення волі. Відповідно до ч. 2 ст. 51 Кримінально-виконавчого кодексу на засуджених до арешту поширюються права, обов'язки, заборони і обмеження, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Міжнародні стандарти. Відповідно до п. 13.1 Пекінських правил, утримання під вартою до суду застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу.

Згідно зі ст. 37(b) Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці забезпечують, щоб жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«За результатами узагальнення судової практики з'ясовано, що суди припускалися помилку, призначаючи неповнолітньому покарання у виді арешту. Так, ухвалою колегії суддів Апеляційного суду Закарпатської області змінено вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області щодо неповнолітнього Н.О., який визнаний винним у скоєнні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 125, ч. 2 ст. 263 КК, та засуджений за ч. 2 ст. 125 КК до двох місяців арешту; за ч. 2 ст. 263 КК до одного року позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК призначено остаточне покарання Н.О. у виді одного року позбавлення волі. Відповідно до ст. 105 КК неповнолітнього Н.О. звільнено від покарання з переданням його під нагляд матері на один рік. Апеляційним судом Закарпатської області ухвалено вважати Н.О. засудженим за ч. 2 ст. 125 КК до покарання у виді 15 днів арешту. У решті вирок місцевого суду залишено без змін.

Таким чином, незважаючи на те, що у наведеному прикладі більш суворе покарання поглинуло більш м'яке, судом не були дотримані норми матеріального права щодо призначення покарання у виді арешту. Проте перевищення меж покарання допускаються також і судами апеляційної інстанції. Наприклад, Апеляційний суд Миколаївської області скасував вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва і ухвалив свій вирок, яким неповнолітню П. засудив за ч. 1 ст. 185 КК до покарання у виді арешту на строк три місяці. Зазначений вирок змінено ухвалою колегії суддів ВССУ, оскільки апеляційний суд допустив неправильне застосування кримінального закону, тому що максимальний строк покарання такого виду для неповнолітніх не може бути більшим 45 діб. З аналогічних підстав колегія суддів ВССУ змінила ухвалу Апеляційного суду Полтавської області щодо неповнолітнього Д.»

📣 Тренер демонструє слайд 32:

СЛАЙД 32

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

- Не може бути призначено неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.
- Може бути призначено на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років, при цьому застосуванню підлягають такі обмеження, встановлені ч. 3 ст. 102 КК:
 - за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості строк позбавлення волі не може бути більшим одного року шести місяців;
 - за злочин середньої тяжкості – не більше чотирьох років;
 - за тяжкий злочин – не більше семи років;
 - за особливо тяжкий злочин – не більше десяти років;
 - за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – до п'ятнадцяти років.

📣 Тренер коментує слайд 32:

«Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим різновидом покарання, яке може бути застосовано до неповнолітнього відповідно до КК. Відповідно до п. 16 постанови Пленуму ВСУ № 5 це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі.»

Відповідно до ч. 2 ст. 102 КК позбавлення волі не може бути призначено неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначено на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років, при цьому застосуванню підлягають такі обмеження, встановлені ч. 3 ст. 102 КК:

- 1) *за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості строк позбавлення волі не може бути більшим одного року шести місяців;*
- 2) *за злочин середньої тяжкості – не більше чотирьох років;*
- 3) *за тяжкий злочин – не більше семи років;*

- 4) за особливо тяжкий злочин – не більше десяти років;
- 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – до п'ятнадцяти років.

Відповідно до ч. 2 ст. 103 КК при призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.»

 Тренер демонструє слайд 33:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 33

ДОДАТКОВІ ПОКАРАННЯ

ШТРАФ ЯК ДОДАТКОВЕ ПОКАРАННЯ

- може застосовуватися лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК;
- застосування штрафу здійснюється на тих самих умовах і в тому самому порядку, що й штрафу у якості основного покарання.

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

- застосовується на період від одного до трьох років;
- може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК.

 Тренер коментує слайд 33:

«Окрім основних покарань, до неповнолітніх можуть бути застосовані також додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 98 КК).

Суд вправі призначити як одне з вказаних додаткових покарань, так і два одночасно (ч. 4 ст. 52 КК). Розглядаючи можливість застосування додаткових покарань, суду варто звернути увагу на той факт, що відповідно до ч. 3 ст. 53 КК штраф як додаткове покарання може застосовуватися лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. Застосування штрафу здійснюється на тих самих умовах і в тому самому порядку, що й штрафу у якості основного покарання.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується на період від одного до трьох років (ч. 1 ст. 55 КК). На відміну від штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає неможливим збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 55 КК).

Слід також звернути увагу на набрання чинності 27 серпня 2015 року Законом України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 року. Відповідно до його положень, беручи до уваги види пробації, передбачені у ст. 8 цього Закону, а також враховуючи імперативні вимоги законодавця щодо особливостей кримінального провадження стосовно неповнолітніх (КПК) та особливостей пробації щодо цієї категорії осіб, згідно з цим Законом пробація здійснюється за рішенням суду у всіх без виключень випадках, якщо неповнолітню особу засуджено до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

У зв'язку з цим суд, призначаючи неповнолітньому покарання, не пов'язане з позбавленням волі, має в судовому рішенні окремим пунктом зазначити таке: «Застосувати до обвинуваченого К. наглядову пробацію у вигляді проведення соціально-виховних заходів органом пробації».

Важливим аспектом у контексті призначення покарання неповнолітнім є необхідність виконання вимог норм матеріального права, а саме врахування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Неповнолітній вік особи, яка вчинила злочин, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання незалежно від того, чи досяг підсудний на час розгляду справи повноліття.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Ухвалою колегії суддів Апеляційного суду Полтавської області змінено вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області щодо О.Я., 1996 року народження, засудженого за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 315 КК, до покарання у виді шести років позбавлення волі. Застосовуючи щодо О.Я. статті 69, 75 та 104 КК, апеляційний суд зазначив, що при постановленні вироку місцевим судом не було враховано сукупність обставин, що пом'якшують покарання, в тому числі те, що О.Я. скоїв злочин, будучи неповнолітнім, визнання ним вини, щире каяття, а також відомості про особу обвинуваченого: умови виховання в неповній сім'ї, позитивні характеристики.

Стаття 98 КК визначає вичерпний перелік видів покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх. Як основні покарання можуть бути застосовані лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові — штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Застосування до осіб, які на час постановлення вироку не досягли шістнадцятирічного віку, таких покарань, як громадські та виправні роботи, а також арешт законом не передбачено.

Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття. Визначаючи розмір покарання таким особам, суд має керуватися відповідними положеннями статей 99 – 102 КК.

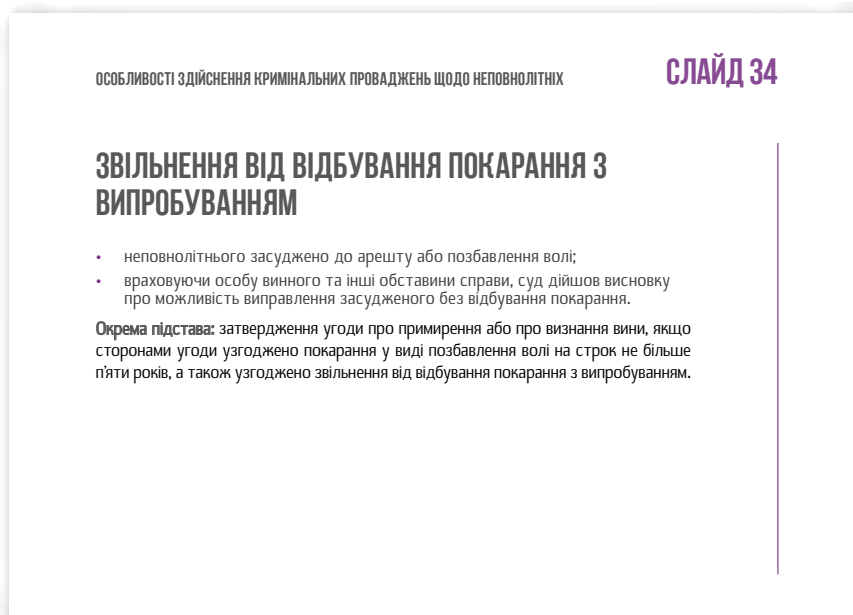
У значній кількості статей Особливої частини КК міститься лише два альтернативні види покарання: обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. Враховуючи положення ч. 3 ст. 61 КК про те, що такий вид покарання, як обмеження волі, не застосовується до неповнолітніх осіб, можна дійти висновку, що за вчинення злочинів, передбачених диспозиціями цих статей КК, неповнолітньому може бути призначено покарання лише у виді позбавлення волі. Тому при розгляді кримінальних проваджень судді доцільно з'ясовувати наявність підстав для застосування до неповнолітнього положень ст. 69 КК та призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Разом із тим у судовій практиці мали місце випадки призначення неповнолітньому такого виду покарання, застосування якого до неповнолітніх не передбачено ст. 98 КК. Зокрема, ухвалою колегії суддів ВССУ змінено вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 18 червня 2012 року та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 18 березня 2013 року, оскільки вироком суду першої інстанції обвинуваченого М.К., 03 березня 1994 року народження, було засуджено до покарання у виді обмеження волі, яке згідно із приписами ст. 98 КК не могло бути призначено неповнолітньому.

Якщо санкцією статті передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися, то у таких випадках судам доцільно дотримуватись п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», відповідно до якого суд звільняє неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного

характеру, або закриває справу і звільняє його від кримінальної відповідальності, або постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання.

Відповідно до п. 16 зазначеної вище постанови Пленуму ВСУ позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли суд переконаний, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі.»

Тренер демонструє слайд 34:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 34

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

- неповнолітнього засуджено до арешту або позбавлення волі;
- враховуючи особу винного та інші обставини справи, суд дійшов висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

Окрема підстава: затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Тренер коментує слайд 34:

«Звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням врегульовано статтями 75–78, 104 КК. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише за таких умов:

- *неповнолітнього засуджено до арешту або позбавлення волі;*
- *враховуючи особу винного та інші обставини справи, суд дійшов висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.*

Ще однією підставою (відповідно до ч. 2 ст. 75 КК) для застосування цього різновиду звільнення від відбування покарання з випробуванням є затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

При застосуванні цього інституту суди обґрунтовано визнають такими, що пом'якшують покарання, щире каяття, відшкодування збитків, вчинення злочину неповнолітнім, позитивні характеристики. За наявності пом'якшуючих обставин, з урахуванням ступеня тяжкості злочину, відсутності обтяжуючих обставин, суди обґрунтовано застосовують статті 75, 76, 104 КК, звільняючи неповнолітніх від відбування покарання, встановлюючи передбачені законом обов'язки. Проте доволі часто суди не дотримувались зазначених умов і при звільненні від відбування покарання застосовували або ст. 75 КК, або ст. 104 КК, натомість правильним є застосування статей 75, 76, 104 КК.

У зазначених вище випадках суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом.

Іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років. У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи. Вивчення матеріалів судової практики свідчить, що деякі суди допускають помилки при визначенні тривалості іспитового строку стосовно неповнолітніх засуджених, які звільняються від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, вироком Шевченківського районного суду м. Запоріжжя стосовно неповнолітнього П.Д. у порушення ст. 104 КК іспитовий строк призначено тривалістю три роки. Ухвалою Апеляційного суду Запорізької області вирок змінено, іспитовий строк зменшено до двох років.

Аналогічний приклад перевищення іспитового строку має місце у практиці Рівненського районного суду Рівненської області. Так, вироком Рівненського районного суду неповнолітнього Б.А. визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК, та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на три роки. Відповідно до ст. 70 КК остаточне покарання за сукупністю злочинів із врахуванням вироку від 01 листопада 2013 року шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим визначено п'ять років позбавлення волі. На підставі ст. 104 КК неповнолітнього звільнено від відбування покарання з випробуванням та встановлено іспитовий строк тривалістю три роки.»

📣 Тренер демонструє слайд 35:

СЛАЙД 35

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СУД ПОКЛАДАЄ НА ЗАСУДЖЕНОГО ТАКІ ОБОВ'ЯЗКИ:

В БУДЬ-ЯКОМУ ВИПАДКУ (ОБОВ'ЯЗКОВІ ОБОВ'ЯЗКИ):

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

МОЖЕ, ТОБТО ВПРАВИ ДОДАТКОВО ПОКЛАСТИ:

- попросити публічно або в іншій формі вибачення у потерпілого;
- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;
- працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);
- виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою*;
- пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

* обов'язок «виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою» може бути покладений судом після набрання чинності законом в цій частині (згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 1492-VIII від 07.09.2016 – положення щодо застосування пробаційних програм набирають чинності з 1 січня 2018 року)

📣 Тренер коментує слайд 35:

«У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд відповідно до оновленої редакції ст. 76 КК покладає на **засудженого такі обов'язки:**

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

Додатково суд вправі покласти на засудженого виконання таких обов'язків (одного або декількох):

- попросити публічно або в іншій формі вибачення у потерпілого;
- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;
- працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);
- виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;
- пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

При цьому варто пам'ятати, що деякі обов'язки осіб, звільнених від відбування покарання, уже встановлені імперативною нормою законодавства. Так, відповідно до ч. 3 ст. 164 Кримінально-виконавчого кодексу України звільнені від відбування покарання з випробуванням зобов'язані виконувати обов'язки, покладені на них судом, повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання; з'являтися за викликом до зазначеного органу.

Також слід враховувати, що згідно зі ст. 77 КК у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Вказані додаткові покарання підлягають реальному виконанню, про що суд зазначає в резолютивній частині вироку (абз. 5 п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»).

Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання. Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання. Варто зважати, що у разі якщо засуджений із незалежних від нього обставин не може виконати обов'язок (обов'язки), покладені на нього судом, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду обгрунтоване подання про зміну таких обов'язків (ч. 4 ст. 164 КВК).

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в статтях 71, 72 КК.

Разом із тим у судовій практиці мали місце випадки неврахування судами першої інстанції п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», згідно з яким у разі вчинення особою під час іспитового строку нового злочину суди мають розцінювати це як порушення умов застосування ст. 75 КК про звільнення від відбування покарання з випробуванням і призначати покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК. У таких випадках повторне звільнення від відбування покарання з випробуванням є неприпустимим.»

Тренер демонструє слайд 36:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 36

НАГЛЯДОВА ПРОБАЦІЯ ЩОДО ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

- Орган пробації під час наглядової пробації, крім іншого, реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.
- До реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності.
- Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

Тренер коментує слайд 36:

«Відповідно до положень Закону України «Про пробацію», беручи до уваги види пробації, передбачені у ст. 8 цього Закону, а також враховуючи імперативні вимоги законодавця щодо особливостей кримінального провадження стосовно неповнолітніх (КПК) та особливостей пробації щодо цієї категорії осіб згідно з цим Законом, наглядова пробація здійснюється за рішенням суду у всіх без винятків випадках, якщо особа є неповнолітньою, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням.

У зв'язку з цим суд, звільняючи неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, має в судовому рішенні окремим пунктом зазначити таке: «Застосувати до обвинуваченого К. наглядову пробацію, призначивши пробаційну програму».

Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначається Кабінетом Міністрів України.»

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Тренер ділить аудиторію на чотири групи та пояснює суть практичного завдання:

«Вам буде запропоновано ознайомитися з фавбулою, яка містить угоду про примирення. Кожна група повинна вирішити, яке рішення за вказаною угодою слід прийняти (ухвалу про відмову у затвердженні угоди чи вирок, яким затвердити угоду) та написати текст відповідного рішення. Додати необхідну інформацію можна на власний розсуд. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна група бере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Ви розглядаєте кримінальне провадження щодо 14-річного М., який обвинувачується у вчиненні злочину, відповідальність за який встановлена ч. 1 ст. 185 КК. М. викрав 2000 грн із сумочки 15-річної С. До цього випадку М. не вчиняв жодних злочинів.

Під час судового розгляду кримінального провадження потерпілий, обвинувачений та його захисник повідомили, що сторони уклали угоду про примирення такого змісту:

УГОДА

про примирення

М., який є обвинуваченим у кримінальному провадженні, яке розглядається ХХХХ районним судом ХХХХ області (далі за текстом обвинувачений),

та

С., яка є потерпілою у зазначеному вище кримінальному провадженні (далі за текстом потерпіла),

уклали цю угоду про примирення (далі за текстом Угода) такого змісту:

Формулювання обвинувачення: 07 червня 2015 року близько 15 год. 00 хв. у приміщенні школи М. таємно викрав грошові кошти у сумі 2 000 грн із сумки С.

Правова кваліфікація обвинувачення: Дії М. кваліфіковані як вчинення крадіжки, тобто злочину, відповідальність за який встановлена ч. 1 ст. 185 КК.

Істотні обставини провадження: 07 червня 2015 року близько 15 год. 00 хв. у приміщенні школи № __, що знаходиться за адресою: м. Одеса, вул. ХХХ, М., знаючи, що в сумці С. є певна сума коштів, скориставшись її неухважністю, викрав грошові кошти у сумі 2 000 грн із кишені сумки С. Остання через деякий час виявила їх відсутність.

Обвинувачений визнає свою винуватість у вчиненні означеного злочину та погоджується з правильністю кваліфікації та обвинувачення.

Розмір шкоди, завданий злочинцем: 2 000 (дві тисячі) гривень. За цією Угодою компенсація вказаної шкоди не підлягає відшкодуванню потерпілій.

Перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення:

Обвинувачений зобов'язується:

протягом 7 (семи) календарних днів із моменту набрання законної сили вироком суду, постановленим на підставі цієї Угоди, направити потерпілій письмове вибачення за вчинений злочин;

протягом 3 (трьох) місяців з моменту набрання законної сили вироком суду, постановленим на підставі цієї Угоди, пофарбувати у білий колір паркан навколо будинку, де проживає потерпіла, розташованого за адресою: ХХХХ;

протягом 1 (одного) року з моменту набрання законної сили вироком суду, постановленим на підставі цієї Угоди, утримуватись від будь-яких образливих висловлювань щодо потерпілої.

Узгоджене покарання та згода сторін на його призначення: сторони узгодили обвинуваченому покарання у вигляді штрафу у розмірі 30 500 (тридцять тисяч п'ятсот) гривень та надають згоду на його призначення.

Вказане покарання обрано з огляду на наявність пом'якшуючих обставин: вчинення злочину неповнолітнім, щире каяття останнього.

Наслідки укладення та затвердження Угоди, передбачені ст. 473 КПК:

Наслідком укладення та затвердження Угоди про примирення є:

- 1) для обвинуваченого – обмеження права на оскарження вироку згідно із положеннями статей 394 і 424 КПК та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК;
- 2) для потерпілого – обмеження права на оскарження вироку згідно із положеннями статей 394 і 424 КПК та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодуванні шкоди.

Наслідки невиконання Угоди:

- 1) у разі невиконання Угоди про примирення потерпілий має право звернутись до суду, який затвердив таку Угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена Угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення;
- 2) клопотання про скасування вироку, яким затверджена Угода, розглядається в судовому засіданні за участю сторін Угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду;
- 3) суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена Угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови Угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку;
- 4) умисне невиконання Угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

17 вересня 2015 р.

Підписи:

Потерпілий С. _____ (підпис)

Обвинувачений М. _____ (підпис)

Захисник обвинуваченого М. _____ (підпис)

ФАБУЛА

Відповідно до абз. 3 п. 3 постанови Пленуму ВССУ № 13 «*угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом*». Натомість зі змісту Угоди видно, що законні представники взагалі відсутні при її укладенні.

Санкція ч. 1 ст. 185 КК передбачає як один із альтернативних видів покарань штраф у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а це в грошовому еквіваленті, згідно з п. 5 розділу XX «*Перехідні положення*» Податкового кодексу України, становить від 850 до 1700 грн. Іншими словами, умови угоди в цій частині не відповідають нормам кримінального закону. Крім того, розмір штрафу, про який домовились сторони Угоди, перевищує навіть максимальні межі, встановлені в ч. 2 ст. 99 КК для цього виду покарань неповнолітнім.

Така угода не може бути затвердженою, а отже, має бути постановлена ухвала про відмову у затвердженні угоди про примирення.

Разом із тим згідно з абз. 6 п. 12 постанови Пленуму ВССУ № 13 «*якщо в угоді наявні недоліки, які за своїм змістом не є суттєвими, зокрема угода вміщує суперечності, неточності, що обумовлено переважно правовою необізнаністю сторін, з огляду на заборону, передбачену ч. 8 ст. 474 КПК, щодо повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні, правильним видається надання судом можливості сторонам уточнення укладеної угоди, внесення відповідних змін до її змісту. При цьому такі зміни мають бути погоджені сторонами, відображені в журналі судового засідання, технічному записі та судовому рішенні*». Іншими словами, якщо сторони під час розгляду даної угоди забажають внести зміни до цієї угоди та усунути наявні означені недоліки, суд має надати їм таку можливість.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання слід звернути увагу групи на:

- вік обвинуваченого та потерпілої;
- зміст дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які обвинувачений зобов'язаний вчинити;
- відсутність вимоги щодо відшкодування;
- узгоджене сторонами покарання (перевірити на відповідність кримінальному закону).

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРОБАЦІЮ»

від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII
(витяг)

<...>

Стаття 2. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

2) досудова доповідь - письмова інформація для суду, що характеризує обвинуваченого;

3) нагляд - заходи, що здійснюються органом пробації за місцем проживання, роботи та навчання засуджених з метою дотримання обов'язків, визначених законом та покладених на них судом;

4) орган пробації - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації;

5) персонал органу пробації - працівники, які відповідно до повноважень, визначених цим Законом та іншими законами України, виконують завдання пробації;

6) пробація - система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого;

7) пробаційна програма - програма, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити;

8) суб'єкти пробації - засуджені, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, та обвинувачені, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь.

<...>

Стаття 7. Підстави для застосування пробації

1. Під час вирішення питання про застосування до особи пробації суд бере до уваги характер вчиненого кримінального правопорушення та соціально-психологічну характеристику особи обвинуваченого або засудженого, яку готує персонал органу пробації або адміністрація установи виконання покарань.

2. Підставою для застосування пробації є:

письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо обвинуваченого;

обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт;

обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до позбавлення волі на певний строк;

обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до обмеження волі;

обвинувальний вирок суду, яким особу звільнено від відбування покарання з випробуванням;

ухвала суду про заміну покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт;

ухвала суду про звільнення від відбування покарання вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до трьох років;

акт про помилування, яким засудженому замінено покарання або невідбуту частину покарання покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт.

<...>

Стаття 9. Досудова пробація

1. Досудова пробація - це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності.

2. Для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян.

3. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити:

соціально-психологічну характеристику;

оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення;

висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

4. Обвинуваченому надається можливість брати участь у підготовці досудової доповіді. Участь особи у підготовці досудової доповіді полягає у наданні персоналу органу пробації інформації, необхідної для підготовки такої доповіді.

5. Порядок складення досудової доповіді затверджується центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері пробації.

Стаття 10. Наглядова пробація

1. Наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.
2. Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими затверджується центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері пробації.
3. Орган пробації під час наглядової пробації реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.
4. До реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності.
5. Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

<...>

Стаття 12. Особливості пробації щодо неповнолітніх

1. Пробація щодо неповнолітніх - це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх.
2. Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.
3. Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити:
інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи;
рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.
4. Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень.
5. Орган пробації сприяє залученню засуджених неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти.
6. Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми може проводитися із залученням батьків або їхніх законних представників.
7. Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

8. Пробація застосовується до неповнолітніх згідно з цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

Стаття 13. Соціально-виховна робота

1. Соціально-виховна робота - це цілеспрямована діяльність персоналу органу пробації для досягнення мети виправлення засуджених.
2. Соціально-виховна робота проводиться за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи.
3. Заходи соціально-виховної роботи разом із заходами нагляду включаються до індивідуального плану роботи із засудженим.
4. Соціально-виховну роботу проводить персонал органу пробації з усіма категоріями суб'єктів пробації, крім осіб, стосовно яких готується досудова доповідь, та засуджених до обмеження волі, які направляються для відбування покарання до виправних центрів.

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВСУ

від 16 квітня 2004 року № 5
(витяг)

«Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»

<...>

10. Звернути увагу судів на те, що вони при призначенні покарання неповнолітнім повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація.

Неповнолітній вік особи, яка вчинила злочин, згідно з п.3 ч.1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання. Вона обов'язково має враховуватись при призначенні покарання - незалежно від того, чи досяг підсудний на час розгляду справи повноліття. Залежно від конкретних обставин справи суди повинні враховувати як такі, що пом'якшують покарання, й інші обставини, перелічені в ч.1 вказаної статті, а також обставини, хоча й не зазначені у законі, але які знижують ступінь суспільної небезпечності злочину чи особи (наприклад, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність іншою особою, примирення з потерпілим тощо).

При призначенні неповнолітньому покарання крім передбачених у статтях 65-67 КК обставин суди відповідно до ч.1 ст. 103 КК мають враховувати також умови його життя та виховання, вплив на нього дорослих, рівень розвитку й інші особливості його особи.

Висновки суду про наявність чи відсутність обставин, які пом'якшують покарання неповнолітнього, мають бути вмотивовані у вирокі.

11. Згідно зі ст. 98 КК до неповнолітніх як основні покарання можуть бути застосовані лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові – штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Застосування до осіб, які на час постановлення вироку не досягли шістнадцятирічного віку, таких покарань, як громадські та виправні роботи, а також арешту законом не передбачено.

Перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК, є вичерпним. Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття. Визначаючи розмір покарання таким особам, суд має виходити з відповідних положень статей 99–102 КК.

12. Судам слід мати на увазі, що згідно зі ст. 99 КК штраф застосовується лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. З урахуванням цього суди повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітнього достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вироку відповідні мотиви прийнятого рішення.

Суд визначає розмір штрафу неповнолітньому в межах від 30 (ч.2 ст. 53 КК до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.2 ст. 99 КК).

13. Громадські роботи згідно з ч.1 ст. 100 КК призначаються неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин (не більше ніж дві години на день) і полягають у виконанні ним у вільний від навчання чи основної роботи час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

14. Виправні роботи відповідно до ч.2 ст. 100 КК призначаються неповнолітнім у віці від 16 до 18 років, які мають постійну чи тимчасову роботу, на строк від двох місяців до одного року за місцем роботи. Суд у вироку визначає розмір відрахувань у дохід держави із заробітку неповнолітнього засудженого в межах 5–10%.

15. Арешт застосовується до неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, на строк від 15 до 45 діб (ст. 101 КК).

16. Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вироку.

Судам треба мати на увазі, що ст. 102 КК встановлено ряд особливостей призначення неповнолітнім покарання у виді позбавлення волі. За вчинення вперше злочину невеликої тяжкості позбавлення волі до неповнолітнього не застосовується; за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості таке покарання не може перевищувати двох років; за злочин середньої тяжкості – чотирьох років; за тяжкий злочин – семи років; за особливо тяжкий – 10 років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням людини життя, – 15 років. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років (ч.2 ст. 103 КК).

Відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі до особи, котра вчинила злочин у віці до 18 років, не застосовується.

17. Звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням застосовується на тих же підставах, що й дорослих (статті 75–78 КК), з урахуванням особливостей, визначених у ст. 104 КК. Таке звільнення допускається лише в разі засудження неповнолітнього до позбавлення волі (ч.2 ст. 104 КК).

Тривалість іспитового строку встановлюється в межах від одного до двох років (ч.3 ст. 104 КК) з урахуванням визначеного судом строку позбавлення волі, а також даних про особу засудженого й інших обставин справи.

Звільняючи неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, суди в кожній справі мають обговорювати питання про покладення на засудженого обов'язків, передбачених ч.1 ст. 76 КК, маючи при цьому на увазі, що їх перелік є вичерпним.

Відповідно до ч.4 ст. 104 КК у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок наглядати за засудженим та провадити з ним виховну роботу. У зв'язку з цим при розгляді справ зазначеної категорії суди мають з'ясовувати, чи є серед осіб, які можуть позитивно впливати на засудженого (батьки, близькі родичі, вчителі, співробітники тощо), такі, що бажають здійснювати нагляд і виховну роботу. За змістом закону названий обов'язок може бути покладено й на декількох осіб.

Засудженим та їхнім законним представникам мають бути роз'яснені правові наслідки застосування положень статей 75, 76, 104 КК, що записується в протоколі судового засідання.

18. Якщо санкцією закону, за яким засуджується неповнолітній, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися, суд звільняє його від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, або відповідно до ст. 7 КПК закриває справу і звільняє його від кримінальної відповідальності, або постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання.

<...>

РЕКОМЕНДАЦІЙНІ РОЗ'ЯСНЕННЯ ВССУ

«Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх»,

прийняті рішенням зборів суддів 23 грудня 2016 року
(витяг)

<...>

14. Суд ухвалює судові рішення щодо неповнолітнього, керуючись принципом найкращих інтересів дитини, встановленим у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до положень глави 29 КПК та розділу XI КК. Судам необхідно зважати, що під час постановлення вироку щодо неповнолітньої особи вони повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості покарання. Суд має максимально індивідуалізувати покарання, призначаючи його конкретній неповнолітній особі за конкретне кримінальне правопорушення. Вважаючи, що з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд відповідно до положень ч. 3 ст. 337 КПК має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, погіршення становища особи за ініціативою суду не допускається.

15. Індивідуалізація покарання є важливою вимогою принципового характеру, що передбачає персоніфікацію кримінальної відповідальності: вона настає лише щодо конкретної особи, яка вчинила злочин (статті 2, 18, 50 КК). Тому призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи неповнолітнього та обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, повинно максимально сприяти досягненню мети покарання, яка полягає у виправленні неповнолітнього засудженого, його вихованні та соціальній реабілітації.

Суд має ретельно і виважено аналізувати відомості, надані представником центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації (служби у справах дітей, уповноваженого підрозділу органів Національної поліції), іншу інформацію про особу неповнолітнього, отриману під час судового розгляду, пам'ятаючи, що неналежне встановлення таких відомостей всупереч вимогам статей 485, 487 КПК перешкоджає виконанню судом передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 65 КК законодавчої вимоги щодо всебічного з'ясування обставин, які характеризують особу винного (суд не повинен обмежуватись обставинами, безпосередньо пов'язаними із вчиненням злочину), та щодо призначення покарання, необхідного і достатнього для виправлення особи і запобігання новим злочинам (ч. 2 ст. 65 КК), а також є істотним порушенням кримінального процесуального закону.

16. Під час призначення неповнолітньому покарання слід враховувати, що вік неповнолітньої особи згідно з п. 3 ч. 1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання незалежно від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду кримінального провадження повноліття. Зважаючи на конкретні обставини справи, суди повинні враховувати як такі, що пом'якшують покарання, й інші обставини, перелічені у ч. 1 згаданої статті, а також обставини, які хоча й не зазначені у законі, але знижують ступінь суспільної небезпечності злочину чи особи, в тому числі примирення з потерпілим, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність іншою особою тощо.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом може бути призначено лише покарання передбачені у ст. 98 КК та виключно у межах розмірів та строків, встановлених статтями 99 – 102 КК. При цьому посилатися в резолютивній частині вироку на ст. 69 КК не потрібно.

У разі засудження неповнолітнього за злочин, за який конфіскація майна є обов'язковим додатковим покаранням, суд його не призначає в силу ст. 98 КК. Таким же чином суд вирішує питання (постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання), якщо санкція статті (частина статті) КК, за якою кваліфіковано діяння неповнолітнього, передбачає лише такі види покарань, які не можуть бути до нього застосовані.

<...>

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВССУ

від 11 грудня 2015 року № 13

«Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» (ВІТЯГ)

<...>

12. Сторони угоди (незалежно від її виду) зобов'язані, крім іншого, узгоджувати міру покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди).

Домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних та спеціальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність. Зокрема, сторони мають узгоджувати покарання, враховуючи:

- положення пунктів 1–2 ч. 1 ст. 65 КК, тобто 1) у межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК, та 2) відповідно до положень Загальної частини КК. Зокрема, у випадку, коли в санкції статті (санкції частини статті), що передбачає відповідальність за вчинений злочин, не встановлено мінімальної межі покарання, сторони мають виходити із положень розділу X Загальної частини КК;
- ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного і обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК). За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного сторони угоди з огляду на положення статей 65, 75 КК мають право, використовуючи положення ст. 69 КК, узгоджувати: а) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або б) інше основне покарання, більш м'який його вид, не зазначений у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин; в) не визначати додаткове покарання, передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 69 КК.

Враховання означених вимог кримінального закону має бути відображено у змісті угоди, а узгоджена міра покарання повинна мати конкретний вираз.

Суд також має враховувати, що чинні КК і КПК регулюють два різновиди звільнення від відбування покарання з випробуванням: 1) загальний – коли вимагається встановлення можливості виправлення засудженого без відбування покарання; 2) спеціальний – у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості, для укладення якої з'ясування питань, визначених у ч. 1 ст. 75 КК, не є обов'язковим. У зв'язку з чим, якщо ж сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного/обвинуваченого від його відбування з випробуванням, відповідно до частин 2, 3 ст. 75 КК суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення у випадку затвердження угоди про примирення або визнання винуватості за наявності сукупності таких умов: 1) сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 3) угода відповідає чинному законодавству та підстави для відмови в її затвердженні визначені КПК (пункти 1–6 ч. 7 ст. 474 КПК) відсутні.

У випадку вчинення особою декількох кримінальних правопорушень сторони угоди попередньо мають узгодити (визначити) міру покарання за кожне вчинене суспільно небезпечне діяння, остаточну

(сукупну) міру покарання і лише після цього звільнення її від відбування покарання з випробуванням. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням згідно з ч. 3 ст. 75 КК визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не враховуються судом, про що зазначається в мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди.

Якщо в угоді наявні недоліки, які за своїм змістом не є суттєвими, зокрема угода вміщує суперечності, неточності, що обумовлено, переважно, правовою необізнаністю сторін, з огляду на заборону, передбачену ч. 8 ст. 474 КПК, щодо повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні правильним видається надання судом можливості сторонам уточнення укладеної угоди, внесення відповідних змін до її змісту. При цьому такі зміни мають бути погоджені між сторонами, відображені в журналі судового засідання, технічному записі та судовому рішенні.

<...>

ПРАВОВІ ВИСНОВКИ

ВСУ у кримінальних справах за 2010 –2016 роки

(застосування закону при призначенні покарання)

1. Якщо диспозицією відповідної частини статті Особливої частини КК повторність не передбачена як кваліфікуюча ознака злочину, то вона (повторність) може враховуватись як обставина, що обтяжує покарання (постанова від 10 жовтня 2011 року, справа № 5-17кц11).

Відповідно до частини четвертої статті 67 КК України, якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

Як видно із постановлених у справі судових рішень, за ознакою повторності кваліфіковані лише дії засудженої, які утворюють склад злочину, передбачений частиною четвертою статті 191 КК України.

У частині другій статті 191, частинах першій та другій статті 366 КК України, за якими також кваліфіковані дії засудженої, повторність як ознака, що впливає на кваліфікацію злочину, не передбачена, а тому вона могла бути врахована як обставина, що обтяжує покарання, яке призначено особі, винній у вчиненні цих злочинів.

2. Згідно з ч. 3 ст. 68 КК України за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу (постанова Верховного Суду України від 12 квітня 2012 р. у справі № 5-7кц12).

За змістом ч. 3 ст. 68 КК за вчинення замаху на злочин суд не може призначити покарання, що перевищує дві третини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

У справі стосовно К. суд касаційної інстанції погодився із рішенням суду першої інстанції в частині застосування кримінального закону при призначенні покарання за злочин, передбачений ч. 2 ст. 15

та ч. 3 ст. 186 КК. За це діяння суд, посилаючись на ч. 3 ст. 68 КК, засудив К. до позбавлення волі на строк п'ять років шість місяців, тоді як мав би визначити строк покарання за його вчинення у розмірі, що не перевищує двох третин максимального строку найбільш суворого виду покарання за інкримінований йому злочин (ч. 3 ст. 186 КК), а саме — п'ять років чотири місяці. Таке рішення суду касаційної інстанції стало наслідком неправильного застосування ч. 3 ст. 68 КК, що потягло ухвалення двох різних за змістом судових рішень. Оскаржене рішення касаційного суду було скасовано із направленням справи на новий касаційний розгляд.

3. Неврахування зменшення обсягу обвинувачення, зміни сукупності злочинів та загальних засад призначення покарання, передбачених статтею 65 КК призвело до неправильного застосування положень статті 70 КК в частині визначення остаточного покарання (**постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 червня 2013 року, справа № 5-25 кс 13**).

У конкретній справі було встановлено, за Г. за скоєння трьох злочинів, передбачених частиною четвертою статті 187, частиною першою статті 263 та 257 КК, за сукупністю злочинів було визначено остаточне покарання — позбавлення волі на строк 13 років з конфіскацією всього майна, що є власністю засудженого. Позбавлення волі на зазначений строк було призначено за злочин, передбачений статтею 257 КК, і як більш суворе покарання поглинуло інші менш суворі, що становили сукупність злочинів (принцип поглинення покарань, передбачений частиною першою статті 70 КК).

За наслідками касаційного перегляду кваліфікація діяння за статтею 257 КК визнана неправильною, Г. у скоєнні цього діяння було визнано невинуватим у зв'язку з відсутністю складу злочину, вирок у цій частині скасовано із закриттям справи за цим обвинуваченням.

Водночас касаційний суд погодився з рештою вироку, зокрема й з рішенням про застосування принципу поглинення покарань. При цьому визнав, що засудженого слід вважати засудженим не до покарання, яке впливає зі зміненої сукупності злочинів (частина четверта статті 187, частина перша статті 263 КК), — позбавлення волі на строк 10 років із конфіскацією всього майна, що є власністю засудженого, а до покарання, яке визначив суд першої інстанції з урахуванням покарання за статтею 257 КК, — позбавлення волі на строк 13 років і додаткове покарання.

Таке правозастосування не відповідає положенням частини першої статті 70 КК, оскільки зменшення обсягу обвинувачення, зміна сукупності злочинів і відсутність обґрунтування щодо обрання іншого принципу визначення остаточного покарання за зміненою сукупністю злочинів зобов'язувало касаційний суд застосувати принцип призначення покарання, який обрав суд першої інстанції, або ж, виходячи із положень статті 65 КК та меж перегляду, мотивувати необхідність застосування іншого принципу призначення покарання за сукупністю злочинів

4. Регулювання кримінально-правових відносин, спричинених вчиненням суспільно небезпечного діяння, здійснюється нормою закону про кримінальну відповідальність, вибір якої залежить від змісту (природи) фактичних обставин суспільно небезпечного діяння (**справа № 5-3кс13; № 5-15кс14 від 29 травня 2014 року**).
5. При призначенні покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, цей розмір визначається в певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установленого законодавством України на час постановлення вироку, із визначенням його у грошовій сумі, здійснивши перерахування розміру в гривнях, виходячи з вимог закону щодо визначення суми одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян (**№ 5-154кс від 1 жовтня 2015 року**).

Предметом перегляду є застосування судом касаційної інстанції норми права, передбаченої статтею 53 КК, зокрема питання про те, в якому вимірі – грошовому чи у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян – належить призначати покарання у виді штрафу.

Норми статті 65 КК зобов'язують суд призначати покарання як у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, так і відповідно до положень Загальної частини КК та з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

У санкціях статей (санкціях частин статей) Особливої частини КК покарання у виді штрафу встановлено в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Зокрема, санкція частини 1 статті 185 КК, за якою засуджено Гандзюку О.Ю., покарання у виді штрафу встановлює в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Нормою Загальної частини КК, яка визначає поняття та правила застосування даного виду покарання, є стаття 53, згідно з якою, штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК, з урахуванням положень частини другої цієї статті. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу. Положення частини п'ятої цієї статті, які регулюють порядок заміни несплаченої суми штрафу покаранням іншого виду, розраховують таку заміну, виходячи з неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Тобто, кримінальний закон сформульовано однозначно, він чітко і послідовно вказує на єдиний вимір розміру покарання у виді штрафу – неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Згідно з Перехідними положеннями Податкового кодексу України (пункт 5 підрозділу 1 розділу ХХ), якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року.

У подібних правовідносинах – у справах, що наведені заявником як приклад правильного застосування кримінального закону, – касаційний суд, на відміну від справи Гандзюка О.Ю., правильно застосував норму закону, передбачену статтею 53 КК. У провадженні № 5-1429км15 він заперечив висновки судів першої й апеляційної інстанцій щодо призначення розміру штрафу в гривнях, констатував порушення таким чином вимог статті 53 КК та змінив судові рішення, визначивши розмір призначеного особі покарання у виді штрафу в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. У провадженні № 5-1421км15 касаційний суд назвав визначення розміру штрафу в твердій грошовій сумі порушенням принципу призначення цього виду покарання і також змінив судові рішення на цій підставі, виправивши помилку судів нижчої ланки.

6. Суди повинні спершу призначити одне із видів основного покарання за нормою, яка передбачає відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, керуючись зальними засадами призначення покарання, а потім зарахувати строк попереднього ув'язнення. І лише зарахування строку попереднього ув'язнення у фактично призначене покарання для визначення його остаточного розміру може бути обчислено у днях (№ 5-118кс15 від 1 жовтня 2015 року).

Суд у контексті заявлених вимог та фактичних обставин справи, установлених судами нижчого рівня, зіставивши та порівнявши висновки суду касаційної інстанції про застосування норми матеріального права в оспореному рішенні з висновками про застосування тієї самої норми

права щодо подібних правовідносин у рішенні, наданому для порівняння, та за наявності процесуальних підстав, має надати висновок про застосування судом касаційної інстанції статті 73 КК, яке полягало в різному трактуванні її положень про обчислення строків покарання у днях.

Як убачається з матеріалів кримінального провадження стосовно ОСОБА_1, прокурор в касаційному порядку просив переглянути рішення судів нижчих інстанцій з підстави неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність, вказавши, що призначене засудженому покарання в днях не відповідає вимогам статті 73 КК. Суд касаційної інстанції, відмовляючи у відкритті касаційного провадження, зазначив, що призначення ОСОБА_1 покарання, в тому числі в днях, обумовлювалось попереднім ув'язненням останнього в межах кримінального провадження, а призначення особі покарання в меншому розмірі, ніж ним відбуло за час його ув'язнення в межах провадження, є необґрунтованим.

Такий висновок суду касаційної інстанції суперечить положенням закону України про кримінальну відповідальність.

Загальні засади призначення покарання – це основоположні вимоги про порядок і межі призначення покарання, якими зобов'язаний керуватись суд, призначаючи покарання у конкретному кримінальному провадженні.

Вказані засади викладені в частині першій статті 65 КК, зі змісту якої вбачається, що суд при призначенні покарання зобов'язаний враховувати всі положення Загальної частини цього Кодексу, які пов'язані з призначенням покарання.

Із законодавчого визначення та судової практики випливає, що відповідно до статті 73 КК строкові покарання обчислюються в різних вимірах, якими є: 1) роки (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк); 2) місяці і роки (виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців); 3) місяці (арешт); 4) години (громадські роботи). Отже, строки покарань не можуть обчислюватись у неділях, декадах тощо.

У певних випадках може виникнути потреба в обчисленні строкових покарань в одиницях вимірювання, відмінних від перелічених вище, у тому числі в днях. Обчислення строків покарання у днях допускається при: 1) заміні покарання іншим; 2) складанні остаточного покарання (здійснюється, як уже зазначалось, при призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків); 3) зарахуванні попереднього ув'язнення у порядку застосування частини п'ятої статті 72 КК.

Попереднє ув'язнення, відповідно до статті 1 Закону України від 30 червня 1993 року № 3352-ХІІ «Про попереднє ув'язнення», є запобіжним заходом, який у випадках, передбачених КПК, застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили.

Зазначене дає підстави зробити висновок, що попереднє ув'язнення не є покаранням, оскільки особа перебуває в місцях ув'язнення ще до постановлення вироку в справі. Водночас зрозуміло, що фактично воно означає перебування особи в умовах ізоляції від суспільства і за характером обмежень, покладених на особу, фактично прирівнюється до позбавлення волі як виду покарання. Тому, відповідно до норм кримінального права, суди повинні обов'язково зараховувати попереднє ув'язнення у строк покарання, що призначається судом, а не враховувати цей строк, призначаючи покарання.

З огляду на викладене Суд дійшов висновку, що суди повинні спершу призначити одне із видів основного покарання за нормою, яка передбачає відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, керуючись зальними засадами призначення покарання, а потім зарахувати

строк попереднього ув'язнення. І лише зарахування строку попереднього ув'язнення у фактично призначене покарання для визначення його остаточного розміру може бути обчислено у днях.

13. Для визнання кримінального провадження таким, що здійснюється у формі приватного обвинувачення, застереження у статті 477 КПК щодо обтяжуючих обставин стосується викладених у диспозиції статті Особливої частини КК кваліфікуючих ознак конкретного правопорушення і не розповсюджується на передбачені частиною першою статті 67 КК обставини, які обтяжують покарання (№ 5-132к15 від 8 жовтня 2015 року).

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ВССУ за 2015 рік

затверджені Постановою Пленуму ВССУ

від 03 червня 2016 року № 6
(витяг)

<...>

У разі виявлення порушення кримінального закону при призначенні особі покарання суд апеляційної інстанції у своїх висновках повинен вказувати на дві підстави для зміни або скасування вироку, як-то: неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність та невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого. (Ухвала ВССУ від 17 вересня 2015 року, справа № 5-2101км15).

<...>

МОДУЛЬ 5. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АБО ПОКАРАННЯ

ЦІЛІ, СТРУКТУРА МОДУЛЯ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

ЦІЛІ:

- розглянути передбачені законодавством України підстави для звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності або покарання;
- розглянути проблемні питання судової практики, пов'язані зі звільненням неповнолітніх від кримінальної відповідальності або покарання;
- засвоїти на практиці процедуру та вимоги до звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності або покарання.

СТРУКТУРА МОДУЛЯ

№ П/П	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1.	Міні-лекція з використанням презентації.	20 хв.
2.	Виконання практичного завдання в групах.	15 хв.
3.	Доповіді груп. Обговорення.	20 хв.
4.	Підведення підсумків виконання практичного завдання.	10 хв.

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

Тренер звертається до слухачів:

«КК передбачає значну кількість підстав для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності або покарання, при цьому такі підстави можуть мати як загальних характер (тобто застосовуватись до громадян будь-якого віку), так і бути встановленими для застосування виключно щодо неповнолітніх.

Відповідно до п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» суди мають розмежовувати передбачені КК випадки звільнення від кримінальної відповідальності і випадки, коли настання кримінальної відповідальності відповідно до цього Кодексу взагалі неможливе, наприклад, у разі: малозначності діяння (ч. 2 ст. 11), вчинення діяння

у стані неосудності (ч. 2 ст. 19), недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22), наявності обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини), а також випадки, коли особа не підлягає такій відповідальності (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК)».

Тренер демонструє слайд 37:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 37

НЕОБХІДНІ УМОВИ

- суд переконався, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину, і особа винна в його вчиненні, й умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності передбачені КК;
- особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, згодна з таким звільненням.

Тренер коментує слайд 37:

«Необхідними передумовами для застосування будь-якого різновиду звільнення від кримінальної відповідальності є:

- *суд переконався, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину, і особа винна в його вчиненні, й умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності передбачені КК;*
- *особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, погоджується на таке звільнення.*

До неповнолітніх застосовуються загальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, встановлені статтями 45–49 КК. При цьому, оскільки звільнення від відповідальності в порядку та на підставах, вказаних у зазначених статтях, має більш сприятливі наслідки для неповнолітнього в порівнянні з наслідками, встановленими статтями 97 і 105 КК, суду рекомендується у першу чергу розглядати можливість застосування статей 45–49 КК, і лише у результаті висновку про неможливість/недоцільність їх застосування – розглянути можливість та ефективність застосування спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, встановлених для неповнолітніх.»

 Тренер демонструє слайд 38:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 38

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ:

- з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
- з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- з передачею на поруки (ст. 47 КК);
- зі зміною обстановки (ст. 48 КК);
- із закінченням строків давності (ст. 49 КК);
- із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК).

 Тренер коментує слайд 38:

«Розглянемо загальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, які застосовуються як до неповнолітніх, так і до дорослих.

Дійове каяття (ст. 45 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям здійснюється за таких умов:

- неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості;
- неповнолітній щиро покався;
- неповнолітній активно сприяв розкриттю злочину;
- неповнолітній повністю відшкодував завдані збитки або усунув заповідяну шкоду (за винятком випадку вчинення злочину чи замаху на нього, внаслідок яких не заповідяно шкоду або не завдано збитки).

Відповідно до п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №12 щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася. Активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи. Повне відшкодування завданих збитків або усунення заповідяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обгрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заповідяної злочинном матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Крім того, варто нагадати, що у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» зазначається, що передбачене

ст. 45 КК звільнення особи від кримінальної відповідальності є **обов'язковим**. Його треба здійснювати в порядку, встановленому КПК, незалежно від того, надійшла справа до суду з відповідною постановою (клопотанням) чи з обвинувальним висновком (актом).

Слід пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 286 КПК, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

Проте обговорення питання під час досудового розслідування та судового розгляду про застосування положень статей 45–48 КК замість кримінального покарання на практиці відбувається досить обмежено.

Наприклад, під час досудового розслідування кримінального провадження щодо О.В., 1998 року народження, підозрюваного за ч. 1 ст. 185 КК, було встановлено, що О.В. вчинив злочин вперше, вину визнав повністю, щиро розкався, викрадене було повернено власнику ще на стадії досудового розслідування, однак слідчий склав обвинувальний акт, який в подальшому був затверджений прокурором і направлений до суду, а суд постановив вирок, яким засудив О.В. за ч. 1 ст. 185 КК до одного року позбавлення волі з випробуванням на підставі статей 75, 104 КК з іспитовим строком один рік та покладенням обов'язків, передбачених пунктами 3, 4 ч. 1 ст. 76 КК. При цьому суд встановив обставини, що пом'якшують покарання: щире каяття, вчинення злочину у неповнолітньому віці. Обставин, що обтяжують покарання, не встановлено.

У цьому випадку були всі підстави для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК, однак через ігнорування вимог ч. 2 ст. 286 КПК у провадженні ухвалено обвинувальний вирок.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Існують у практичній діяльності і протилежні приклади випадки безпідставного складання прокурором клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК. Так, ухвалою Каланчацького районного суду Херсонської області від 16 травня 2014 року відмовлено у задоволенні клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього Є.А., 1995 року народження, підозрюваного у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК, оскільки прокурор не врахував, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям можливе в разі вчинення нею вперше злочину невеликої тяжкості, а злочин, передбачений ч. 2 ст. 185 КК, є злочином середньої тяжкості. Матеріали кримінального провадження повернуті для здійснення кримінального провадження в загальному порядку.»

«Примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням здійснюється за таких умов:

- неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості;
- неповнолітній примирився з потерпілим;
- неповнолітній відшкодував завдані збитки або усунув заподіяну шкоду.

Формулювання ст. 46 КК стосовно відшкодування збитків та усунення шкоди відрізняється від формулювання, вжитого у ст. 45 КК. Так, у ст. 45 КК вжито словосполучення **«повністю**

відшкодував завдані збитки або усунув заподіяну шкоду», водночас у формулюванні ст. 46 КК слово «повністю» відсутнє. Цю відмінність термінології рекомендується тлумачити таким чином:

(i) у випадку застосування ст. 45 КК, де примирення з потерпілим не є необхідним, суд перевіряє наявність повного відшкодування збитків або усунення шкоди самостійно та не зобов'язаний рахуватися з думкою потерпілого з цього приводу;

(ii) у випадку застосування ст. 46 КК, за наявності примирення з потерпілим, вирішальне значення у питанні відшкодування збитків або усунення шкоди має думка потерпілого. Суд застосовує ст. 46 КК навіть у випадку, якщо суд вважає, що справжній розмір завданої шкоди/збитків є більшим, ніж стверджує потерпілий, і певна частина все ще не компенсована обвинуваченим.

Відповідно до п. 4 вищезгаданої постанови Пленуму ВСУ № 12 примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів.

Також слід враховувати, що примирення обвинуваченого з потерпілим може мати й інші наслідки, передбачені КПК, зокрема: припинення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення; укладення угоди про примирення та застосування покарання, вказаного у такій угоді; врахування примирення у якості обставини, що пом'якшує покарання. При цьому, за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, суди повинні застосовувати ст. 46 КК та звільняти обвинуваченого від кримінальної відповідальності, незважаючи на укладення угоди про примирення та вказівку у такій угоді узгодженого покарання для неповнолітнього обвинуваченого.

Також слід враховувати положення п. 19 постанови Пленуму ВССУ № 13, в якому визначено критерії відмежування інституту угод про примирення від звільнення особи у зв'язку з примиренням з потерпілим. Зокрема, у п. 19 постанови зазначається, що у випадках, коли у кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені ст. 46 КК, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер, а також беручи до уваги встановлені обставини, повинен:

1) за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (вчинення першим злочину невеликої тяжкості чи з необережності – злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування обвинуваченим потерпілому завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також дійсне примирення з останнім, про що свідчить, крім іншого, згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі) та згоди обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав – відмовити згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК у затвердженні угоди про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК;

2) за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим, у разі якщо потерпілий заперечує проти такого звільнення, оскільки результатом його примирення з обвинуваченим є укладена між ними угода, в якій визначено конкретне покарання або зазначено про звільнення від його відбування з випробуванням, перевіривши угоду на відповідність вимогам КПК, за

відсутності підстав для відмови в її затвердженні – ухвалити вирок, яким затвердити угоду і призначити узгоджену сторонами міру покарання.

Передача на поруки (ст. 47 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки здійснюється за таких умов:

- неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або середньої тяжкості;
- неповнолітній щиро покаявся;
- надійшло відповідне клопотання від колективу підприємства, установи чи організації.

Істотна відмінність вказаного різновиду звільнення від кримінальної відповідальності від попередніх полягає у тому, що він може бути застосований і до осіб, які вчинили умисні злочини середньої тяжкості.

Відповідно до ч. 1 ст. 289 КПК, якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взятю ними на поруки особу. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Разом із тим, розглядаючи цей різновид звільнення від кримінальної відповідальності, слід звернути увагу на наявні в судовій практиці недоліки щодо тлумачення ст. 47 КК. Так, колегія суддів судової палати у кримінальних справах ВССУ скасувала рішення судів нижчих інстанцій з підстав, що «неповнолітні не можуть бути передані на поруки педагогічному колективу навчального закладу, в якому вони здобувають освіту, оскільки вони не мають із цим колективом зв'язків трудового характеру. Водночас якщо при розгляді кримінальної справи суд дійде висновку, що неповнолітній, враховуючи характер вчиненого злочину та дані про його особу, не потребує застосування покарання, він закриває справу і застосовує до цієї особи примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК, до яких, зокрема, належить передача неповнолітнього під нагляд батьків, осіб, що їх заміняють, а також педагогічного колективу за місцем навчання.»

«Зміна обстановки (ст. 48 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки здійснюється за таких умов:

- неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або середньої тяжкості;
- вчинене діяння втратило суспільну небезпечність або неповнолітній перестав бути суспільно небезпечним.

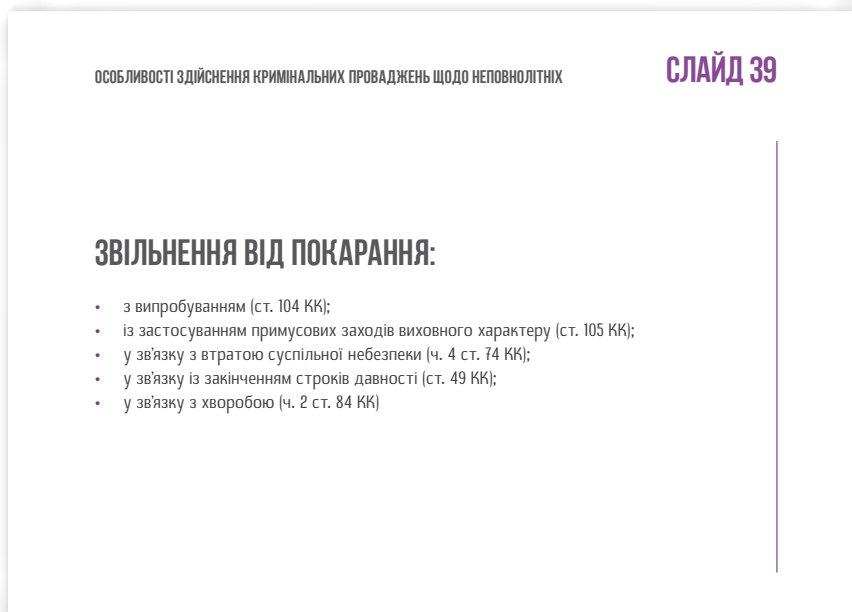
Закінчення строків давності (ст. 49, 106 КК). Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності здійснюється за умови, якщо з дня вчинення злочину і до дня набрання вирокон законної сили сплинули наступні строки:

- (i) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;
- (ii) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- (iii) сім років – у разі вчинення тяжкого злочину;
- (iv) десять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Крім того, ст. 106 КК встановлені такі строки виконання обвинувального вироку:

- (i) два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- (ii) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- (iii) сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;
- (iv) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.»

 Тренер демонструє слайд 39:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 39

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ:

- з випробуванням (ст. 104 КК);
- із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК);
- у зв'язку з втратою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74 КК);
- у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК);
- у зв'язку з хворобою (ч. 2 ст. 84 КК)

 Тренер коментує слайд 39:

«Окремою підставою для звільнення неповнолітнього обвинуваченого від кримінального покарання є **втрата ним суспільної небезпеки** (ч. 4 ст. 74 КК). Вказане звільнення може бути застосоване за таких умов:

- неповнолітній вчинив злочин невеликої тяжкості або середньої тяжкості;
- поведінка неповнолітнього була бездоганною, а ставлення до праці – сумлінним;
- неповнолітнього на час розгляду справи у суді не можна вважати суспільно небезпечним.

Крім того, щодо осіб, які на момент вчинення злочину були неповнолітніми, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК). Умовами застосування такого звільнення є:

- злочин вчинено у віці до 18 років;
- засуджена особа фактично відбула:

а) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин;

б) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

в) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі.

У разі вчинення особою, щодо якої застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину, суд призначає їй покарання за правилами призначення покарань за сукупністю вироків та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Також за загальними правилами, які застосовуються до дорослих осіб, неповнолітнього обвинуваченого може бути звільнено від покарання у зв'язку з хворобою (ст. 84 КК) та на підставі закону України про амністію (статті 85, 86 КК).

Разом із тим слід вказати на наявні у судовій практиці недоліки, а саме випадки помилкового звільнення від кримінальної відповідальності. Так, ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 07 липня 2014 року скасовано ухвалу Генічеського районного суду Херсонської області від 30 квітня 2014 року, якою неповнолітня А. звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 1 Закону України «Про амністію у 2014 році». При цьому колегія суддів зазначила, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про амністію у 2014 році» особи, які були неповнолітніми на момент вчинення злочину та засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк за умисні злочини, які не є тяжкими або особливо тяжкими відповідно до ст. 12 КК, **звільняються від відбування покарання**. Таким чином, звільняючи А. від кримінальної відповідальності під час підготовчого судового розгляду, суд допустив помилку, оскільки Законом України «Про амністію у 2014 році» визначений спеціальний порядок звільнення від відбування покарання, а не від кримінальної відповідальності.

Питання розмежування понять чи інститутів «звільнення від кримінальної відповідальності» і «звільнення від покарання». Щодо юридичного складу «звільнення від кримінальної відповідальності» слід зазначити, що єдиною його складовою, яка є спільною для всіх видів і різновидів такого звільнення, можна вважати лише передумову його здійснення. Нею є вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Єдиної підстави для цього звільнення загалом, а також для окремих його видів (загальне, спеціальне) не існує.

Різними є й умови кожного виду «звільнення від кримінальної відповідальності».

Підстави й умови його здійснення визначені статтями розділу IX Загальної частини КК («загальне звільнення») або відповідними статтями його Особливої частини («спеціальне звільнення»).

Юридичний склад «звільнення від покарання» суттєво відрізняється від попереднього складу. У складі «звільнення від покарання» також спільна для всіх його видів передумова, але не вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК, а засудження особи за вчинення цього діяння. Підстави і умови у кожному випадку такого «звільнення» різні. Всього в законі названо три випадки (види) «звільнення від покарання», тобто відмови від його визначення в обвинувальному вирокі: 1) звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК); 2) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК); 3) звільнення від покарання у зв'язку з хворобою (ч. 2 ст. 84 КК).

Ще один випадок «звільнення від покарання» передбачено п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання». Йдеться про те, що коли при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК (ст. 69 КК), з огляду на вік підсудної особи чи стан її здоров'я неможливо застосувати жодного з визначених ст. 51 КК видів більш м'якого покарання. У цих випадках суд, маючи на те підстави, повинен закрити провадження і відмовитися від застосування кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок без покарання.

Відмінність між зазначеними «звільненнями» полягає й у порядку їх здійснення.

Взагалі «звільнення від покарання» (відмова від його визначення в обвинувальному вирокі суду) матиме місце там, де суд, постановивши обвинувальний вирок, у самому вирокі зазначає, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без покарання.

На відміну від «звільнення від покарання», «звільнення від кримінальної відповідальності», яке ми розуміємо як відмову від застосування кримінальної відповідальності, матиме місце у разі винесення судом ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Стосовно різниці кримінально-правових наслідків здійснення «звільнення від кримінальної відповідальності» та «звільнення від покарання» слід зауважити, що при сучасному законодавчому регулюванні вони практично однакові. Таким наслідком, зокрема, є відсутність судимості в обвинуваченого.

Хоча слід зазначити, що відсутність судимості при «звільненні від покарання» є нелогічною (ч. 3 ст. 88 КК), адже «звільнений» фактично зазнав засудження, яке автоматично спричиняє стан судимості».

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ЗАВДАННЯ 5.1

 Тренер ділить аудиторію на дві групи та пояснює суть практичного завдання:

«Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою й дати відповіді на такі запитання:

- 1) чи є підстави для звільнення Петренка від кримінальної відповідальності;
- 2) якщо так, то які;
- 3) як має вчинити суд, отримавши обвинувальний акт та інші документи в наведеній вище ситуації.

На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Адвокатом 16-річного Петренка, який обвинувачується у вчиненні зґвалтування (ч. 1 ст. 152 КК), була подана скарга на дії слідчого та прокурора, які відмовили у складанні клопотання щодо звільнення його підзахисного від кримінальної відповідальності. Адвокат мотивував свою позицію тим, що Петренко вчинив злочин вперше, щиро покався, вагітна потерпіла ніяких претензій до нього не має і до органів РАКСу подано заяву про вступ винного і потерпілої у шлюб. Таке ж клопотання адвокат подав і до суду.

ВІДПОВІДЬ

Зважаючи на те, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 152 КК, є умисним злочином середньої тяжкості, звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка його вчинила, не можна, хоча за деякими критеріями вона підпадає під застосування ст. 48 КК. Таку особу може бути звільнено як від покарання (ст. 105 КК), так і від його відбування (ст. 104 КК).

Разом із тим слід звернути увагу, що відповідно до ч. 1 ст. 477 КПК провадження щодо вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 152 КК, відноситься до кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення.

Слід зазначити, що у випадку встановлення фактичної відмови потерпілого від обвинувачення (якщо кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення), суд, керуючись ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, має закрити кримінальне провадження. Такі ж дії мав би вчинити слідчий та прокурор.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння (наявність складу злочину);
- підстави для звільнення від кримінальної відповідальності;
- встановлений законом порядок звільнення від кримінальної відповідальності (в т.ч. й питання ініціювання).

ЗАВДАННЯ 5.2

 Тренер ділить аудиторію на дві групи та пояснює суть практичного завдання:

«Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фабулою й дати відповіді на такі запитання:

- 1) чи може Сіліванова бути звільненою від кримінальної відповідальності?
- 2) якщо так, то на якій підставі?

На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених запитань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

Проживаючи в одній кімнаті гуртожитку, 15-річні Сіліванова та Голубовська постійно сварилися, безпідставно ображали одна одну. Одного разу Голубовська звинуватила Сіліванову у крадіжці її дорогих парфумів і вдарила її по обличчю долонею. Сіліванова у відповідь кілька разів вдарила сусідку важкою книгою, спричинивши легке тілесне ушкодження з короткочасним розладом здоров'я. Голубовська звернулася до суду, в результаті чого проти Сіліванової було відкрито кримінальне провадження за ч. 2 ст. 125 КК. У період судового розгляду Сіліванова помирилася з Голубовською та відшкодувала завдані збитки.

ВІДПОВІДЬ

Сіліванову не може бути звільнено від кримінальної відповідальності, оскільки вона, з огляду на зміст ст. 22 КК, не є суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, а являється особою, що у віці, з якого настає кримінальна відповідальність, вчинила суспільно-небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Крім того, у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ст. 125 КК належить до переліку таких злочинів) щодо особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, за наявності клопотання потерпілої сторони про відмову від звинувачень щодо такої особи (примирення), навіть попри клопотання прокурора про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (зі змісту практичного завдання випливає, що такого клопотання прокурора не було!), суд, з огляду на міжнародні стандарти (статті 3 (1), 9, 10, 18, 21, 37 (с) та 40 (2) (b) (iii) Конвенції ООН про права дитини), беручи до уваги правові наслідки для неповнолітнього, діючи відповідно до принципу верховенства права (ст. 8 КПК), керуючись частинами 4 та 6 ст. 9 КПК, має закрити кримінальне провадження у зв'язку з відмовою потерпілої сторони від обвинувачень.

Якщо ж Голубовська не відмовляється від обвинувачень, а лише засвідчує факт примирення, то суд, зважаючи на вік Сіліванової, має застосувати примусові заходи виховного характеру.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік осіб;
- кваліфікацію діяння;
- підстави для звільнення від кримінальної відповідальності.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВССУ

від 11 грудня 2015 року № 13

«Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» (витяг)

<...>

19. Приймаючи рішення щодо затвердження укладеної між сторонами кримінального провадження угоди, суд, крім зазначеного вище, має враховувати, що:

у випадках коли у кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені ст. 46 КК, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер, а також беручи до уваги встановлені обставини, повинен:

1) за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (вчинення першим злочину невеликої тяжкості чи з необережності – злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування обвинуваченим потерпілому завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також дійсного примирення з останнім, про що свідчить, крім іншого, згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі) та згоди обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав – відмовити згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК у затвердженні угоди про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК;

2) за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим, у разі якщо потерпілий заперечує проти такого звільнення, оскільки результатом його примирення з обвинуваченим є укладена між ними угода, в якій визначено конкретне покарання або зазначено про звільнення від його відбування з випробуванням, перевіривши угоду на відповідність вимогам КПК, за відсутності підстав для відмови в її затвердженні – ухвалити вирок, яким має затвердити угоду і призначити узгоджену сторонами міру покарання;

якщо до суду надійшла угода (незалежно від її виду) про застосування до підозрюваного чи обвинуваченого примусових заходів медичного характеру (у разі вчинення діяння у стані неосудності, обмеженої осудності), суд, зважаючи на те, що зміст угоди (як про примирення, так і про визнання винуватості) не охоплює питання про застосування цих заходів, керуючись пунктами 1, 3 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в її затвердженні. Аналогічне рішення суд повинен прийняти й у випадку, коли угоду укладено з підозрюваним чи обвинуваченим, який після вчинення злочину захворів на психічну хворобу, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Разом із тим у разі надходження до суду укладеної між сторонами угоди (незалежно від її виду) та за наявності у витребуваних судом матеріалах кримінального провадження висновку лікувальної установи про необхідність проходження винним примусового лікування суд, керуючись ч. 1 ст. 96 КК, п. 10 ч. 1 та ч. 5 ст. 368 КПК, призначаючи покарання, узгоджене сторонами, вправі одночасно застосувати до особи примусове лікування;

у разі надходження до суду угоди про визнання винуватості або про примирення з узгодженим між сторонами звільненням неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 97 КК чи від покарання згідно зі ст. 105 КК із застосуванням в обох випадках примусових заходів виховного характеру суд, керуючись п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити у затвердженні угоди, оскільки вирішення питання про звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання відповідно до змісту статей 471, 472 КПК не може бути предметом домовленостей (угоди) сторін, крім випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Якщо ж угода з узгодженою сторонами мірою покарання надійшла до суду під час судового розгляду, а суд, розглянувши матеріали кримінального провадження та заслухавши думку сторін, вбачає підстави для застосування ст. 97 чи ст. 105 КК, то, керуючись п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в затвердженні угоди та за наслідками здійснення судового провадження в загальному порядку звільнити особу від відповідальності (ст. 97 КК) чи від покарання (ст. 105 КК).

<...>

ПРАВОВІ ВИСНОВКИ ВСУ

у кримінальних справах за 2010 –2016 роки

(Звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, що може стосуватись неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого)

1. Правило відмови у звільненні засудженої особи від відбування покарання у виді штрафу у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.80 КК) не може пов'язуватися із самим фактом несплати засудженим протягом місячного строку суми штрафу (**№5-324кц15 від 24 грудня 2015 року**).

При розгляді цієї справи Верховний Суд України зазначив, що ухилення від відбування покарання як підстава для зупинення строків давності виконання обвинувального вироку є особливим юридичним фактом. Особливість цього факту полягає у тому, що питання про його встановлення може бути вирішено лише одним суб'єктом – судом. Адже відповідно до частини першої статті 389 КК ухилення від відбування покарання у виді штрафу є злочином. Такі юридичні факти встановлюються виключно за чітко регламентованою законодавством процедурою. Зокрема, відповідно до частини першої статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тому до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким особа буде визнана винною в ухиленні від відбування покарання, питання про зупинення строків давності виконання обвинувального вироку суду вирішувати неправомірно.

2. Малозначність діяння (№5-221кс15 від 24 грудня 2015 року).

Специфіка встановлення малозначності діяння в контексті положень частини другої статті 11 КК полягає в обов'язковій сукупності трьох умов:

1) формальна наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК, тобто всіх тих передбачених у законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, що у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК характеризують певний склад злочину. Діяння, яке не містить хоча б однієї ознаки складу злочину, не може визнаватись малозначним. Якщо істотність матеріальної (майнової чи фізичної) шкоди визначена безпосередньо в кримінальному законі шляхом закріплення конкретного розміру шкоди, яка має бути завдана при вчиненні відповідного злочину, то недосягнення цього рівня шкоди свідчить про відсутність у діях особи кримінальної протиправності, що унеможлиблює звернення до частини другої статті 11 КК;

2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, яка є типовою для певного злочину. Це виражається в тому, що воно не заподіює взагалі шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі, або заподіює їм явно незначну (мізерну) шкоду;

3) малозначне діяння не повинно бути суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди. Якщо існує невідповідність між фактично вчиненим малозначним діянням і умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди, має наставати кримінальна відповідальність за замах на той злочин, який особа бажала вчинити.

Поняття істотної шкоди у контексті частини другої статті 11 КК носить оціночний характер, його зміст визначається оцінкою правозастосовними органами всіх конкретних обставин справи. Про оціночний характер шкоди можна говорити лише в тому випадку, коли законодавець у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК використовує загальні оціночні поняття: тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки (відносно визначені правові норми).

Якщо істотність шкоди знаходить своє чітке відображення у визначенні об'єктивних ознак того чи іншого складу злочину, тобто характер шкоди є фіксованим і не може оцінюватись на розсуд правозастосувача (абсолютно визначені правові норми), застосування кримінально-правової норми про малозначність виключається.

На встановлення малозначності діяння жодні інші фактори, крім вказаних вище обов'язкових умов, не впливають. Відповідно, посткримінальна поведінка порушника кримінально-правової заборони, характеристика його особи, ступінь реалізації злочинного умислу, інші обставини, що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності, значення в контексті встановлення наявності чи відсутності малозначності діяння за частиною другою статті 11 КК не мають. Так, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, примирення винного з потерпілим, втрата особою суспільної небезпечності на час розслідування злочину не перетворюють злочин у малозначне діяння.

3. Питання застосування амністії не є предметом регулювання норм Розділу VIII «Виконання судових рішень» (№5-331кс15 від 11 лютого 2016 року).

Амністія в Україні оголошується спеціальним законом (стаття 92 Конституції України) і в кримінальному праві є частиною інституту звільнення від покарання та його відбування (розділ XII КК), відтак питання застосування амністії підлягають вирішенню в межах кримінальної процедури. Згідно зі статтею 86 КК, амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб (визнаних винними у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуто судами, але вироки не набрали законної сили), які можуть бути

таким законом повністю або частково звільнені від відбування покарання. Порядок і процедура застосування амністії регулюються відповідним законом з урахуванням положень Закону України від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР «Про застосування амністії в Україні». Проте ці нормативні акти не визначають порядку оскарження ухвалених на їх підставі судових рішень. КПК теж не містить норм, які б окремо регулювали порядок оскарження таких судових рішень.

Водночас, згідно з частиною 2 статті 1 КПК, кримінальне процесуальне законодавство України складається не лише з цього Кодексу, але й з відповідних положень Конституції, міжнародних договорів, що обов'язкові для України, та інших законів.

Відтак положення частини 2 статті 424 КПК необхідно тлумачити цілісно і питання про те, чи підлягають оскарженню в касаційному порядку судові рішення щодо застосування амністії, слід вирішувати, виходячи з положень Конституції України, згідно з пунктом 8 частини 3 статті 129 якої повнота касаційного перегляду обмежена лише випадками прямого, недвозначного виключення (заборони) на рівні закону.

Оскільки КПК не встановлює заборони на оскарження в касаційному порядку рішень суду щодо амністії, висновки касаційного суду у справі «ОСОБА» про те, що касаційну скаргу ним подано на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в касаційному порядку, суперечать нормам права, що передбачені кримінальним процесуальним законодавством України.

РЕКОМЕНДАЦІЙНІ РОЗ'ЯСНЕННЯ ВССУ

«Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх»,

прийняті рішенням зборів суддів 23 грудня 2016 року (витяг)

<...>

17. Слід зважати, що однією із форм правосуддя є відновне правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином, реалізація якої дає змогу досягти найкращого співвідношення врахування інтересів потерпілого та відповідальності правопорушника. Так, відповідно до пункту 10 Зауважень загального порядку № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей» прикладом якнайкращого забезпечення інтересів дитини є практика, коли традиційні цілі кримінального правосуддя, такі як покарання, поступаються місцем реабілітаційним та відновним цілям правосуддя у справах дітей-правопорушників. На цьому наголошується й в пункті 23.2. Рекомендації CM/Rec(2008)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про Європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи», зокрема, що перевагу слід надавати таким санкціям та заходам, які можуть мати виховний вплив, а також сприяти відшкодуванню збитків, завданих правопорушенням, яке вчинила неповнолітня особа.

При цьому примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) слід розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів. За загальним правилом домовленості стосовно примирення між сторонами можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і законним представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження, зокрема медіатора, громадської

організації, які виконують функції з примирення сторін. Слідчий, прокурор та суддя не вправі брати участь в таких домовленостях.

Примирення обвинуваченого (підозрюваного) та потерпілого може мати різні наслідки, передбачені законом, в тому числі: а) припинення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення. Примирення в такому випадку є не абсолютним, а може бути одним із багатьох чинників, які спонукали потерпілого до такої відмови; б) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); в) укладення угоди про примирення та застосування покарання чи звільнення від його відбування з випробуванням, зазначеним у такій угоді; г) врахування примирення при призначенні покарання як обставини, що його пом'якшує.

Враховуючи те, що примирення між потерпілим і обвинуваченим може бути досягнутим в будь-який момент під час судового провадження до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, судді повинні інформувати обвинуваченого та потерпілого про право останнього відмовитись від обвинувачення (якщо кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення), право сторін на примирення між ними, правову природу такого примирення та його наслідки.

У випадках, коли у кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені ст. 46 КК, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер, а також беручи до уваги встановлені обставини, повинен:

за наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим (вчинення першим злочину невеликої тяжкості чи з необережності – злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування обвинуваченим потерпілому завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди, а також дійсного примирення з останнім, про що свідчить, крім іншого, згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі) та згоди обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав – відмовити згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК у затвердженні угоди про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК;

якщо потерпілий заперечує проти такого звільнення, оскільки результатом його примирення з обвинуваченим є укладена між ними угода, в якій визначено конкретне покарання або зазначено про звільнення від його відбування з випробуванням, перевіривши угоду на відповідність вимогам КПК, за відсутності підстав для відмови в її затвердженні – ухвалити вирок, яким має затвердити угоду і призначити узгоджену сторонами міру покарання чи звільнення від її відбування з випробуванням.

У випадку встановлення фактичної відмови потерпілого від обвинувачення (якщо кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення), попри наявність угоди про примирення чи підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, суд, керуючись ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, має закрити кримінальне провадження.

<...>

МОДУЛЬ 6. ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

ЦІЛІ, СТРУКТУРА МОДУЛЯ, ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

ЦІЛІ:

- розглянути передбачені законодавством України підстави для застосування примусових заходів виховного характеру, в тому числі й їх застосування внаслідок звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;
- розглянути проблемні питання судової практики, пов'язані із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- засвоїти на практиці процедуру та вимоги до звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

СТРУКТУРА МОДУЛЯ

№П/П	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1.	Міні-лекція з використанням презентації.	20 хв.
2.	Виконання практичного завдання в групах.	15 хв.
3.	Доповіді груп. Обговорення.	20 хв.
4.	Підведення підсумків виконання практичного завдання.	10 хв.

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ

Тренер звертається до слухачів:

*«Окремою підставою для звільнення неповнолітніх від кримінального переслідування є застосування щодо них примусових заходів виховного характеру. Такі заходи **можуть бути застосовані як у результаті звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК), так і в результаті звільнення від покарання (ст. 105 КК).**»*

 Тренер демонструє слайд 40:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 40

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМЕЖУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

- до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності;
- до суб'єктів злочинів.

 Тренер коментує слайд 40:

«Слід зазначити, що **примусові заходи виховного характеру** можуть бути застосовані до неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, та неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Означені випадки слід відрізнити між собою як за правовими підставами, так і за порядком їх застосування. Зокрема:

До неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності (слід враховувати положення ст. 22 КК: наприклад, залишивши поза увагою приписи ст. 22 КК про загальний та знижений вік кримінальної відповідальності, Пирятинський районний суд Полтавської області засудив за ч. 1 ст. 289 КК неповнолітнього Л., 1998 року народження, якому на день вчинення злочину виповнилося лише 15 років, та на підставі частин 1, 2 ст. 105 КК звільнив його від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, передавши під нагляд батьку. Ухвалою Апеляційного суду Полтавської області від 13 лютого 2014 року вирок щодо Л. скасовано, провадження закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК за відсутністю складу злочину, Л. передано під нагляд батька), незалежно від тяжкості учиненого ними суспільно-небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, за клопотанням прокурора ухвалою суду можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

При цьому необхідно враховувати спеціальні вимоги судового розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, встановлені ст. 501 КПК, згідно з якою суд при вирішенні питання про застосування примусових заходів виховного характеру має з'ясувати:

- 1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння;
- 2) чи вчинено це діяння неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння;
- 3) чи слід застосувати до нього примусовий захід виховного характеру і якщо слід, то який саме.

Якщо під час судового розгляду не буде доведено однієї із зазначених обставин, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру і закрити кримінальне провадження.

Якщо ж означені обставини буде доведено, суд своєю ухвалою застосовує примусові заходи виховного характеру. (посилання на звільнення від кримінальної відповідальності у даному випадку є неправильним, оскільки особа не є суб'єктом злочину, а отже, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності та, відповідно, звільнена від неї).

До неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності. Неповнолітній може бути звільнений від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК) із застосуванням примусових заходів виховного характеру за умови, що:

- він вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості;
- його виправлення можливе без застосування покарання.

Положення зазначеної частини статті кореспондують з ч. 1 ст.497 КПК, яка визначає умовами застосування примусових заходів виховного характеру такі: 1) існування висновку прокурора про можливість виправлення неповнолітнього без застосування кримінального покарання; 2) кримінальне провадження здійснюється стосовно неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості.

Іншими словами, при прийнятті рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру слід посилатися на ч. 1 ст. 97 КК та ч. 1 ст. 497 КПК.

Посилання на означену норму процесуального закону при прийнятті рішення про звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є таким, що не відповідає нормам процесуального закону.»

 Тренер демонструє слайд 41:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 41

УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІД ПОКАРАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ (СТ. 105 КК)

- неповнолітній вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості;
- неповнолітній щиро розкався;
- поведінка неповнолітнього після вчинення злочину була бездоганною;
- на момент постановлення вироку неповнолітній не потребує застосування покарання.

 Тренер коментує слайд 41:

«Умовами звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК) є такі:

- неповнолітній вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості *(злочин середньої тяжкості може бути й умисним, відсутня вимога щодо вчинення особою вперше)*;
- неповнолітній щиро розкався;
- поведінка неповнолітнього після вчинення злочину була бездоганною;
- на момент постановлення вироку неповнолітній не потребує застосування покарання.

Рішення про звільнення від покарання *із застосуванням примусових заходів виховного характеру* приймається за результатами *судового розгляду в обвинувальному вирoku суду*.

Примусові заходи виховного характеру можуть бути застосовані як на підставі клопотання прокурора (ч. 1 ст. 497 КПК), так і безпосередньо судом із власної ініціативи (абз. 5 п. 10 листа ВССУ).

Суд вправі призначити неповнолітньому як один, так і кілька зазначених вище примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 105 КК). При цьому суд має враховувати положення *пунктів 12.1 та 12.2 Мінімальних стандартних правил ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійських правил)*. Якщо компетентний орган визначає умови, яких повинен дотримуватися правопорушник, потрібно враховувати як інтереси суспільства, так і інтереси та права правопорушника і жертви.

Умови, що підлягають виконанню, повинні бути практичними, точними і, за можливості, нечисленними, бути спрямованими на збільшення ймовірності реінтеграції правопорушника у суспільство з урахуванням інтересів жертви.»

 Тренер демонструє слайд 42:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 42

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину.

 Тренер коментує слайд 42:

«Зміст даного примусового заходу виховного характеру КК не розкриває. У п. 5 постанови Пленуму ВСУ від 15 травня 2006 року № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» вказано, що роз'яснення може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину.»

 Тренер демонструє слайд 43:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 43

ОБМЕЖЕННЯ ДОЗВІЛЛЯ І ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБЛИВИХ ВИМОГ ДО ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Різновиди: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборона відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) тощо.

Зазначений перелік є орієнтовним та не є вичерпним.

 Тренер коментує слайд 43:

«Як і у випадку із застереженням, КК не містить детальних положень, які б розкривали зміст вказаного різновиду примусового заходу виховного характеру. Така інформація міститься у п. 6 постанови Пленуму ВСУ від 15 травня 2006 року № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», відповідно до якого обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 КК) слід розуміти як: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) тощо.

Зазначений перелік є орієнтовним та не є вичерпним. Суду, застосовуючи цей різновид примусових заходів виховного характеру, доцільно обмежувати ті різновиди дозвілля, які сприяли або створювали умови для вчинення злочину, і встановлювати такі вимоги до поведінки, які можуть вплинути на перевиховання неповнолітнього або ж іншим чином унеможливити подальше вчинення ним правопорушень.»

Тренер демонструє слайд 44:

СЛАЙД 44

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ПЕРЕДАЧА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД НАГЛЯД

- Допускається лише за наявності даних про те, що батьки чи особи, які їх замінюють здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою.
- Строк нагляду суд встановлює з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього.

Тренер коментує слайд 44:

«Розглянемо такий примусовий захід виховного характеру як передача неповнолітнього під нагляд, зокрема батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Відповідно до п. 7 постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» передача неповнолітніх під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою.

Особами, які замінюють батьків, є, зокрема, усиновлювачі, опікуни і піклувальники. Питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, які через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу неповнолітнього їм під нагляд, суд має отримати таку згоду. Неповнолітнього можна передати під нагляд педагогічного (за місцем навчання) чи трудового (за місцем роботи) колективу – за згодою цього колективу, а також під нагляд окремих громадян – на їхнє прохання. При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремих громадян мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно й належним чином контролювати його поведінку та зобов'язані це робити. Строк нагляду, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, суд встановлює з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього. Як свідчить практика, цей нагляд має здійснюватись протягом, як правило, не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоефективним (але не довше, ніж до досягнення особою повноліття).»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Результати аналізу судової практики свідчать про те, що у більшості випадків до неповнолітніх застосовується такий примусовий захід виховного характеру, які передача їх під нагляд батьків чи осіб, що їх замінюють, за наявності на це згоди осіб, під нагляд яких передається неповнолітній. Шляхом допиту у судовому засіданні цих осіб суди

з'ясовують їх здатність здійснювати належний нагляд за поведінкою підлітка. Окрім цього, враховується думка представників служби та відповідного органу поліції, якщо такі беруть участь у судовому розгляді.

Однак не всі суди належним чином мотивують своє рішення. З ухвал не вбачається, що суди з'ясовували відомості про особу неповнолітнього, умови його життя та виховання, чи була згода батьків або трудового колективу про передачу їм під нагляд неповнолітніх. При цьому суди не завжди враховували характеристику батьків, яким передають неповнолітнього під нагляд.

Так, Ужгородським міськрайонним судом м. Ужгорода було винесено ухвалу, якою стосовно неповнолітньої обвинуваченої Л.Д. застосовано примусові заходи виховного характеру та передано її під нагляд батьків, звільнено від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК. При цьому з акта обстеження житлово-побутових умов проживання неповнолітньої Л.Д. вбачається, що проживає вона в задовільних умовах, однак спосіб життя сім'ї негативний, зокрема, мати не приділяє уваги вихованню неповнолітньої доньки.

У цьому випадку суддею не досліджено особу матері: не з'ясовано її соціальні зв'язки, їх стосунки з неповнолітньою, що дало б змогу впевнитись судді в тому, що мати може здійснювати належний вплив на неповнолітню.

Викладене також стосується ухвали Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області стосовно малолітнього К., 2000 року народження, що вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 186 КК, якого передано під нагляд матері К.Л. строком на два роки. В мотивувальній частині ухвали, досліджуючи матеріали, суд зазначив, що К. проживає з матір'ю. Разом із тим з наявної в матеріалах провадження довідки-характеристики вбачається, що мати вихованням сина не займається, навчанням сина не цікавиться, не користується авторитетом у нього.

За умови існування обставин, відображених у наведених прикладах судових рішень, підстав застосовувати примусовий захід виховного характеру щодо батьків, які позбавлені батьківських прав чи не здатні позитивно впливати на неповнолітнього через свою поведінку, немає. Такий висновок узгоджується із п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2 *«Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру»*, відповідно до якого передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК), допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою.

Крім цього, деякі суди не зазначають в ухвалях ідентифікуючу інформацію стосовно осіб, яким під нагляд передається неповнолітній. Так, ухвалою Підволочиського районного суду Тернопільської області до неповнолітньої М.О., 1998 року народження, було застосовано примусовий захід виховного характеру у виді передачі під нагляд батьків. Приймавши відповідне рішення, суддя не зазначив у ньому прізвища, імена та по батькові осіб, яким передано неповнолітню під нагляд.»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Із наведеного випливає висновок, що суди часто необґрунтовано та поверхнево розглядали питання про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру, зокрема не враховували обставин та умов життя неповнолітнього.

Разом із тим у судовій практиці трапляються випадки, коли щодо неповнолітнього застосовано аналізований захід виховного характеру, під час відбування якого неповнолітній повторно вчиняє кримінальне правопорушення. Недопустимим за таких обставин є повторне застосування до цього ж неповнолітнього аналогічного заходу виховного характеру.

Ухвалою Ленінського районного суду м. Кіровограда за клопотанням прокурора стосовно малолітнього К., 1999 року народження, який вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 3 ст. 185 КК, застосовано примусовий захід виховного характеру у виді передачі під нагляд батька строком на один рік. Під час розгляду клопотання суд встановив, що батько неповнолітнього позитивно впливає на сина та зможе забезпечити постійний контроль за його поведінкою. Через невеликий проміжок часу ухвалою цього ж районного суду за клопотанням прокурора стосовно цього ж малолітнього К., який вчинив інше суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 185 КК, знову застосовано примусовий захід виховного характеру у виді передачі під нагляд батька К.С. строком на один рік. При цьому рішення суду містить аналогічну наведеній вище мотивацію, незважаючи на те, що малолітній фактично вийшов з-під контролю батька».

Тренер демонструє слайд 45:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 45

ПОКЛАДЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНИХ МАЙНОВИХ ЗБИТКІВ

- Можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо).
- У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення.

Тренер коментує слайд 45:

«Відповідно до п. 8 постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» покладення обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення.»

Тренер демонструє слайд 46:

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ СЛАЙД 46

НАПРАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ДО СПЕЦІАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ УСТАНОВИ

- Застосовується до тих неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру.
- У постанові судді чи ухвалі суду про направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там.

Тренер коментує слайд 46:

«Відповідно до цього заходу неповнолітнього направляють до спеціального навчально-виховного закладу: загальноосвітньої школи соціальної реабілітації (у випадку неповнолітніх віком від 11 до 14 років) або професійного училища соціальної реабілітації (у випадку неповнолітніх віком від 14 років). Учнів тримають у зазначених установах у межах установленого судом строку, але не більше трьох років. Відповідно до постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» до спеціальних навчально-виховних установ у якості примусового заходу виховного характеру направляють тих неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру.

Відповідно до п. 12 зазначеної постанови Пленуму ВСУ у постанові судді чи ухвалі суду про направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там, який суд визначає відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК, враховуючи при цьому необхідність завершення учнем навчального року в школі чи професійної підготовки в училищі. Зазначати конкретну школу або училище та місце їх знаходження не потрібно, оскільки це питання вирішує відповідний орган освіти. Виняток можливий у випадку, коли необхідно убезпечити неповнолітнього від негативного впливу з боку батьків або осіб, які можуть схилити його до вчинення нових злочинів, і тому його доцільно направити до навчально-виховної установи, що знаходиться в іншій області (регіоні).»

ТРЕНЕР ЗВЕРТАЄ УВАГУ НА ТАКЕ:

«Варто звернути увагу на те, що суди першої інстанції, застосовуючи примусові заходи виховного характеру, не вказують при цьому їх тривалість. Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК тривалість примусових заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає.

Так, ухвалою Збаразького районного суду Тернопільської області неповнолітні Ж.Д., Б.Т. та Ф.М. звільнені від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 125 КК з передачею під нагляд батьків, але без встановлення строку тривалості заходів виховного характеру. Вирок не оскаржувався і набрав законної сили. Аналогічних помилок допускаються й суди інших регіонів. Так, Нововодолазький районний суд Харківської області ухвалою стосовно неповнолітнього М.І., 2003 року народження, який на момент скоєння злочину, передбаченого ч. 1 ст. 297 КК, не досяг віку кримінальної відповідальності, задовольнив клопотання прокурора про застосування до М.І. примусового заходу виховного характеру, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, і передав його під нагляд педагогічного колективу Старовірівської ЗОШ I–III ступенів Нововодолазької районної ради Харківської області. При цьому строк примусового заходу судом не було встановлено.

Разом із тим результати аналізу судової практики свідчать про існування протилежних випадків необґрунтованого правозастосування: визначення строку дії примусового заходу виховного характеру у тому випадку, коли закон такого визначення не вимагає.

Ухвалою Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області до малолітнього П., 2001 року народження, який вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 3 ст. 185 КК, застосовано захід виховного характеру у виді застереження строком на один рік. Оскільки ч. 3 ст. 105 КК передбачає визначення тривалості примусового заходу виховного характеру винятково щодо заходів, закріплених у пунктах 2, 3 ч. 2 ст. 105 КК, наведений приклад свідчить про неправильне застосування судом норми матеріального права.»

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ЗАВДАННЯ 6.1.

 Тренер ділить аудиторію на чотири групи та пояснює суть практичного завдання:

«Завдання для групи 1 та 2. Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фавулою та пояснити, яке рішення повинен прийняти суд, який із можливих заходів реагування він може обрати. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених питань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання.»

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

17-річний Котляренко вчинив крадіжку з проникненням в житло. Його було обвинувачено у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК. Під час досудового розгляду Котляренко щиро розкався у вчиненому, повністю відшкодував потерпілому всі завдані збитки. Захисник неповнолітнього звернувся до суду з клопотанням про звільнення останнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

ВІДПОВІДЬ

Враховуючи вік Котляренка, а також те, що вчинений ним злочин згідно з класифікацією злочинів є тяжким, попри його щире каяття та відшкодування усіх завданих збитків потерпілому, звільнити його за ч. 1 ст. 97 КК суд не вправі. Тому в задоволенні заявленого захисником неповнолітнього клопотання про звільнення останнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру суду слід відмовити. Разом із тим зазначені обставини є пом'якшувочими і мають бути враховані судом при призначенні покарання. Зокрема, можна застосувати ст. 69 КК – перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання (санкція за видом безальтернативна – позбавлення волі), не зазначеного в санкції ч. 3 ст. 185 КК.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння;
- підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- підстави для звільнення від відбування покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

ЗАВДАННЯ 6.2.

 Тренер ділить аудиторію на чотири групи та пояснює суть практичного завдання:

«Завдання для групи 3 та 4. Вам буде запропоновано ознайомитися з короткою фавулою. Після обговорення дайте мотивовану відповідь на запитання, яке рішення повинен прийняти суд. На виконання практичного завдання відводиться 15 хв. Після цього кожна з груп обере доповідача, який пояснить позицію групи щодо поставлених питань. Після завершення доповіді кожної із груп представники інших груп можуть поставити запитання».

Після доповіді останньої групи тренер підводить підсумки виконання практичного завдання та роз'яснює, які дії повинен вчинити суддя в аналогічній ситуації.

ФАБУЛА

16-річий Федькович завдав однокласнику Гордієнку легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я. Його дії кваліфіковані за ч. 2 ст. 125 КК. Суд звільнив Федьковича від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру, а саме – обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо його поведінки у вигляді заборони відвідувати у вечірній час кафе та дискотеки. Однак, незважаючи на заборону, Федькович неодноразово відвідував ці заклади.

ВІДПОВІДЬ

У ч. 3 ст. 97 КК встановлено, що у разі ухилення неповнолітнього, який вчинив суспільно-небезпечне діяння, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються судом і він притягується до кримінальної відповідальності. Тому якщо орган пробації, який здійснює нагляд, звернувся до суду з подання про скасування цих заходів, суд, переконавшись, що останнім було дотримано його обов'язок щодо звернення до неповнолітнього і його захисника з попередженням про скасування цих заходів, і після цього неповнолітній продовжував ігнорувати заборону суду, а отже, на шлях виправлення не став, розглядає питання щодо скасування цих заходів і притягнення до кримінальної відповідальності.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- наслідки невиконання покладених на особу примусових заходів виховного характеру.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВСУ

«Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» (витяг)

від 15 травня 2006 року № 2

<...>

З метою усунення помилок у судовій практиці та однакового розуміння і додержання судами норм законодавства про застосування примусових заходів виховного характеру Пленум Верховного Суду України **постановляє:**

1. Звернути увагу судів на необхідність додержання вимог законодавства, що регулює застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, котрі вчинили злочини у віці до 18 років або суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Метою застосування таких заходів має бути забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися.

2. Роз'яснити судам, що в кожному випадку вирішення питання про відповідальність неповнолітнього за злочин невеликої або середньої тяжкості необхідно обговорити можливість застосування до нього примусових заходів виховного характеру замість кримінального покарання.

Відповідно до чинного законодавства примусові заходи виховного характеру можна застосовувати до особи, яка у віці від 14 до 18 років учинила злочин невеликої або середньої тяжкості, а також до особи, котра у період від 11 років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, учинила суспільно небезпечне діяння, що має ознаки дії чи бездіяльності, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України (далі – КК).

Примусові заходи виховного характеру, зокрема, застосовують:

- у разі постановлення судом рішення про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ч. 1 ст. 97 КК;
- до особи, котра до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 2 ст. 97 КК);
- при звільненні неповнолітнього від покарання відповідно до ч. 1 ст. 105 КК.

Якщо в матеріалах справи крім зазначених наявні й інші підстави для звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (наприклад, передбачені статтями 45–49 КК, які за правовими наслідками є більш сприятливими для забезпечення його інтересів, мають бути обрані саме ці підстави.

3. Представники органу у справах неповнолітніх, на який покладено виконання судового рішення про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, зобов'язані здійснювати ефективний контроль за його поведінкою і в разі ухилення від застосування призначеного судом заходу постійно аналізувати й усувати причини ухилення та запобігати йому в подальшому.

Ухиленням від застосування примусових заходів виховного характеру слід вважати таку поведінку неповнолітнього, коли він без поважних причин протягом установленого строку систематично порушує або не виконує умови застосування визначеного судом заходу (заходів) – не дотримує встановлених судом обмежень свободи дій або вимог щодо його поведінки; не піддається виховному впливу та ухиляється від контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, педагогічного або трудового колективу; відмовляється відшкодувати майнові збитки; не виконує умов угоди про примирення; самовільно залишає школу чи училище соціальної реабілітації або систематично порушує порядок перебування в цих установах; тощо.

4. Судам слід мати на увазі, що передбачений ч. 2 ст. 105 КК перелік примусових заходів виховного характеру є вичерпним. Поряд із застосуванням одного чи декількох із них суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності благодійно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду бути вихователем.

Додатковим виховним чинником при вирішенні судами зазначених питань має бути залучення до цього громадських організацій та осіб, які займаються примиренням потерпілих із неповнолітніми, котрі вчинили злочин чи суспільно небезпечне діяння. Результати примирення (у разі досягнення такого і виконання всіх його умов у повному обсязі – відшкодування потерпілому завданих злочинном майнових збитків та/або усунення заподіяної шкоди, укладення відповідної угоди тощо) дають змогу обрати щодо таких неповнолітніх найбільш ефективний захід виховного характеру, а також мають ураховуватись як істотні обставини при вирішенні питання про звільнення неповнолітнього, який вчинив злочин, від кримінальної відповідальності (закриття справи) у зв'язку із застосуванням зазначених заходів чи примиренням із потерпілим.

5. Застереження (п. 1 ч. 2 ст. 105 КК, яке є одним із найм'якших заходів виховного характеру, може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, – та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину.
6. Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 КК) слід розуміти як: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК суд у кожному випадку встановлює конкретний строк, протягом якого органи, що здійснюють контроль та нагляд за поведінкою неповнолітнього, повинні пред'являти особливі вимоги щодо неї, а неповнолітній зобов'язаний їх дотримувати. З урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним злочину чи суспільно небезпечного діяння суд визначає, які види дозвілля слід обмежити, а які – заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього. На практиці обмеження дозвілля чи інші особливі вимоги щодо поведінки неповнолітнього можуть установлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді – і на певний період після цього).

7. Передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх заміняють (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Особами, які заміняють батьків, є, зокрема, усиновителі, опікуни і піклувальники.

Питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх заміняють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх заміняють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду.

Неповнолітнього можна передати під нагляд педагогічного (за місцем навчання) чи трудового (за місцем роботи) колективу – за згодою цього колективу, а також під нагляд окремих громадян – на їхнє прохання. При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремих громадян мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно й належним чином контролювати його поведінку та зобов'язані це робити.

Строк нагляду, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, суд встановлює з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього. Як свідчить практика, цей нагляд має здійснюватись, як правило, не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоефективним (але не довше, ніж до досягнення особою повноліття).

8. Покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки як примусовий захід виховного характеру (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення.

9. Роз'яснити судам, що до спеціальних навчально-виховних установ відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру. До таких установ не можна направляти осіб, визнаних інвалідами, а також тих, кому згідно з висновком відповідних спеціалістів перебування там протипоказане за станом здоров'я через наявність певних захворювань. Докладний перелік останніх наведено у п. 11 Інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання (затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України від 5 травня 1997 р. N 137/131, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 20 серпня 1997 р. за N 328/2132; далі – Інструкція). Необхідно також урахувати застереження щодо протипоказань для направлення неповнолітніх до зазначених установ, які містяться у пунктах 12, 14 Інструкції.

До спеціальних навчально-виховних установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації. Їх статус визначений Законом України від 24 січня 1995 р. N 20/95-ВР «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (з наступними змінами; далі – Закон). Мережа цих установ і положення про них затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. N 859 «Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації» (зі змінами, внесеними постановою від 11 серпня 1995 р. N 646 .

10. Неповнолітній, якого направлено до загальноосвітньої школи соціальної реабілітації або професійного училища соціальної реабілітації, за своїм правовим статусом є учнем, щодо якого положеннями про ці навчально-виховні установи встановлено певні обмеження.
11. Слід мати на увазі, що згідно зі ст. 8 Закону до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляють неповнолітніх віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації – віком від 14 років.

Учнів тримають у зазначених установах у межах установленого судом строку, але не більше трьох років: у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації – до досягнення ними 14, у професійних училищах соціальної реабілітації – 18 років, а у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду – відповідно 15 і 19 років.

Учні загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, яким виповнилося 15 років, але які не стали на шлях виправлення, за рішенням суду за місцем знаходження зазначеної установи, постановленим у порядку, передбаченому статтями 409, 411 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), можуть бути переведені до професійного училища соціальної реабілітації.

Дострокове звільнення зі спеціальної навчально-виховної установи учня, який довів своє виправлення, провадиться за клопотанням ради школи чи училища на підставі постанови судді районного (міського) суду за місцем їх знаходження. До клопотання необхідно долучити особову справу учня, яка має містити дані, що характеризують його ставлення до навчання і праці, а також поведінку протягом усього часу перебування у відповідній установі.

12. У постанові судді чи ухвалі суду про направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там, який суд визначає відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК, враховуючи при цьому необхідність завершення учнем навчального року в школі чи професійної підготовки в училищі.

Зазначати конкретну школу або училище та місце їх знаходження не потрібно, оскільки це питання вирішує відповідний орган освіти. Виняток можливий у випадку, коли необхідно забезпечити неповнолітнього від негативного впливу з боку батьків або осіб, які можуть схилити його до вчинення нових злочинів, і тому його доцільно направити до навчально-виховної установи, що знаходиться в іншій області (регіоні).

<...>

РЕКОМЕНДАЦІЙНІ РОЗ'ЯСНЕННЯ ВССУ

«Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх», (витяг)

затверджені зборами суддів 23 грудня 2016 року

<...>

16. Перед ухваленням вироку суду необхідно обов'язково розглянути питання щодо наявності підстав для застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру. У разі обвинувачення неповнолітнього у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості правильним вбачається застосовувати за наявності визначених законом умов, незважаючи на відсутність відповідного клопотання прокурора, діючи в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 97 КК та ч. 3 ст. 497 КПК, примусові заходи виховного характеру, звільнивши неповнолітнього від кримінальної відповідальності.

Положення ч. 1 ст. 497 КПК кореспондуються з ч. 1 ст. 97 КК, у зв'язку з чим посилання на означену норму процесуального закону під час прийняття рішення про звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК) є таким, що не відповідає нормам процесуального закону. Суд в таких випадках при прийнятті рішення керується лише ст. 105 КК.

Згідно ч. 1 ст. 105 КК суд вправі звільнити неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру за наявності сукупності таких умов: а) неповнолітній вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, незалежно від того чи вчинений цей злочин вперше, був він умисним чи необережним; б) неповнолітній щиро розкався; в) поведінка неповнолітнього після вчинення злочину була бездоганною. Під бездоганною поведінкою слід розуміти таку поведінку особи у сім'ї, побуті, трудовому чи навчальному колективі, коли вона свідомо і добровільно дотримується загальноприйнятих правил людського співжиття; г) на момент постановлення вироку неповнолітній не потребує застосування покарання. У разі встановлення трьох попередніх умов на момент постановлення вироку суд вправі вважати неповнолітнього таким, що не потребує застосування покарання.

Рішення про звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру приймається за результатами судового розгляду обвинувальним вироком суду. При цьому слід зазначити, що системний аналіз вжитих у кримінальному законі формулювань «звільнення від покарання» (частини 4 і 5 ст. 74, ч. 1 ст. 105 КК), «звільнення від відбування покарання» (статті 75, 79, 104 КК), «звільнення від призначеного покарання» (ст. 78 КК) дає підстави зробити висновок, що під звільненням від покарання із застосуванням інших заходів примусу слід розуміти звільнення не від конкретного покарання, визначеного в санкції статті чи призначеного судом, а від його призначення як виду примусових заходів в цілому. Іншими словами, суд, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру відповідно до ч. 2 ст. 373 КПК, постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у вчиненому злочині (кримінальному правопорушенні), керуючись ст. 105 КК звільняє його від

покарання без визначення його виду і розміру та застосовує примусові заходи виховного характеру.

18. До особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у будь-якому випадку, незважаючи на ступінь тяжкості вчинюваного діяння, згідно зі ст. 498 КПК мають застосовуватись примусові заходи виховного характеру.

Необхідно враховувати спеціальні вимоги судового розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, встановлені ст. 501 КПК. Якщо під час судового розгляду не буде доведено хоча б однієї із зазначених у ст. 501 КПК обставин, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру і закрити кримінальне провадження. Якщо ж означені обставини буде доведено, суд постановляє ухвалу про застосування примусових заходів виховного характеру. Посилання на звільнення від кримінальної відповідальності у цьому випадку є неправильним, оскільки особа не є суб'єктом злочину, а отже, не може бути притягнутою до кримінальної відповідальності та, відповідно, звільненою від неї.

Слід зважати, що у провадженні, яке згідно ст. 477 КПК може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) відносно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, за наявності клопотання потерпілої сторони про відмову від звинувачень щодо такої особи, попри клопотання прокурора про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, суд, з огляду на міжнародні стандарти (статті 3 (1), 9, 10, 18, 21, 37 (с) та 40 (2) (b) (iii) Конвенції про права дитини), беручи до уваги правові наслідки для неповнолітнього, діючи відповідно до принципу верховенства права (ст. 8 КПК), керуючись частинами 4 та 6 ст. 9 КПК, має закрити кримінальне провадження у зв'язку з відмовою потерпілою стороною від звинувачень. Два особливі порядки кримінального провадження, передбачені в КПК – кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36 КПК) та кримінальне провадження щодо неповнолітніх (Глава 38 КПК) не виключають одне одного та не є альтернативними, а співвідносяться як загальне (з огляду на процес початку та можливого завершення провадження) зі спеціальним (суб'єкт). Неповнолітній вік особи не може призвести до більш тяжких наслідків, ніж, якби обвинуваченим був повнолітній.

<...>

ПОСТАНОВА ПЛЕНУМУ ВССУ № 13

«Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод»

від 11 грудня 2015 року
(витяг)

<...>

19. Приймаючи рішення щодо затвердження укладеної між сторонами кримінального провадження угоди, суд, крім зазначеного вище, має враховувати, що:

<...>

у разі надходження до суду угоди про визнання винуватості або про примирення з узгодженим між сторонами звільнення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 97 КК чи від покарання згідно зі ст. 105 КК із застосуванням в обох випадках примусових заходів виховного характеру суд, керуючись п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити у затвердженні угоди, оскільки вирішення питання про звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання відповідно до змісту статей 471, 472 КПК не може бути предметом домовленостей (угоди) сторін, крім випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Якщо ж угода з узгодженою сторонами мірою покарання надійшла до суду під час судового розгляду, а суд, розглянувши матеріали кримінального провадження та заслухавши думку сторін, вбачає підстави для застосування ст. 97 чи ст. 105 КК, то, керуючись п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в затвердженні угоди та за наслідками здійснення судового провадження в загальному порядку звільнити особу від відповідальності (ст. 97 КК) чи від покарання (ст. 105 КК).

<...>

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ВССУ за 2015 рік

затверджені постановою Пленуму ВССУ

від 03 червня 2016 року № 6
(витяг)

<...>

«Відповідно до вимог ст. 395 КПК апеляційна скарга на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру подається протягом тридцяти днів з дня їх проголошення, а для особи, яка перебуває під вартою, – у той же строк з моменту вручення їй копії відповідного судового рішення.

Відповідно до ч. 7 ст. 115 КПК при обчисленні процесуального строку в нього включаються вихідні і святкові дні, а при обчисленні строку годинами – і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

Згідно зі ст. 116 КПК строк не вважається пропущеним, якщо скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою, – якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Наведена вимога поширює свою дію і на випадки, коли останнім днем подання апеляційної скарги є вихідний день, на який відповідно до положень законодавства перенесено робочий день.

Отже, встановлення залежності між можливістю реалізації права на доступ до правосуддя і застосуванням чи незастосуванням окремим судом рекомендацій Кабінету Міністрів України про перенесення робочих днів суперечить загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ст. 7 КПК та встановленим ст. 129 Конституції України засадам судочинства. (Ухвала ВССУ від 10 грудня 2015 року, справа № 5-2099км15).

<...>

ДОДАТКОВІ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗАКРІПЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

ЗАВДАННЯ 1.

15-річний Свирид, керуючи автомобілем «Жигулі-21013», на ґрунті особистих неприязних стосунків умисно збив та переїхав повнолітнього К., який від одержаних ушкоджень помер на місці події. За ч. 1 ст. 115 КК його було засуджено до позбавлення волі на строк 10 років. У вирокі суду також зазначено, що автомобіль як знаряддя злочину підлягає конфіскації.

Вважаючи вирок суду неправильним, захисник неповнолітнього обвинуваченого подав апеляцію, в якій просив змінити вирок, виключивши з нього припис щодо конфіскації автомобіля, оскільки за умисне вбивство без обтяжуючих обставин конфіскація майна законом не передбачена.

ЗАПИТАННЯ:

1. Чи правильно суд обрав захід реагування?
2. Чи підлягає апеляція задоволенню?

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння;
- наявність права на керування транспортним засобом;
- призначене покарання.

ЗАВДАННЯ 2.

Галкін в день свого народження (йому виповнилося 18 років), перебуваючи в стані сп'яніння, зґвалтував Сасенко та після того, як вона сказала, що повідомить правоохоронним органам про вчинений ним злочин, умисно позбавив її життя. Суд засудив Галкіна до довічного позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 152 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК.

ЗАПИТАННЯ:

Чи правильно суд обрав захід реагування? Відповідь обґрунтуйте.

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння;
- призначене покарання.

ЗАВДАННЯ 3.

17-річний хлопець Д. запропонував своєму знайомому С. дати йому 5000 грн для того, щоб у подальшому передати їх приватному інвестору під 50 % річних. С. погодився та віддав гроші Д., який одразу після цього купив на них собі новий мобільний телефон. При цьому Д. сказав С., що передав вказану суму інвестору, а через рік С. отримає дивіденди та основну суму.

Через 13 місяців С. зателефонував Д. та зажадав отримати гроші, але Д. сказав, що він не може зв'язатися з інвестором. Цього ж дня С. разом зі своїми батьками пішов до будинку, де проживає родина Д., та вимагав повернути гроші. Тоді Д. зізнався, що не передавав гроші жодному інвестору.

У обвинувальному акті вчинене Д. діяння було кваліфіковане як шахрайство відповідно до ст. 190 КК. Під час судового розгляду С. сказав, що не вважає примирення можливим, адже 11 місяців тому Д. вкрав у нього 500 грн, але С. не повідомляв про цю подію у поліцію. У судовому засіданні Д. сказав, що не вчиняв шахрайства. Д. є безробітним та не має доходів.

Ви розглядаєте вказане провадження і маєте обрати належний захід реагування.

ЗАПИТАННЯ:

1. Які у Вас є варіанти щодо обрання заходів реагування (у т. ч. покарань)?
2. Який захід реагування, на Вашу думку, є найоптимальнішим і чому?

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

Фасилітатор при вирішенні цього завдання звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння;
- санкцію статті, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- матеріальні можливості обвинуваченого.

ЗАВДАННЯ 4.

15-річна дівчина у супермаркеті «Білла» з погрозами застосувати силу зажадала у касира віддати їй усі гроші з каси.

Касир віддала їй 2500 грн, що знаходились у касі.

Охоронець зупинив дівчину, коли вона намагалася втекти, та викликав поліцію.

За результатами розслідування дівчину обвинуватили у вчиненні злочину, відповідальність за який встановлена ст. 186 КК, та передали матеріали провадження з обвинувальним актом до суду. У судовому засіданні неповнолітня визнала свою вину.

Це другий злочин, вчинений неповнолітньою. У випадку першого злочину вона була звільнена від кримінальної відповідальності.

Ви розглядаєте вказане провадження і маєте обрати належний захід реагування.

ЗАПИТАННЯ:

1. Які у Вас є варіанти щодо обрання заходів реагування (у т. ч. покарань)?
2. Який захід реагування, на Вашу думку, є найоптимальнішим і чому?

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння (з огляду на об'єктивну сторону інкримінованого складу);
- такі обставини, як вчинення особою злочину вдруге, а також те, що вона попередньо була звільнена від кримінальної відповідальності.

ЗАВДАННЯ 5.

14-річний хлопець С. разом з 27-річною жінкою Н. увійшли у супермаркет «Білла», причому у С. із собою був ніж. С. дістав ножа та, погрожуючи його застосувати, зажадав, щоб касир віддала Н. усі гроші з каси.

Касир віддала Н. 2500 грн, що знаходились у касі. Охоронці зупинили С. та Н., коли вони намагалися втекти, і викликали поліцію.

За результатами розслідування С. та Н. обвинуватили у вчиненні злочину, відповідальність за який встановлена ст. 187 КК, та передали матеріали провадження з обвинувальним актом до суду. У судовому засіданні обидва обвинувачених визнали свою вину. До цього випадку С. та Н. злочинів не вчиняли.

Ви розглядаєте вказане провадження і маєте обрати належний захід реагування.

ЗАПИТАННЯ:

1. Які у Вас є варіанти щодо обрання заходів реагування (у т. ч. покарань)?
2. Який захід реагування, на Вашу думку, є найоптимальнішим і чому?

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- кількість осіб, їх вік;
- кваліфікацію діяння;
- такі обставини, як вчинення злочину вперше, визнання обвинуваченими вини (щире каяття).

ЗАВДАННЯ 6.

15-річний хлопець фарбами написав кілька нецензурних висловлювань (заввишки один метр) на стіні будівлі міської ради. Хлопець на відмінно навчається у школі, а вчинене діяння було виявом його політичних переконань – він дотримується анархістських поглядів на урядування.

Цей самий хлопець чотири місяці до цього випадку уже вчиняв аналогічне діяння (ці самі слова на цій самій будівлі), але був звільнений від кримінальної відповідальності.

За результатами розслідування хлопця обвинуватили у вчиненні злочину, відповідальність за який встановлена ст. 296 КК, та передали матеріали кримінального провадження з обвинувальним актом до суду.

У судовому засіданні обвинувачений визнав правдивість обвинувального акта, але заявив, що вчинить таке ж саме діяння ще раз одразу після закінчення розгляду провадження судом.

У хлопця немає власних грошей чи цінного майна, проте батьки висловили свою готовність компенсувати завдані збитки чи сплатити штраф за нього.

Вчитель та батьки неповнолітнього визнали, що, незважаючи на усі їхні намагання, їм не вдається виправити таку поведінку неповнолітнього.

Ви розглядаєте вказане провадження і маєте обрати належний захід реагування.

ЗАПИТАННЯ:

1. Які у Вас є варіанти щодо обрання заходів реагування (у т. ч. покарань)?
2. Який засіб реагування, на Вашу думку, є найоптимальнішим і чому?

НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРА/ФАСИЛІТАТОРА

При вирішенні цього завдання фасилітатор звертає увагу групи на:

- вік особи;
- кваліфікацію діяння (перевірити наявність в його діях складу адміністративного правопорушення).

ОЦІНКА ЗМІСТУ ТА РІВНЯ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ (АНКЕТА ОПИТУВАННЯ)

Анкета є добровільною та анонімною. Шляхом заповнення цієї анкети Ви зможете допомогти нам зробити наші заходи більш ефективними, цікавими та корисними. Будь ласка, чітко позначайте обраний Вами варіант відповіді. Ми будемо особливо вдячні за Ваші коментарі та/або пояснення.

1. Як Ви оцінюєте якість організації проведення тренінгу?

ВІДМІННО

ДОБРЕ

ЗАДОВІЛЬНО

Ваші коментарі та/або пояснення:

.....

.....

.....

.....

2. Як Ви оцінюєте змістовне наповнення тренінгу? Які модулі були найбільш корисними для Вас та найкраще розкриті під час тренінгу?

ВІДМІННО

ДОБРЕ

ЗАДОВІЛЬНО

Ваші коментарі та/або пояснення:

.....

.....

.....

.....

3. Чи вважаєте Ви інтерактивний вид роботи впродовж тренінгів ефективним для здобуття нових умінь і навичок?

ТАК, ЗВИЧАЙНО

ТІЛЬКИ СТОСОВНО
ДЕЯКИХ ТЕМ

НЕ МОЖУ
ВИЗНАЧИТЬСЯ

НІ, В
ЖОДНОМУ РАЗІ

Ваші коментарі та/або пояснення:

.....

.....

.....

.....

4. Чи вважаєте Ви, що знання, отримані під час тренінгу, є корисними та необхідними для Вашої повсякденної роботи? Якщо так, то яка саме інформація була найбільш важливою? Будь ласка, прокоментуйте.

ЗАГАЛОМ ТАК

ШВИДШЕ ТАК, НІЖ НІ

НІ

НІ, В
ЖОДНОМУ РАЗІ

Ваші коментарі та/або пояснення:

.....

.....

.....

.....

5. Чи змінилося Ваше розуміння питань, включених до програми тренінгу, після прослуховування теоретичного матеріалу тренінгу та обговорення цих питань під час дискусії? Будь ласка, прокоментуйте.

ТАК, ДУЖЕ
ЗМІНИЛОСЬ

ЧАСТКОВО ЗМІНИЛОСЬ

НЕ МОЖУ
ВИЗНАЧИТИСЬ

НІ, НЕ
ЗМІНИЛОСЬ

Ваші коментарі та/або пояснення:

.....

.....

.....

.....

6. Які рекомендації та/або побажання Ви можете висловити стосовно змісту, формату та тривалості тренінгу?

.....

.....

.....

.....

Дякуємо за співпрацю!

Бажаємо успіхів у Вашій подальшій діяльності!

СЛАЙДИ

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

МІЖНАРОДНІ АКТИ,

які є частиною національного законодавства

КОНВЕНЦІЯ

про права дитини

від 20 листопада 1989 року

(ратифікована Україною від 27.02.1991)

КОНВЕНЦІЯ

про захист прав людини і основоположних свобод

(ратифікована Україною 17.07.1997)

МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЩО МАЮТЬ РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР, ПРИЙНЯТІ ООН

- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»);
- Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»);
- Керівні принципи ООН стосовно попередження злочинності серед неповнолітніх осіб («Ер-Рядські керівні принципи»);
- Правила ООН стосовно захисту неповнолітніх осіб, яких позбавлено волі («Гаванські правила»);
- Зауваження загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей»;
- Зауваження загального порядку №14 (2013) Комітету ООН з прав дитини «Про право дитини на забезпечення пріоритету її найкращих інтересів».

МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЩО МАЮТЬ РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР, ПРИЙНЯТІ РАДОЮ ЄВРОПИ

- Методичні рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини (2010 р.);
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про правила Ради Європи щодо пробації»;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи»;
- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові способи роботи зі злочинністю серед неповнолітніх та значення юстиції щодо дітей».

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

- Найкращі інтереси дитини;
- Ефективна участь неповнолітнього у провадженні;
- Верховенство права;
- Реабілітація та перевиховання неповнолітнього;
- Невідкладність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього.

ДОДАТКОВІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

- Право на захист;
 - Право зберігати мовчання;
 - Презумпція невинуватості;
 - Право на справедливий суд.
-

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

- можливість примирення з потерпілим;
- доступність захисника;
- право неповнолітнього знати, у чому його підозрюють, та доступ захисника до матеріалів справи;
- заходи реагування, пропорційні тяжкості злочину;
- максимальне врахування життєвих обставин;
- тримання під вартою як крайній захід.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ПРИНЦИПИ, ДОТРИМАННЯ ЯКИХ Є ОБОВ'ЯЗКОВИМ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ:

- презумпція невинуватості неповнолітнього;
- можливість примирення з потерпілим;
- доступність захисника;
- право неповнолітнього знати, у чому його підозрюють, та доступ захисника до матеріалів справи;
- заходи реагування, пропорційні тяжкості злочину;
- максимальне врахування життєвих обставин;
- тримання під вартою як крайній захід.

ПРИНЦИПИ, ДОТРИМАННЯ ЯКИХ Є ОБОВ'ЯЗКОВИМ НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

- презумпція невинуватості неповнолітнього;
- право відмовитись давати показання;
- доступність захисника;
- процесуальні дії без затримок;
- право на ефективну участь;
- тримання під вартою як крайній захід.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ПРИНЦИПИ, ДОТРИМАННЯ ЯКИХ Є ОБОВ'ЯЗКОВИМ НА СТАДІЇ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

- перевиховання та реінтеграція неповнолітнього;
- індивідуалізація та пропорційність покарання;
- призначення покарання, що якомога менше змінює звичний спосіб життя неповнолітнього;
- позбавлення волі як крайній захід.

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДО ПОТРЕБ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

- забезпечує дотримання принципу верховенства права при здійсненні кримінального провадження;
- забезпечує ефективну участь неповнолітнього у кримінальному провадженні;
- дозволяє уникнути повторної травмизації неповнолітнього потерпілого;
- сприяє примиренню потерпілого та обвинуваченого;
- надає можливість обрати ефективний захід впливу на неповнолітнього.

ЩО РОБИТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ДРУЖНІМ ДО ДИТИНИ?

- Застосування процедур, адаптованих до потреб неповнолітніх;
 - Використання процесуальних документів, зрозумілих для неповнолітнього;
 - Адаптованість зали судового засідання до потреб неповнолітнього.
-

П.14.2 ПЕКІНСЬКИХ ПРАВИЛ

Судовий розгляд повинен відповідати інтересам неповнолітнього та здійснюватися в атмосфері розуміння, яка дозволить неповнолітньому брати у ньому участь та вільно викладати свою точку зору.

ПУНКТ 61 РОЗДІЛУ IV МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ПРО ПРАВОСУДДЯ, ДОБРОЗИЧЛИВЕ ДО ДИТИНИ

Судові засідання за участю дітей повинні бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги дитини: повинні бути сплановані регулярні перерви, а слухання не повинні тривати занадто довго. Для полегшення участі дітей відповідно до їх повної когнітивної здатності та для підтримки їхньої емоційної стійкості, наявність факторів, які можуть заважати та відволікати під час судового засідання, має бути зведена до мінімуму.

ДИЗАЙН ЗАЛИ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

- Відсутність стаціонарних ґрат (клітки) для неповнолітнього обвинуваченого;
- Усі учасники судового провадження знаходяться на одному рівні (без підвищень);
- Розміщення у безпосередній близькості до захисника, батьків та соціальних працівників;
- Можливість (за потреби) створення неформальної атмосфери під час слухання провадження;
- Можливість надання показань у провадженні за межами зали судового засідання.

СЛАЙД 15

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 16

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 17

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

СЛАЙД 18

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- Участь законних представників неповнолітнього обвинуваченого;
- Вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду:
 - доручення представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь;
 - можливість закритого судового засідання;
 - обрання, зміна чи скасування запобіжного заходу:
 - тримання під вартою, як крайній захід;
 - окремий запобіжний захід – передання під нагляд.

ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗАКРИТОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

- п. 8.1 Пекінських правил: право неповнолітнього на конфіденційність має забезпечуватись на всіх етапах процесу, щоб уникнути заподіяння їй чи йому шкоди через непотрібну гласність або через шкоду репутації;
- п. 66 Зауважень загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини: усім державам-учасницям рекомендується ввести правило, згідно з яким судові чи інші слухання у справі дитини, що знаходиться в конфлікті з законом, повинні носити закритий характер.

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

- ст. 37 Конвенції про права дитини: арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише як крайній захід й протягом якомога коротшого відповідного періоду часу;
- ч. 2 ст. 492 КПК: тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 цього Кодексу.

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

- Можливість закритого судового засідання;
- Тимчасове видалення із зали судового засідання;
- Особливий порядок виклику;
- Обов'язкова участь захисника;
- Участь законного представника, педагога, психолога та лікаря;
- Участь служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції;
- Особливі правила допиту.

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

- Прискорений розгляд судом;
- Обмеження на застосування позбавлення волі та тримання під вартою;
- Спеціалізація суддів;
- Виділення в окреме провадження;
- Окремий запобіжний захід – передання під нагляд;
- Врахування оточення та середовища, в якому перебував неповнолітній.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Справи «*T. проти Великобританії*» та «*V. проти Великобританії*» (рішення від 16 грудня 1999 року)

Судом частково було враховано адаптацію кримінального провадження до потреб неповнолітнього.

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДУ УЧАСНИКІВ

- неповнолітній обвинувачений;
- захисник;
- законний представник;
- педагог, психолог та лікар;
- служба у справах дітей та уповноважений підрозділ органів внутрішніх справ;
- представник органу пробації.

ЗАГАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ОБРАННЯ ПОКАРАННЯ

- Головною метою покарання є реабілітація (виправлення) неповнолітнього як реалізація принципу найкращих інтересів дитини.
- Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК).

ОСНОВНІ ПОКАРАННЯ

- Штраф;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- арешт;
- позбавлення волі на певний строк.

ДОДАТКОВІ ПОКАРАННЯ

- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

ШТРАФ

- Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення.
- Розмір штрафу не може перевищувати 500 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК).
- Якщо неповнолітній засуджений за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернено стягнення, до нього може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт.

ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ

- Неповнолітній добровільно погодився на виконання громадських робіт перед винесенням відповідного вироку (див. ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).
- Громадські роботи не виконуватимуться на користь приватних осіб або ж компанії (див ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29).
- Громадські роботи можуть бути застосовані лише щодо неповнолітніх, яким виповнилося 16 років.
- Тривалість громадських робіт не може бути меншою 30 та перевищувати 120 годин.

ВИПРАВНІ РОБОТИ

- виправні роботи можуть бути застосовані лише до тих неповнолітніх, які перебувають у трудових відносинах (уклали трудову угоду), при цьому вік неповнолітнього не може бути меншим 16 років.
- Суд повинен вказати строк виконання виправних робіт (у днях, місяцях або роках) та розмір відрахувань (у відсотках) від заробітку неповнолітнього. При цьому розмір таких відрахувань не може бути меншим 5% та перевищувати 10% заробітку неповнолітнього. Строк виконання виправних робіт встановлюється судом у межах від 2 місяців до одного року.
- Покарання у виді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого.

АРЕШТ

- Арешт полягає у триманні неповнолітнього в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах строком від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.
- Застосовується лише до особи, якій на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років.
- За винятком строків, режим арешту істотно не відрізняється від санкції у вигляді позбавлення волі.

ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК

- Не може бути призначено неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.
- Може бути призначено на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років, при цьому застосуванню підлягають такі обмеження, встановлені ч. 3 ст. 102 КК:
 - за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості строк позбавлення волі не може бути більшим одного року шести місяців;
 - за злочин середньої тяжкості – не більше чотирьох років;
 - за тяжкий злочин – не більше семи років;
 - за особливо тяжкий злочин – не більше десяти років;
 - за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – до п'ятнадцяти років.

ДОДАТКОВІ ПОКАРАННЯ

ШТРАФ ЯК ДОДАТКОВЕ ПОКАРАННЯ

- може застосовуватися лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК;
- застосування штрафу здійснюється на тих самих умовах і в тому самому порядку, що й штрафу у якості основного покарання.

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

- застосовується на період від одного до трьох років;
- може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

- неповнолітнього засуджено до арешту або позбавлення волі;
- враховуючи особу винного та інші обставини справи, суд дійшов висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

Окрема підстава: затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

СУД ПОКЛАДАЄ НА ЗАСУДЖЕНОГО ТАКІ ОБОВ'ЯЗКИ:

В БУДЬ-ЯКОМУ ВИПАДКУ (ОБОВ'ЯЗКОВІ ОБОВ'ЯЗКИ):

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;

МОЖЕ, ТОБТО ВПРАВІ ДОДАТКОВО ПОКЛАСТИ:

- попросити публічно або в іншій формі вибачення у потерпілого;
- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;
- працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);
- виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою*;
- пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

* обов'язок *«виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою»* може бути покладений судом після набрання чинності закону в цій частині (згідно із Законом України *«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених»* № 1492-VIII від 07.09.2016 - положення щодо застосування пробаційних програм набурають чинності з 1 січня 2018 року)

НАГЛЯДОВА ПРОБАЦІЯ ЩОДО ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

- Орган пробації під час наглядової пробації, крім іншого, реалізовує пробаційні програми стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.
- До реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності.
- Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначається Кабінетом Міністрів України.

НЕОБХІДНІ УМОВИ

- суд переконався, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину, і особа винна в його вчиненні, й умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності передбачені КК;
- особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, згодна з таким звільненням.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ:

- з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
- з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- з передачею на поруки (ст. 47 КК);
- зі зміною обставинки (ст. 48 КК);
- із закінченням строків давності (ст. 49 КК);
- із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК).

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ:

- з випробуванням (ст. 104 КК);
- із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК);
- у зв'язку з втратою суспільної безпеки (ч. 4 ст. 74 КК);
- у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК);
- у зв'язку з хворобою (ч. 2 ст. 84 КК)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМЕЖУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

- до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності;
 - до суб'єктів злочинів.
-

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

УМОВИ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІД ПОКАРАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ (СТ. 105 КК)

- неповнолітній вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості;
- неповнолітній щиро розкаявся;
- поведінка неповнолітнього після вчинення злочину була бездоганною;
- на момент постановлення вироку неповнолітній не потребує застосування покарання.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину.

ОБМЕЖЕННЯ ДОЗВІЛЛЯ І ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБЛИВИХ ВИМОГ ДО ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Різновиди: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборона відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) тощо.

Зазначений перелік є орієнтовним та не є вичерпним.

ПЕРЕДАЧА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІД НАГЛЯД

- Допускається лише за наявності даних про те, що батьки чи особи, які їх заміняють здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою.
- Строк нагляду суд встановлює з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього.

ПОКЛАДЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНИХ МАЙНОВИХ ЗБИТКІВ

- Можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо).
- У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення.

НАПРАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ДО СПЕЦІАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ УСТАНОВИ

- Застосовується до тих неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру.
- У постанові судді чи ухвалі суду про направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

РЕКОМЕНДОВАНО ВИЩИМ СПЕЦІАЛІЗОВАНИМ СУДОМ УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Проект
Реформування
Системи
Кримінальної Іюстиції щодо
Неповнолітніх в
Україні

Alberta
Government

ПУБЛІКАЦІЯ РОЗРОБЛЕНА ЗА ПІДТРИМКИ МІНІСТЕРСТВА МІЖНАРОДНИХ СПРАВ КАНАДИ

Canada